

Tingen med de första Runorna

från vår tideräknings början till ca 400 e Kr – vad kan de berätta?

LENA JANSTAD
CD-uppsats i arkeologi 2005
Ark.341
Lunds universitet
Handledare: Kristina Jennbert

Innehållsförteckning

Abstract	3
Inledning	4
Syfte	4
Material	4
Tillvägagångssätt.....	5
Källkritik	5
Runforskningens historia i Skandinavien.....	7
Tidiga runforskare i Sverige.....	7
Tidig runforskning i Danmark.....	8
Norsk runforskare löser äldre runraden.....	9
Tingen och deras historia.....	10
Deponeringen - tiden mellan då och nu	10
Runfynd i mossar	11
Vimose	11
Thorsbjerg mosse	12
Illerup Ådal	14
Nydam mosse	14
Kragehul mosse.....	15
Andra mossfynd	16
Markfynd	16
Fynden från gravarna	17
Fibulor	18
Andra gravfynd	20
Runorna.....	21
Influenser och motiv bakom skapandet av runorna	24
Placeringen av inskriptionen.....	27
Tillverkningen av runristningen.....	29
Tolkningar av inskrifterna	33
Avsikten med runinskriptionen.....	35
Föremålen.....	36
Tingen och deras kontext	36
Ägarna av föremålen.....	38
Diskussion.....	39
Sammanfattning	42
Referenser.....	45
Internetkällor	48

Bilaga

1. Förteckning över runristade föremål från de första 400 åren e Kr	4. Bildtabell
2. Språklig tolkning till föremålen	5. Bildreferenser till bildtabell
3. Områdesfördelning och fyndfördelning	6. Föremålens förvaring

Abstract

Målet med detta arbete är att undersöka på vilken typ av föremål som de första runorna ristades, i vilken arkeologisk kontext som de har hittats, var runinskriftionen suttit på föremålen. Jag hade också som målsättning att ta reda på vilka tolkningar som gjorts till dessa och vilka behov som kan ha legat bakom skapandet och användandet av runorna, varför det skedde just vid den tidpunkten och vilka personer som kan ha ägt runmärkta ting.

Periodmässigt begränsade jag arbetet till ungefär de första fyra hundra åren av vår tideräkning med inriktning på romersk järnålder och inom Skandinavien.

Information och intryck om aktuella fynd skaffade jag genom publicerad litteratur, några få Internetsidor och besök på Lunds historiska museum och Nationalmuseum i Köpenhamn. Eftersom runstenar är svåra att datera valde jag att inte alls ta med några sådana. Informationen samlades sedan i en förteckning som också legat till grund för bearbetningen av materialet.

Resultatet av arbetet blev att runorna troligen tillkom under första århundradet med inspiration från latinet. De tidigast daterade fynden med runor har huvudsakligen återfunnits i mossar och i gravar och inom vad som idag är Danmarks gränser och mestadels är det dyrbara ting som tillhört människor i samhällets och krigshärens övre skikt.

Inledning

Det är nog fler med mig som fascinerats av runtecknens kärva utseende och funderat över deras betydelse vid anblicken av runskrift. Tankarna går lätt till vikingarna och runstenar men runornas historia är äldre än så.

Intresset för vårt lands forntidshistoria och vår första skrift, runorna, tog sin början redan under 1500-talet då Sverige började bli en stormakt i Europa. Det latinska alfabetet hade vid denna tid ännu inte lyckats att fullständigt konkurrera ut bruket av de gamla runtecknen. Då, liksom idag, fascinerades människor av de stora runstenarna som stod runt om i landskapet och för många tycktes hemlighetsfulla med sina inristade tecken. Runstenar restes mestadels under vikingatiden men runorna uppfanns århundraden tidigare, förmodligen strax efter Kristi födelse och den period som inom arkeologin benämns som romersk järnålder.

Sociala skillnader i samhällsorganisationen blir mer påvisbara i det arkeologiska materialet från denna tid. Bland annat kan social differentiering uttolkas i gravmaterial med bland annat importerade föremål från det romerska riket, husens varierande storlek och i mossarnas krigsofferdeponeringar genom olika vapen och materialkategorier. Kan även de objekt med runor på som börjar synas i de arkeologiska lämningarna ses som tecken på denna sociala skiktning?

Syfte

Runor associeras idag ofta med hemligheter och magi men var detta det huvudsakliga ändamålet med tecknen när människorna i Norden under de första århundradena efter Kristus började rista runor? Var det personliga skäl eller samhällets behov som exempelvis administration, bokföring eller nedtecknande av historiska texter som var den drivande faktorn? Med detta arbete har jag för avsikt att undersöka:

- ? På vilka föremål finner vi runinskriftioner och vilken är deras arkeologiska kontext?
- ? Var på föremålen sitter inristningen och vilken vikt kan det ha för tolkningarna av runornas betydelse?
- ? Hur har runinskriftionerna tolkats språkligt och symboliskt?
- ? Kan runinskrifterna på dessa föremål associeras till samhälleliga krav som till exempel bokföring eller religion eller var det individuella behov som var motivet?
- ? Vem kan ha ägt de runristade tingen?
- ? Varför började man rista runor just under denna period?

Material

Materialet som legat till grund för arbetet har i huvudsak varit publicerad arkeologisk och språkvetenskaplig litteratur på svenska, danska, tyska och engelska. Artikeln *Die Runen der römischen Kaiserzeit* av Mari Stoklund ur boken *Himlingøje-Seeland-Europa* har bland annat utgjort stommen för katalogen och exemplen på språkliga tolkningar av de flesta föremålen. Annan litteratur som jag tagit del av är översiktslitteratur om romersk järnålder¹, allmän

¹ Hedeager 1993: *Førromersk og ældre romersk jernalder. Da klinger i Muld...*, Burenhult 2000: *Arkeologi i Norden 2*, Michaelsen 2002: *Danmarks oldtid*, Jensen. J 2003: *Danmarks Oldtid – Ældre jernalder 500 f. Kr - 400 e Kr*. Lotte Hedeager är arkeolog, Göran Burenhult är professor i arkeologi och Jørgen Jensen är arkeolog och museiinspektör.

litteratur/rapporter om mossfynden i Danmark som till exempel i Illerup Ådal, Vimose och Thorsbjerg², böcker om gravfälten i exempelvis Himlingøje och Skovgårde på Själland och Gårdlösa i Skåne³. Vissa av föremålen som tas upp i texten, som exempelvis fynden från Thorsbjerg⁴, hittades i område som idag tillhör Tyskland men som vid tiden för grävningarna var en del av Danmark och därför har jag valt att ta med dem.

Jag använde mig i mycket liten utsträckning av Internet och då ett fåtal hemsidor, bland annat Runverkets hemsida⁵ och Illerup Ådals hemsida⁶.

Det stora flertalet av de arkeologiska fynden med runor som daterats till någonstans under de första fyra århundradena efter Kristus har hittats i Danmark. I huvudsak rör det sig om två föremålskategorier, vapen och smycken. Fyndkontexterna har med ett par undantag varit mossar och gravar. Studiebesök på Lunds Universitets Historiska Museum innebar möjlighet att se fibulan från Gårdlösa och benstycket från Lindholmen och visiterna på Nationalmuseum i Köpenhamn gav mig möjlighet att själv se och fotografera några av de runförsedda föremålen från till exempel Vimose och Himlingøje som var utställda. Totalt innehåller detta arbete fyrtiosex fynd med runor från ca 150 e Kr till strax efter 400 e Kr.

Tillvägagångssätt

För att finna de olika runristade föremålen från den aktuella tidsperioden mellan Kristi födelse och ca 400 har jag sökt i arkeologisk litteratur, språkvetenskaplig litteratur och sökt på Internet t.ex. Illerup Ådals hemsida och Runverkets hemsida plus länken runenews/runefind. Vidare har jag per mejl till Elisabeth Rudebeck gjort förfrågningar hos Malmö Kulturmiljö varifrån jag fick svar som gav ett par idéer till arbetet. Jag har tagit del av både äldre och yngre litteratur för att därmed minska risken att förbise något objekt från runskriftens första tid men även för att få en bredare bild av diskussioner och tolkningar kring föremålen.

Bland de fakta som jag sökt är: fyndkontext, föremålskategori, material, datering och var på objektet som runristningen är placerad samt tolkningarna om vilka personer som förmodas ha ägt dessa runmärkta föremål. För att få en egen uppfattning om några av föremålen och deras variation har jag besökt Lunds Universitets Historiska Museum och Nationalmuseum i Köpenhamns utställningar. Tyvärr har det inte varit möjligt att besöka alla de museer som hyser relevanta objekt och därför har jag till största delen fått se föremålen som bilder i böcker och på Internet.

Källkritik

Till denna uppsats hade det varit en fördel att kunna tyska men tyvärr är mina kunskaper kläna och jag har därför inte till fullo kunnat tillgodogöra mig Klaus Düwels *Runenkunde*, en översikt av runinskriptioner från 200-talet till

² Engelhardt 1863: *Thorsbjerg Mosefund*, 1865: *Nydam Mosefund 1859-1863*, 69: *Fynske Mosefund 1867-69*, Ilkjær 2000: *Illerup Ådal – et arkæologisk tryllespejl*, 2003: *Mosens skatkammer*, Ørsnes och Ilkjær 1993: *Offerfund. Da klinger i Muld...*, Jensen.J 2003, www.illerup.dk

³ Stjernquist 1993, Hansen 1995: Dansk resumé. *Himlingøje-Seeland-Europa*, Ethelberg 2000: *Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3. Jhs.n.Chr. auf Seeland*. Berta Stjernquist är arkeolog.

⁴ Idag står det Thorsberg på kartorna men jag behåller den stavning som var aktuell då fynden som finns med i detta arbete gjordes.

⁵ www.raa.se

⁶ www.illerup.dk

medeltiden⁷ eller avsnittet om runinskrifter av Marie Stoklund⁸ i boken *Himlingøje-Seeland-Europa*. Jag har dock med hjälp av ordböcker försökt översätta Marie Stoklunds artikel och ta del av Klaus Düwels bok. Likaså är jag ingen runolog eller språkvetare vilket gör att jag missar en dimension av runinskriptionerna och har därför fått förlita mig på de tolkningar som gjorts av runinskrifterna. På grund av detta kan jag dessvärre inte göra egna värderingar eller tolkningar mer än att jämföra arkeologisk och språkvetenskaplig litteratur samt äldre och yngre texter. Mitt urval av språk och runologisk litteratur är gjort med utgångspunkt av författarnas renommé och vilka referenser de i sin tur använt. Tolkningarna av runinskrifterna kommer huvudsakligen från Marie Stoklunds artiklar och då speciellt *Die Runen der römischen Kaiserzeit* ur *Himlingøje-Seeland-Europa*. Det är därför nödvändigt att påpeka att det kan finnas ytterligare alternativa tolkningar av andra forskare som inte är med i detta arbete.

Nationalmuseum hade tyvärr inte möjlighet att ta emot studiebesök på grund av ombyggnad av utställningarna i fornsalarna och har därför fått nöja mig med bilder av föremålen och att titta på dem genom monterglas vilket utgjort ett hinder för egna bedömningar av föremålen och inskrifterna.

Jag är medveten om att mitt material innehåller objekt vars dateringar kan anses något osäkra och som ligger något årtionde efter perioden romersk järnålder vilken är huvudperiod i detta arbete. Trots det har jag valt att ta med till exempel benstycket från Lindholmen, diademet/halsringen från Strårup, guldhornet från Gallehus, stenhällen från Kylver, objekt som Mari Stoklund inte tagit med i sin artikel *Die Runen der römischen Kaiserzeit*. Föremålen i fråga har inte bestämts till romersk järnålder utan omkring periodens slut, men eftersom dateringarna är tveksamma och alltså kan ligga närmre 400 än längre där ifrån har jag valt att fria istället för att fälla. Dessa tidsmässigt något sena föremål kan ge en fingervisning om utvecklingen av runskriften i slutet av den aktuella perioden och om användningsområdet förändrades. Jag har konsekvent valt bort runstenar⁹ då de generellt är mycket svåraterbara¹⁰ både arkeologiskt och språkligt sett.

Trots min strävan att hitta alla relevanta föremål och fakta om dem har jag inte lyckats fullt ut vilket syns i katalogen. Bristande erfarenhet, tid och tillgänglighet på litteratur är bidragande orsaker till detta. Likaså är bilderna i detta arbete tyvärr inte skalengivande vilket beror på att ursprungsbilderna från böckerna i regel inte haft någon skalangivelse. Thorsbjerg heter idag Thorsberg och tillhör Tyskland men eftersom området var danskt när de här aktuella fynden gjordes använder jag mig av det danska namnet.

Det kan tyckas onödigt att påpeka det självklara, att vi idag inte har tillgång till allt ursprungligt material men jag vill ändå nämna det som källkritik. Tidigare antog forskarna att runorna ha fått sitt utseende för att lättare kunna ristats i trä¹¹ och därför skulle äldre runristade objekt ha försvunnit genom naturliga nedbrytningsprocesser. Därmed ansågs det föreligga en stor risk att träföremål var underrepresenterade. Tesen om runornas kantiga form är inte lika självklar nu

⁷ Düwel 2001: *Runenkunde*. Klaus Düwel är professor och runolog.

⁸ Marie Stoklund är runolog och museiinspektör på Runologisk Laboratorium Nationalmuseet, Köpenhamn.

⁹ Runstenar började resas redan på 300-talet (Gustavsson 1991:23. *Runstenar i Vallentuna*).

Helmer Gustavsson är avdelningsdirektör för Runverket vid Riksantikvarieämbetet i Sverige.

¹⁰ Stoklund 1995:317 *Die Runen der römischen Kaiserzeit*. *Himlingøje-Seeland-Europa*

¹¹ Janson 1997:107 *Språken och historien*, Enoksen 2005:33. Tore Janson är professor i latin och skrivit mycket om språk och litteraturvetenskap. Lars Magnar Enoksen är autodidakt forskare som publicerat flera böcker om runor och runinskrifter.

enligt runologen Mari Stoklund¹² som påpekar att bland annat mossfynden uppvisar rundade runformer både på metall och på träföremål. Under mitt arbete fann jag femton stycken objekt i organiskt material med runinskrift på från början av vår tideräkning till 400-talets första decennier och trettioett stycken i oorganiskt material och dessa artefakter uppvisar formvariationer på runtecknen redan hos de tidiga inskriptionerna.

Runforskningens historia i Skandinavien

Tidiga runforskare i Sverige

I många hundra år, sedan mitten av 1500-talet och stormaktstiden, har det i Sverige funnits intresse för vårt äldsta skrivsätt, runorna. Att sökandet efter kunskap om Nordens och speciellt det egna landets forntidshistoria började vakna då var inte så märkligt. Det gällde att påvisa det egna landets storhet i det förflutna och i nuet och runstenarna med sina slingor av tecken sågs som bevis på ett sådant mäktigt förflutet, de skulle bara uttolkas. Forskningen var språkinriktad och målet var att kunna tyda inskriptionerna och få fram våra förfäders språk. Runorna användes delvis samtidigt med det latinska alfabetet¹³ och samexisterade, men inom olika nischer, med detta långt in under medeltiden.¹⁴ Intressant och viktigt att notera är att bruket av runor inte var helt försvunnet vid den tiden när de första trevande tolkningsförsöken gjordes.

Bröderna Johannes och Olaus Magnus¹⁵ anses vara de första svenskar som tog sig an problemet med att tyda runtecknen. År 1554 publicerades Johannes bok *Gothorum Sveonumque Historia* i Rom med runalfabetet i ABC-ordning och tillhörande förklaring på latin. Året därefter gav brodern Olaus ut en bok om de nordiska folkens seder och bruk, *Historia de Gentibus Septentrionalibus*, vilken även innehöll Johannes runalfabet med utförligare kommentarer. Olaus Magnus skrev om folken i norr som sedan urgamla tider hade en egen skrift och brukade rista in meddelanden på träskivor. Vidare berättade han att sådan skrift även fanns på stora klippor och att de äldsta var sedan tiden för syndafloden.¹⁶ Tanken på runornas uråldriga härstamning var förhärskande i en del historiska kretsar enda fram till 1700-talet.

Brödraparet Laurentius och Olavus Petri¹⁷ var ungefär samtida med Johannes och Olaus Magnus och även de hade en önskan att lösa runornas gåta och förstå vad de berättade. Olaus skrev en avhandling och Laurentius en undervisningsbok men deras verk blev inte publicerade och fick därmed inte samma betydelse för runforskningen som bröderna Magnus arbeten.

¹² Stoklund 1995:346.

¹³ Janson 1997: 117f, Burenhult 2000:140, Enoksen 2005:141 *Runor*.

¹⁴ *Codex Runicus* är en medeltida lagbok från 1200-talet som innehåller en av de äldsta nedteckningarna av *Skånelagen* noggrant plitad med runor. Bruket av runor försvann aldrig helt. Speciellt allmogen använde dem och tecknen fortlevde i Sverige exempelvis i form av runkalendrar in på 1700 och 1800-talet. Den sista autentiska runinskriftningen anses vara från en fäbod i Älvdalen där en vallflicka ristade: *AAD gät 1900* – ”Anna Andersdotter vallade (här år) 1900” (Janson 1997:118). På 1900-talet missbrukades runtecknen fruktansvärt av naziideologin och i våra dagar används de som magiska tecken inom New Age rörelsen. Så användandet av runtecknen dog aldrig ut helt, det förändrades med tidens lopp.

¹⁵ Johannes Magnus levde 1488-1544 och var Sveriges siste katolske biskop. Han och brodern Olaus flydde landet när Gustav Wasa beslöt att införa protestantismen i Sverige. Trots ett liv i landsflykt fanns intresset för barndomslandet kvar. Olaus Magnus föddes 1490 och dog 1557.

¹⁶ Enoksen 1998:174 *Runor*.

¹⁷ Laurentius Petri var vår första protestantiska biskop och levde mellan 1499-1573. Hans bror Olaus Petri var reformator och levde mellan 1493-1552.

Den som räknas som en av de verkliga banbrytarna inom den tidiga runforskningen var Johannes Bureus eller Johan Bure¹⁸ som levde mellan 1568-1652. Mycket av dagens kunskap om runor har sin grund i Bureus forskning och det nedtecknande av runstenar¹⁹ som han organiserade på 1590-talet. Hans första publikation om runor var en stor koppargravyr i folioformat *Runakänslanäs Lära-sban* – Runakänslans Lärespån²⁰ och den innehöll runtabeller, runinskriftioner, runstavar²¹ med mera. Bureus utförde inte allt arbete själv och totalt kom han och hans medhjälpare att bearbeta 663 runinskrifter.²²

Johannes Bureus arbetade under en del år som lärare åt prins Gustav Adolf, sedermera Gustav II Adolf. Tack vare ett gott rykte och lämpliga kontakter lyckades Bureus skaffa ett kungligt privilegium med ensamrätt på utgivningen av alla ABC-böcker i Sverige vilka även skulle innehålla runor. Under trettioåriga kriget hände det ibland att officerare skrev medelanden som var kodade med runor och inspirationen kom just från Bureus ABC-böcker.²³

På 1600-talet fördes runforskningen framåt av Magnus Celsius och senare hans son Olof som bland annat forskade om de stavlösa runorna.²⁴ Olof Celsius fick redan under sin studietid rådet av en att vara källkritisk mot teorin om runornas ursprung kring tiden för syndafloden och den stora tillit som sattes till de isländska sagorna. Förmodligen var det ett råd han tog till sig då han idag anses vara den förste riktigt vetenskaplige runologen.²⁵

Insamlandet av runavbildningar fortsatte med bland annat antikvarien Johan Hadorph²⁶. Men andra forskares arbete gagnade inte det vetenskapliga arbetet med runorna. Fantasifulla teorier om runornas ursprung framfördes bland annat av Olof Rudbeck d ä som påstod att runorna var världens äldsta skriftsätt²⁷ och av Johan Göransson i hans bok *Is Atlinga* där han skrev att Gud skapat runorna ca 2200 f Kr och sedan spridit runorna till olika länder.²⁸

Tidig runforskning i Danmark

I Danmark började man intressera sig för runtecknen ungefär samtidigt som i Sverige. Det var upptäckten av Jellingemonumentet 1586 som startade den danska runforskningstraditionen. Henrik Rantzau²⁹ insåg hur betydelsefullt

¹⁸ Hans fullständiga latiniserade namn var Johannes Thomæ Agrivillensis Bureus (Enoksen 1998:177).

¹⁹ Enoksen 1998:177.

²⁰ Ordet *känsla* kunde då även betyda *kunskap*. Arbetet kallas även för Bureus runtavla. Samma år som *Runakänslanäs Lära-sban* gavs ut fick han ett pass av hertig Karl för resor runt om i Sverige i syfte att studera och rita av de runstenar som han hittade.

²¹ Runstavar och runkalender är samma sak och de användes till exempel för att hålla reda på högtider och tid för sådd.

²² Gustavsson 1991:48.

²³ Enoksen 1998:184.

²⁴ De kallas så för de har korta eller inga huvudstavar. De stavlösa runorna uppmärksammades först av Magnus Celsius och har sedan 1600-talet även kallats för hälsingerunor på grund av att det var där de först upptäcktes (Enoksen 1998:76). Hälsingerunor är en förenkling av runtecknen och kan nästan liknas vid runstensstenografi.

²⁵ Enoksen 1998:195f.

²⁶ Johan Hadorph var antikvarie och levde 1630-1693. Han var den som drev igenom Sveriges första officiella fornminnesförordning och han hade som mål att publicera ett verk med alla Sveriges runinskriftioner avbildade, men det lyckades han inte med.

²⁷ Få vågade säga emot honom då han hade kungens gunst och den som ifrågasatte hans teser om runorna riskerade att få huvudet krossat av runstenar (Enoksen 2005:199).

²⁸ Johan Göransson levde 1712-1769.

²⁹ Han var en lärd man och publicerade bland annat ett prospekt med tydningsförsök till Jellingestenen. Rantzau levde mellan 1526-1598 (Enoksen 2005:176).

monumentet var för nordisk och historisk forskning och även han konstruerade ett runalfabet som var nästan likadant som det bröderna Magnus skapat.

Den danska runforskningen togs vid av Ole Worm som föddes på 1580-talet. Han var drivkraften bakom det ediktet som offentliggjordes år 1622 med befallning om fornminnenas tillvaratagande.³⁰ Ole Worms viktigaste verk *Danicorum Monumentorum Libri* gavs ut 1634 med avbildningar, texter, tolkningar och översättningar till alla kända runinskrifter i det danska riket som då även innefattade Norge och en del landskap i Sverige.³¹

1700-talet var en tid då forskningen kring runorna gick mer bakåt än framåt. Först på 1800-talet fick runforskningen och intresset för den nordiska forntidshistorien ett uppsving, mycket tack vare Götiska Förbundet som bildades i början av 1800-talet.³² Men studiet av runor handlade fortfarande om vikingatida och medeltida runinskriftioner och de urnordiska runorna var fortfarande ett olöst mysterium.

Norsk runforskare löser äldre runraden

Den som äntligen lyckades att lösa problemet med de äldsta runorna var norrmannen Sophus Bugge och till hjälp tog han de anglo-frisiska runorna.³³ Sophus Bugge var runolog och språkforskare och levde mellan 1833-1907 och hans första publicerade arbete om de urnordiska runorna var artikeln om inskriften på Gallehushornet³⁴ i *Tidskrift for Philologi og Pædagogik* 1865³⁵.

Ungefär samtidigt med Bugge kom den danske runologen och språkforskaren Ludvig F.A Wimmer till samma slutsats angående de äldre runorna och han gav ut en avhandling med sina runologiska rön 1874 i *Runeskriftens Oprindelse og Udvikling i Norden*. Runologin började nu bli en modern vetenskap.

Forskningen har av tradition genom åren inte specifikt sysslat med de runristade föremålen utan bara inskriftens språkliga del och mycket av intresset har kretsat till runmonumenten i sten. Detta trots att det fanns vetenskap om den äldre runraden åtminstone sedan 1734, då Gallehushornet med runinskriftion hittades. Detta åsidosättande av objektet i relation till runtecknen tycks vara på väg att ändras inom den nyare forskningen. Både ting och text och interaktionen dem emellan inlemmas numera ofta tillsammans i ett större samhälleligt sammanhang som till exempel av Marie Stoklund i artikeln *The first runes – the literary language of the Germani* och Ilkjær i *Runernes hvirken*³⁶.

³⁰ I Sverige utkom en i stort sett likadan fornminnesförordning 1630 som var klart inspirerad av sin danska föregångare.

³⁰ Ole Worm fick kritik av runlärda på Island och av Johann Bureus, med vilken Ole Worm hade flera dispyter, för att vara en dålig runtydare (Enoksen 1998:192 f).

³² Enoksen 2005:204.

³³ Runor användes i Holland och England från cirka 500 e Kr och i dessa områden utökades runalfabetets tecken i stället för att reduceras vilket skedde i Skandinavien under vikingatid (Enoksen 2005:169).

³⁴ Nr. 13 i förteckningen över de runristade föremålen, se bilagan.

³⁵ Det var Sophus Bugge som föreslog att de här runorna skulle kallas för de äldre runorna för att särskilja dem från de yngre runtecknen från vikingatiden, ett förslag som upprörde flera runologer som ansåg att 16-futharken måste vara äldst eftersom den var enklast och hade minst antal tecken. (Enoksen 1998:209).

³⁶ Stoklund 2003:172 *The first runes – the literary language of the Germani* *The spoils of victory*. Ilkjær 2003:55.

Tingen och deras historia

De föremål som behandlas i denna uppsats har egentligen tre historiska berättelser vardera. Den första delen av de runristade tingens historia handlar om tiden före det att de försvann ur cirkulationen, den tid som man skulle kunna kalla deras "levnadstid". Med "levnadstid" menar jag när föremålen var i bruk och kunde ses och röras vid. Deponeringstiden är en stilla fas i tingens historia där de vilade i olika kontexter som gravar eller mossar och en tid som var avgörande för vilka objekt som bevarades. Dolda för vart mänskligt öga låg fynden gömda tills de så en dag upptäcktes och "återuppväcktes" nästan två tusen år senare. Åter framme i dagsljuset och tillgängliga för våra sinnen inleddes så den tredje fasen.

Deponeringen - tiden mellan då och nu

Många av de ting som en gång medvetet eller på annat sätt hamnade i mark eller vatten är för alltid försvunna utan ett spår. Deponeringstiden, förloppet mellan då och nu, är en tid när olika faktorer varit avgörande om och i vilket skick ett föremål ska återfinnas. Några av de faktorer som har betydelse för ett föremåls "överlevnad" till vår tid är: hur det behandlats före nedläggandet, om det deponerats i våt eller torr miljö och om denna varit sur, kalkhaltig eller basisk samt hur stabila dessa förhållanden varit. Det kan ha skett störningar exempelvis genom nedgrävningar som rubbat miljön kring fynden på platsen när som helst under deponeringstiden. Vidare har framtagande av tingen påverkat deras skick om det har gjorts professionellt eller av en slump. Likaså kan det ha haft betydelse om objektet tagits fram av amatörer eller professionella yrkesutövare samt vilka konserveringsmöjligheter som fanns vid den aktuella tiden. Föremål kan ha försvunnit från utgrävningar, eller inte ansetts ha något direkt värde, till exempel träbitar och kastats bort utan närmre undersökning.

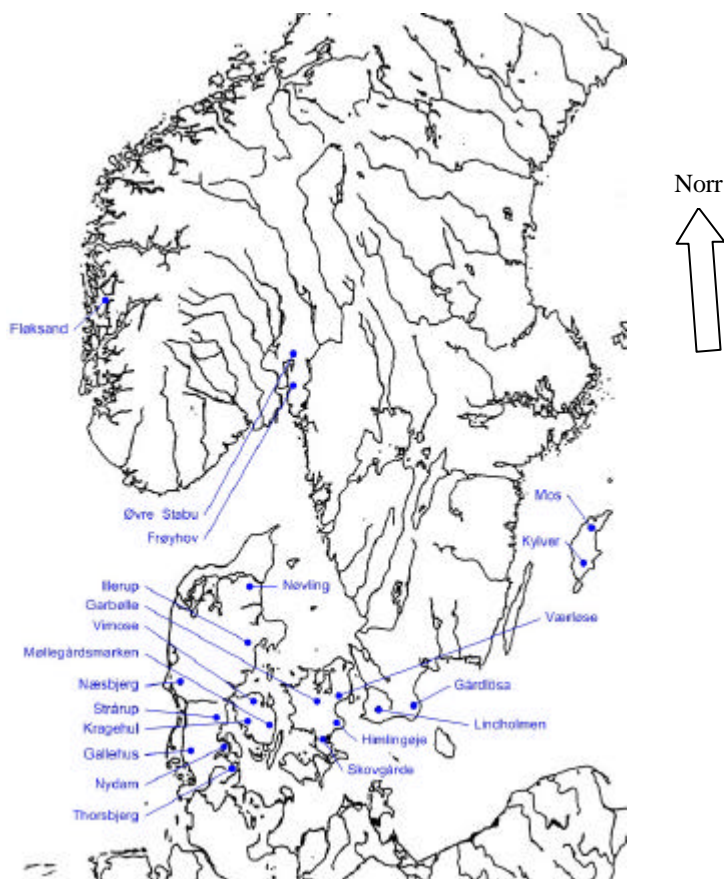

Fig.1 Karta över aktuella fyndplatser i detta arbete. Fyndplatserna är endast ungefärligt utmärkta.

Runfynd i mossar

Vid ett flertal tillfällen från ca 400 f Kr till 600 e Kr offrades härutrustning³⁷ i framför allt danska sjöar och mossar³⁸, men även på Bornholm,³⁹ i Sverige,⁴⁰ på Öland⁴¹ och på Gotland⁴² om än inte i samma utsträckning som i Danmark. Vad som skiljer krigsbyttesdeponeringar från andra vapendeponeringar definieras så här av Mogens Ørsnes och Jørgen Ilkjær:

*”Krigsbytteofrene” omfatter flere kategorier af samtidigt anvendte våbentyper eller typer af andet krigerudstyr, at genstandene fremviser spor af en rituel ødelæggelse og at de er udkastet eller nedsænket på utilgængelige steder i sø eller mose.*⁴³

Några av de olika nedläggelserna⁴⁴ från de första 400 åren efter Kristi födelse hade det gemensamt att de innehöll något eller några föremål som bar runinskriftioner. Artefakterna från dessa våtmarksdeponeringar har tolkats som tillhörande krigare och krigshävar. Fyndet består av vapen, delar till utrustningen och personliga föremål som toalettartiklar, fibulor och eldstål.

På 1800-talet gjordes utgrävningar av Conrad Engelhardt i flera mossar⁴⁵ och på senare år, under 1900-talet, har det även genomförts nya undersökningar i Nydam, Illerup Ådal och Vimose mossar.

Vimose

I Vimose⁴⁶ på Fyn har det konstaterats åtminstone tre stora nedläggelser, den första ca 70-150 e Kr, den andra runt 150 e Kr och den sista i början av 200-talet⁴⁷.

Fig. 2 Benkammen från Vimose. Inskriptionen *Harja* läses från vänster till höger. (Efter foto av Lena Janstad).

Både organiskt och oorganiskt material finns bevarat i mossen tack var att den är alkalisk. Dock har läderföremål och det som varit av ull försvunnit. Det idag äldsta kända fyndet från Skandinavien med runinskrift kommer från

³⁷ Ilkjær 2003:24.

³⁸ Det finns 20 stycken platser i Danmark där deponeringarna tolkats som krigsbyttesoffer. Det finns även deponeringar som tolkats som vapenoffer på Bornholm - Knarremose och Balsmyr, i Sverige Hassle-Bösarp i Skåne, Skedemosse och Dalby på Öland, Gudingåkrarne på Gotland och Finnestorp i Västergötland (Ilkjær 2003:25).

³⁹ Ilkjær 2000:15.

⁴⁰ Ilkjær 2000:15.

⁴¹ Skedemosse och Dalby (Ilkjær 2000:15).

⁴² Gudingsåkrarne (Ilkjær 2000:15).

⁴³ Ørsnes och Ilkjær 1993:217.

⁴⁴ Aktuella i mitt arbete är Illerup på östra Jylland, Nydam i Sydjylland, Thorsbjerg som idag tillhör Nordschleswig, Vimose och Kragehul som ligger på Fyn.

⁴⁵ Engelhardt förestod grävningar i Thorsbjerg, Nydam, Kragehul och Vimose (Michaelsen 2002:290).

⁴⁶ Nordväst om Odense. Utgrävd 1859 av en arkeolog som hette Herbst och sedan 1865 av Herbst och Engelhardt (Michaelsen 2002:302) men föremål hittades och togs upp vid torvgrävningar redan första halvan av 1800-talet (Christensen 2003:347 *The sacrificial bogs of the Iron Age. The spoils of victory*).

⁴⁷ Ilkjær 2003:83, Jensen P. X 2003:226 *The Vimose find. The spoils of victory*.

Vimose andra stora nedläggning och är en tvålagskam av horn som är cirka sex centimeter bred med namnet *harja* inristat i en och en halv centimeter höga runor, fig.2. Ytterligare ca tjugo kammar hittades men ingen av dem hade runor och inte heller något annat av objekten från nedläggningen. Senaste dateringen som är gjord på denna benkam med runor placerar den runt 150 e Kr.⁴⁸

Förutom kammarna var där vid andra deponeringstillfälle nedlagt en stor mängd lans och spjutspetsar, svärd av olika slag, några svärdskidsbeslag, sporrar av både brons och järn samt fibulor av brons⁴⁹, föremål som förknippas med en krigshär.

Bland fynden från den tredje och största deponeringen i Vimose hittades delar av en hyvel, fig. 3, med cirka tio till femton millimeter höga runor, ett bältesspanne, ett beslag till en svärdskada, en doppsko och en lansspets av Vennolumtyp vilka alla hade fem millimeter höga runor inristade.⁵⁰

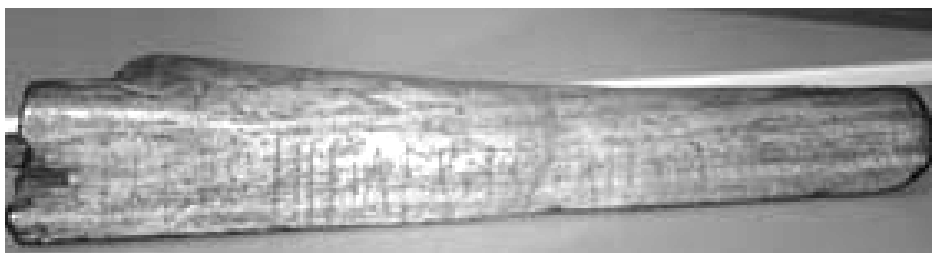

Fig. 3 En av hyveldelarna från Vimose. (Efter foto av Lena Janstad).

Samtliga runristade ting från Vimose förutom kammen har efter nyare analyser fått en snävare datering än den tidigare förslagna på 1: a-3: e århundradet⁵¹. Efter senare års typologiska jämförelser med föremål från andra deponeringar i mossar och gravar är dateringsförslaget nu mellan 210/220-250/260 e Kr.⁵²

Fynden räknas som delar vapenoffer⁵³ och innefattar till exempel svärd, svärdskidsbeslag, bältesspanne, sköldbeslag –till största delen av järn men även brons och ett beslag i form av en ansiktsmask i förgylld brons och silver. Personliga ting som fibulor, flera i brons och en i silver, kammar och eldslagningsstenar hör förmodligen också till den tredje deponeringen.⁵⁴ Hyveln visar att även hantverkare ingick i dessa härar och att runskrift inte endast var för krigare och att åtminstone delar av bytet inte brändes innan det sänktes i sjön.

Thorsbjerg mosse

Thorsbjergs mosse⁵⁵ i Schleswig var tidigare danskt men kom 1864 att tillhöra Tyskland och därför är fynden därifrån till största delen utställda på Schloss Gottorf i Schleswig. Till skillnad mot exempelvis Vimose mosse är Thorsbjerg en surmosse och det har lett till att metallobjekt haft dåliga beva-

⁴⁸ Jensen. J 2003:373.

⁴⁹ Jensen P. X. 2003:228f.

⁵⁰ Nr. 14, 43, 26, 8 och 18 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

⁵¹ Jacobsen och Moltke 1942:243ff *Danmarks runeindskrifter Textband*, Brøndsted 1960:259 *Danmarks Oldtid*.

⁵² Jensen .P.X 2003:226.

⁵³ Ilkjær 2003.

⁵⁴ Jensen P. X. 2003:232f.

⁵⁵ Ca 20 km nordöst om Schleswig stad, vid Süderbrarup (Michaelsen 2002:302). Utgrävd 1858-61 av Conrad Engelhardt (Christensen 2003:347).

ringsmöjligheter. Engelhardt nämnde själv i boken *Thorsbjerg Mosefund* att: *De fleste Buler fra denne Mose ere af Bronze; men Brudstykker af Jern ere bevarede...* vilket kunde bero på den sura omgivningen. De kemiska förhållandena var däremot bättre lämpade för konserverandet av tyg och läderföremål. Då järn var en metall som allmänt användes för vapentillverkning är det mycket möjligt att en stor del deponerade objekt kan ha rostat bort fullständigt och runmärkta ting kan naturligtvis ha ingått bland dessa.

Bland de objekt som togs upp under 1800-talet fanns bl.a. flera svärd med romersk tillverkningsstämpel, en sköldbuckla med inskriften AEL(ius) AELIANVS och en sköldbuckla av brons med en ytterdiameter på 16,5 centimeter⁵⁶ och som hade runinskrift på insidan av bucklans fäste, fig.4.

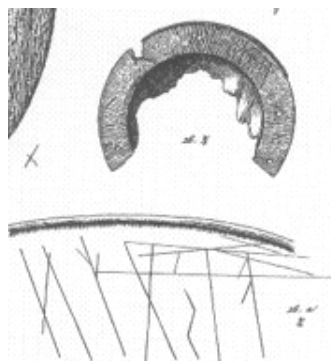

Fig. 4. Sköldbucklan från Thorsbjerg. (Bilden baserad på R. Petersens teckning ur Engelhardt 1863, plansch 8 bild 16 och 16a).

Dessutom kom det fram en doppsko i brons där det är ristat runor på båda sidor. Båda två objekten har senast daterats till runt 200 e Kr eller strax därefter.⁵⁷ Den direkta fyndkontexten går det inte att säga mycket om vad det gäller sköldbucklan som togs upp under torvgrävning 1858. Doppskon hittades 1860 under Engelhardts utgrävning och den var en av flera:

*Bland de 17 Stykker af omtrent lignende form, som Fundet indeholder, udmærker een sig ved tydeligt indridsede Runeindskrifter...*⁵⁸

Conrad Engelhardt kom något år senare fram till slutsatsen att föremålen från Thorsbjerg mosse härrörde från nedläggning av härutrustning och att det skett i en viss ordning.⁵⁹ Mossen inte fullständigt utgrävd och allt tyder på att det finns mer artefakter kvar⁶⁰ vilket innebär att även fler ting med runor kan finnas på denna plats.

Thorsbjergmaterialet med dess varierande fyndkategorier: spjut, bågar, pilar, hjälmar, sköldar, ringbrynjor och hästutstyrel och mer privata ting som smycken, fibulor, kläder, skor, mynt och betalningsguld påvisas två av ägarnas roller under romersk järnålder, krigarens och privatpersonens. Genom den starkare romerska prägeln skiljer sig Thorsbjergfynden från de andra mossfynden som är representerade i detta arbete och forskare tror att personerna vars tillhörigheter sänktes i Thorsbjerg hade en kontinental anknytning⁶¹.

⁵⁶ Jacobsen och Moltke 1942:21.

⁵⁷ Stoklund 2003:173. I artikeln Die Runen der römischen Kaiserzeit utgår Mari Stoklund från dateringar baserade på arbeten av Ulla Lund Hansen (Stoklund 1995:317).

⁵⁸ Engelhardt 1863:43. Grävning varade mellan 1858-61.

⁵⁹ Engelhardt 1863:14.

⁶⁰ Christensen 2003:347.

⁶¹ Ilkjær 2003:41, Ørsnes och Ilkjær 1993:218..

Illerup Ådal

Av de våtmarksdeponeringar som grävts ut är utgrävningarna från Illerup Ådal⁶² en av de noggrannast undersökta och dokumenterade. Redan på 1860-talet hittades de första vapnen men den första ordentliga utgrävningen gjordes inte förrän 1950-56 och nästa mellan 1975-85 och ändå är bara ca 40 % av sjön utgrävd. Bevaringsförhållandena har varit mycket goda för metall, ben, horn, trä och växtfiber som i rep. Leran som sköljts ner från omgivningen i sjön är kalkhaltig och har bidragit till att göra mossen basisk.⁶³ Däremot har artefakter i läder och tyg fullständigt försvunnit. En enorm mängd fynd har gjorts där, ca 15 000 och av dem har hittills nio artefakter visat sig bära runor.

Den första och största deponeringen av krigshärsmaterial i Illerup Ådal, kallad A, gjordes ca 200 e Kr⁶⁴ och det är från denna som runfynden kommer. Ytterligare tre nedläggningar gjordes, år 225, 375 och 450 e Kr.⁶⁵ Objekten som tillhör deponering A förpackades i många fall i tyg innan de togs ut på sjön och sänktes i vattnet.⁶⁶ Bland de runristade fynden finns vapenutrustning, två lansspetsar av Vennolumtyp med fem till åtta millimeter hög runinskription⁶⁷, tre sköldhandtag varav två i silver *nipijo tawide* där runorna är mellan 5 och åtta millimeter höga, *laguthewa* och ett i brons med ungefär tjugo millimeter höga runor som bildar namnet *swarta*, vilket fortfarande satt kvar på en bit av skölden när det upptäcktes, ett dryckeshornsbeslag med cirka tolv millimeter höga runor och en doppsko av brons.⁶⁸

Silverföremål anses ha tillhört det översta skiktet av krigare i hären och brons mellanskiktet medan järnföremål var allmänt förekommande.⁶⁹ Det fanns även en hyvel liksom bland Vimosefynden vilket visar att hantverkskunniga ingick i styrkan, ett eldstål och beslag till ett dryckeshorn. Alla de runmärkta tingen härrörde från samma nedläggning, den största och äldsta i Illerup Ådal från omkring 200 e Kr.

Nydam mosse

På Jylland existerade under de närmsta fyrahundra åren efter Kristus Nydam mosse⁷⁰ som sjö i vilken det deponerades härutrustning⁷¹ tillsammans med tre båtar vid olika tillfällen. Det var krigsbyte bestående av de attackerande krigarnas vapen personliga toaletsaker som pincetter, örslevar och kammar. Sjöns dy har bevarat artefakter av trä mycket väl och under Conrad Engelhardts utgrävning på 1800-talet⁷² fanns det bland alla fynd som togs upp ett stort antal pilar av vilka flera hade tecken inristade som var mer eller mindre runlika⁷³. På en av dem fanns ordet *lua* inristat.⁷⁴

⁶² 1 km nordväst om Skanderborg, vid Mittjyllands östra kust (Michaelsen 2002:113).

⁶³ Ilkjær 2000:21.

⁶⁴ Ilkjær 2003:26.

⁶⁵ www.Illerup.dk ”Hvem var de kæmpende parter”

⁶⁶ Ilkjær 2000:32.

⁶⁷ Stoklund 2003:175.

⁶⁸ Nr. 19, 20, 34, 36, 35, 10 och 15 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

⁶⁹ Ilkjær 2000:124.

⁷⁰ Sundeved, 6 km nordväst om Sønderborg i Sønderjylland. Utgrävd 1865 av Conrad Engelhardt (Michaelsen 2002:138).

⁷¹ Jensen. J 2003:572.

⁷² Utgrävningen var mellan 1859-63 (Engelhardt 1865).

⁷³ Engelhardt 1863:3, Jacobsen och Moltke 1942:38.

⁷⁴ Nr. 23 i förteckningen över de runristade föremålen, se bilagan.

*Flere Hundrede Pilskafter af Træ; paa mange er der i Træet indritset Bomærker eller Kjendingsteg, undertiden ogsaa Runebogstæver.*⁷⁵

Den senaste dateringen som gjorts av de pilarna har placerat dem mellan 210/220 till 375, trots att det rör sig om flera nedläggningar⁷⁶. I och med de senare utgrävningarna under 1990-talet har fler föremål med runinskriftioner kommit i dagen. De nya runmärkta fynden är förutom pilar, en bälteshake i brons som suttit på en svärdsskida med inskrift på spännets framsida, ett remändsbeslag i silver och en svärdsknapp i gagat med runor som är fyra till fem millimeter höga⁷⁷. Vidare är det ett yxskaft som anses ha tillhört en stridsyxha med tio millimeter höga runor och några skaft till lans eller spjut med djupt ingraverade runliknande mönster och runor⁷⁸ och även dessa objekt antas vara från någon av de senare deponeringarna i området kring båtarna.⁷⁹

Kragehul mosse

På Fyns västra sida i Kragehuls mosse⁸⁰ gjordes flera nedläggningar av härutrustning på 200-talet och framåt. Bytet som kom att deponeras tycks inte ha utsatts för eld före nedläggningen och det tillsammans med den basiska miljön i sjöns dy har bidragit till att järn och träföremål är välbevarade. Mossens kemiska struktur har dock inte varit skonsam mot de artefakter det som var tillverkat i läder, skinn och tyg varav inget längre finns kvar. De runristade objekt som hittats här är daterade till 350-550 e Kr⁸¹ och förknippas med krigshärrar varav ett, förmodligen ett skaft till spjut eller lansspets⁸², eventuellt kan vara från slutet av romersk järnålder⁸³, fig.5.

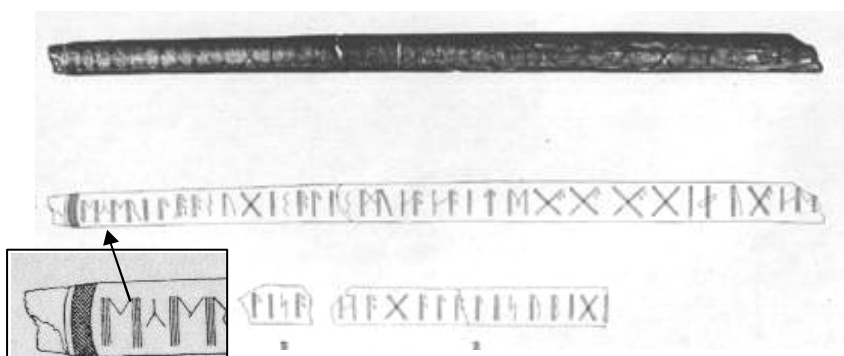

Fig. 5 Spjutskaftet från Kragehul. (Bilden baserad på foto från Jacobsen och Moltkes *Danmarks runeindskrifter. Atlas* 1941).

Hornet, som hittades av en privatperson, beskrivs så här i *Arkivtegneren S. Abildgaards Optegnelse om Kragehul Fundet* från 1761 i Engelhardts bok *Fynske Mosefund 1867-69*:

...et lidet Horn, som syntes at være gjort af hjorte Tak, omtrendt et Kvarter lang og en Tomme brett, spitz til den ene Ende, havde Anseende

⁷⁵ Engelhardt 1863:3.

⁷⁶ Stoklund 1995:344.

⁷⁷ Nr. 24, 25 5, 27 och 45 i förteckningen över de runristade föremålen, se bilagan. Gagat eller bekkol, på engelska *jet*, är svartglänsande brunkol och används idag som smyckesten.

⁷⁸ Jørgensen och Petersen 2003:270 Nydam Bog – new finds and observations. *The spoils of victory*. Nr 46, 39-41 i förteckningen.

⁷⁹ Vapnen och övrig utrustning från krigshärsdeponeringarna har hittats i eller kring de sänkta båtarna i mossen.

⁸⁰ Vid Flemløse på Fyn (Michaelsen 2002:294).

⁸¹ Jacobsen och Moltke 1942:230, 234f, Düwel 2001:28.

⁸² Nr. 38 i förteckningen över de runristade föremålen, se bilagan.

⁸³ I Jacobsen och Moltkes *Danmarks runeindskrifter, Textband* från 1942 är skaftet daterat till 350-550 medan Stoklund väljer att räkna alla runfynd från Kragehul som yngre än romersk järnålder i sin artikel *Die Runen der römischen Kaiserzeit* (Stoklund 1995).

omtrent som et Skoe Horn, og havde en skarp Ryg mit paa; paa begge Sider af Ryggen stod to Rader fine Rune Bogstaver og adskillige hieroglyphiske Characterer. Bogstaverne vare af de ældgamle Runiske.

Runorna på det försvunna hornet och spjutskaftet från Kragehul hade dubbel och trippelstreckade huvudstavar⁸⁴ likt benstycket som hittades i Lindholmen i Skåne och lans/spjutskaftet från Kragehul⁸⁵, se detaljbilder sidan 31.

Andra mossfynd

Benstycket från Lindholmen i Skåne⁸⁶ är ett lösfynd och det upptäcktes år 1840 i ett stycke torv som en kvinna skulle ta och elda med. Benföremålet, som idag finns på Lunds Historiska Museum är tillskuret, vilket gjordes innan runorna ristades in och dess ena änden har ett djurhuvudliknande utseende⁸⁷. Eftersom benstycket är ett lösfynd går det inte att säga något särskilt om dess kontext, om det deponerats ensamt eller tillsammans med andra föremål. Frågan om när det hamnade i mossen förblir även den obesvarad. Dateringen är satt till 400 eller senare⁸⁸ och det är tveksamt om det kan räknas till föremål från romersk järnålder.

Vad asken med skjutlock, funnen i Garbølle mosse på Själland⁸⁹ använts till är osäkert. Det kan ha varit till lagningsmateriel⁹⁰, förvaring av spelpjäser eller personliga ting. Runinskriften som finns på dess ena långsida ger inte heller den någon vägledning. Askens som är ca tjugo cm lång har runor som än idag är väl synliga men asken måste hållas upp och ner, med botten upp för att runorna ska kunna läsas rättvända.

Markfynd

Guldhornet från Gallehus vid Møgeltønder, Schleswig⁹¹ är speciellt av flera anledningar. Det tillhör inte kategorin runristade mossfynd och inte heller gravfynd med runor utan hittades 1734 som ströfynd i marken när man grävde⁹². Hornet var tillverkat av guld och dess storlek, bildriktighet plus en lång runinskrift *ekhlewagastir holtijaR horna tawido* som är språkligt meningsfull, är några faktorer som gjorde/gör hornet till ett exklusivt unikum. Det var texten på Gallehushornet som Sophus Bugge utgick ifrån när han lyckades knäcka koden till de äldre runorna år 1865⁹³.

⁸⁴ Huvudstavar kallas det långa lodräta streck varifrån de vinklade eller korsande bistavarna är fästa.

⁸⁵ Nr. 3 och 38 i förteckningen över de runristade föremålen, se bilagan.

⁸⁶ Nr. 3 i förteckningen över de runristade föremålen, se bilagan.

⁸⁷ Grønvik 1996:65 *Fra Vimose til Ødemotland*.

⁸⁸ ca 400-tal (LHUM), 350-550 (Düwel 2001:29).

⁸⁹ Nr. 2 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

⁹⁰ En liknande ask med skjutlock innehållande metallskrot för lagning har hittats i Nydam, fig. 19 i Jørgensen och Petersen 2003:271.

⁹¹ Jacobsen och Moltke 1942:24f, Brøndsted 1960:321ff, Düwel 2001:32, Enoksen 2005:53ff.

Nr 13 i förteckningen över de runristade föremålen, se bilagan.

⁹² Två guldhorn hittades med nästan hundra års mellanrum och inte så långt ifrån varandra år 1639 och 1734, i marken i Gallehus, Møgeltønder, Schleswig. Båda hade relieffigurer och instansade mönster på största delen av ytan och de var stora, ca 50 till 70 cm långa. Hornet som hittades 1734, kallat det lilla hornet, bar en runskrift i relief längs mynningen. Tyvärr stals båda objekten 1802 och smältes genast ner. Originalen är borta, avgjutningarna och formarna därtill har också gått förlorade. men tack vare att de noggrant hade avtecknats var det möjligt att göra kopior som finns att beskåda på Nationalmuseum i Köpenhamn.

⁹³ Enoksen 2005:53.

Fig.6 Bilddetalj av hornet från Gallehus med runinskriftion. (Efter foto av Lena Janstad).

Vilken funktion hornet hade under sin "levnadstid" är osäkert det kan ha varit dryckeshorn eller blåshorn som användes i profan eller religiös miljö.⁹⁴ Tidsmässigt placeras hornet av forskarna till omkring 400 e Kr⁹⁵ och det är i gränsen för romersk järnålder.

Fynden från gravarna

Fyndbilderna från gravarna är annorlunda när det gäller artefakter med runor på som hittats i Skandinavien. Gravfynden domineras av fibulor som tillhör kvinnor och inte objekt som kopplas till härutrustning. Gravmaterialet ger inte associationer till krig i samma utsträckning utan förr till vardag och personlig status. Bland de tretton runristade ting från gravar som finns med i materialet är fyndkategorin fibulor⁹⁶ utan tvekan den dominerande typen av föremål. Av dessa tretton objekt är sju fibulor och av dem är fem rosettfibulor⁹⁷. De udda fibulorna är en armborstfibula funnen i en kvinnograv i Gårdlösa nära Simrishamn i Skåne⁹⁸ och en bygelfibula från Himlingøje⁹⁹. Rosettfibulorna med runor är funna i rika kvinnogravar på Själland och Jylland¹⁰⁰. De andra gravfynden skiljer sig från de ovan nämnda då de är enstaka föremål från olika fyndkategorier. Diadem/halsringen från Strårup kan även den räknas till prydnader liksom fibulorna. Till en krigares utrustning får man räkna bandolärbeslaget i form av en människofigur gjort i brons, från Frøyhov i Norge, en spjutspets från Øvre Stabu i Norge och en lansspets från Mos med silverinläggningar.¹⁰¹ Ett mer vardagsbetonat föremål är järnkniven från Møllegårdsmarken¹⁰² på Fyn och slutligen en skrapkniv av ben från Fløksand, Nordhordland, Meland i Norge¹⁰³.

⁹⁴ Düwel 2001:32.

⁹⁵ Düwel 2001:32. Datering 400-450 enligt Jacobsen och Moltke 1942:24f.

⁹⁶ Se objekt nr. 1, 4 och 28-32 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

⁹⁷ Man grupperar rosettfibulor i stora och små fibulor. De små mäter sällan mer än 6 cm på längden medan de stora kan vara upp till och med 10 cm (Ethelberg 2000:51).

⁹⁸ Nr. 1 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

⁹⁹ Nr. 4 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹⁰⁰ Hansen 1995:455, Stoklund 1995:318; 1996:113 (2) Runes. *Roman reflections*, Ethelberg 2000:52.

¹⁰¹ Nr. 22,42, 21 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹⁰² Nr 17 i förteckningen. Stoklund 1995:340.

¹⁰³ Hjørungdal 1991:98 *Det skjulte kjønn*, Hauge: /www.arild-hauge.com/inskrifter.htm 2005-09-20. Nr. 33 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

Fibulor

Rosettfibulan från Næsbjerg, Jylland¹⁰⁴ upptäcktes i ett grustag år 1909 och dess runinskription är på insidan av nålhållaren vilken inte upptäcktes förrän 1949. Under runorna som är sex till åtta millimeter höga är det en baslinje och allt är framställt med tremoliereteknik. Nålhållarens baksida har även den mönster i streck och tremoliereteknik. Fibulan är illa medfaren men runorna är trots det tydbara till *?arafnis?*. Fibulan daterades tidigare till 250-300 e Kr¹⁰⁵ men anses nu tillhöra tiden runt 200 e Kr¹⁰⁶, fig.7.

Fig.7 Rosettfibula från Næsbjerg med runskrift i tremoliereteknik. (Baserat på foto av L. Larsen, ur Stoklund 1995).

Bygelfibulan från Himlingøje¹⁰⁷ på östra Själland hittades år 1835 som lösfynd och den är tillverkad i brons med silverbleck, dekorerad med glasinläggningar. Baksidan av fibulans fot går det lätt att urskilja namnet *hariso* gjord i sju till tolv millimeter höga runor¹⁰⁸, sett från fotens smala del. På samma plats hittades flera olika föremål som tyder på välstånd: guldspiral-fingerring, glaspärlor i blått, grönt, några med guldfolieinläggningar, en trelagskam, bärnstenspärlor och en bronssil. Fynden anses ha kommit från en eller flera förstörda gravar.¹⁰⁹

Från Himlingøje gravfält kommer en av de fem rosettfibulorna¹¹⁰, funnen vid utgrävningar år 1949 i grav nr 2. Runinskriptionen är ristad på insidan av den delvis förstörda nålhållaren¹¹¹, fig. 8.

Fig.8 Den rika kvinnorgraven, grav 1949-2 från Himlingøje. Rosettfibulan belägen vid den svarta pilen. (Bilden baserad på foto Nationalmuseum i Köpenhamn, ur *The spoils of Victory*).

¹⁰⁴ Nr. 31 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹⁰⁵ Brøndsted 1960:261.

¹⁰⁶ Düwel 2001:29, Stoklund 2003:175.

¹⁰⁷ Nr. 4 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹⁰⁸ Stoklund 1995:319.

¹⁰⁹ Hansen 1995:97; Stoklund 1995:319.

¹¹⁰ Nr. 29 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹¹¹ Brøndsted 1960:261.

Dessutom fanns det i graven ett stort antal pärlor i glas, silver och bärnsten från en pärlkedja, berlocker i silver, en amulett-dosa, flera fibulor, en kam, hårnålar, en hålslev i brons, dricksglas, ormhuvudringar med mera.¹¹² I graven som daterats till ca 200 e Kr låg en kvinna som var mellan 40-50 år när hon dog.

På Nordsjälland, närmare bestämt i Værløse frilades vid grävningar 1944 en annan kvinnograv, gav nr 1, där det bland de deponerade gravfynden fanns en rosettfibula¹¹³ med runinskrift bestående av fem till sju millimeter höga tecken och en svastika inristad i tremoliereteknik på nålhållarens utsida. Förutom fibulan, som efter senaste dateringen placerats till tiden runt 200 e Kr¹¹⁴, fanns det i samma grav romerska bronskärl, silverhårnålar och en silverfibula¹¹⁵. Graven har tolkats som en kvinnograv¹¹⁶ tillhörande en kvinna mellan tjugo och trettiofem år¹¹⁷ och var den enda som innehöll objekt med runor på.

Rosettfibulan som hittats i en grav på ett gravfält i Nøvling¹¹⁸ vid Lundegårde på Jylland har prydligt ristade runor som fyller hela utsidan av nålhållaren. Inskriptionen består av två ord, ett namn plus ett verb liksom på fibulorna från Skovgårde och Gårdlösafibulan, den sistnämnda med orden hopskrivna¹¹⁹.

Rosettfibula som kom fram i grav 209 vid en utgrävning i Skovgårde¹²⁰, Själland 1988 räknas med sin längd på cirka elva centimeter, till de stora rosettfibulorna, och har två ord ristade med en tio millimeter höga runtecken¹²¹ på insidan av nålhållaren. Graven med den välbevarade fibulan innehöll skelettet av en 20-årig kvinna och förutom rosettfibulan flera andra artefakter: en trelagskam, en silvernål, i lång hårnål med pärlor från en tillhörande pärlkedja, ytterligare fyra fibulor, en halskedja med pärlor i silver, bärnsten, och glas, en ormhuvudring, två sländtrissor av brons, järnfragment och två lerkärl.¹²²

Fibulafyndet från Sverige är en armborstfibula av silver från Gårdlösa, Skåne, fig. 9. Den upptäcktes 1949 när gravfältet i Gårdlösa grävdes ut¹²³ och den låg i en kvinnograv, nr 2¹²⁴, i vilken det även fanns ytterligare deponerade föremål bland annat ännu en silverfibula, två bronsfibulor, pärlor, en nål, fragment av en kam, lerkärl och en nålhållare i ben.

Fig. 9 Armborstfibulan i silver från Gårdlösa. (Bilden baserad på foto från Historiska museet, Stockholm ur Stoklund 1996 (2)).

¹¹² Hansen 1995:152ff.

¹¹³ Nr. 32 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹¹⁴ Düwel 2001:29.

¹¹⁵ Brøndsted 1960:417.

¹¹⁶ Brøndsted 1960:259, Stoklund 1995:320.

¹¹⁷ Stoklund 1995:320.

¹¹⁸ Nr. 30 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹¹⁹ Nr. 1 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹²⁰ Nr. 28 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹²¹ Stoklund 1995:322.

¹²² Ethelberg 2000:287ff.

¹²³ Stjernquist 1993:49.

¹²⁴ Hansen 1995:324.

Andra gravfynd

Diademet av guld som ibland även benämns som halsring¹²⁵, hittades i Strårup¹²⁶ i en grushög där det fanns spår av en gravkammare. I graven fanns även skelett från ox och dateringen har satts till ca 400 e Kr.¹²⁷ Diademet har en innerdiameter på cirka 19 till 20 centimeter och är en helt sluten ring som övergår i en långsmal platta framtill och på insidan av denna platta är ett namn inristat, *ledro*, men det är osäkert om det är ett kvinno- eller mansnamn¹²⁸.

Järnkniven från Møllegårdsmarken¹²⁹ var deponerad tillsammans med en lansspets¹³⁰, sax och en förkrympt järnkniv i brandgrav nr. 2118 på ett stort gravfält i Gudme, Svendborg på Fyn. Runorna som är cirka sex millimeter höga finns på knivbladets sida och rygg där är även spår av ornamentik i form av cirklar och streck. Förmodligen har den starka hettan som kniven utsatts för lett till att den bättre kunnat stå emot rostangrepp men knivbladet får ändå anses som väldigt förstört.¹³¹

Även skrapkniven från Fløksand¹³² återfanns i en brandgrav, vilken tolkats som en kvinnograv, nedlagd i en urna tillsammans med den dödas brända ben, en benkam, en eller två hårnålar, rester av en liknande kniv och rester av en björnklo¹³³. Björnklo kan tyda på att kvinnan låg på en björnfäll när hon kremerades.

Det är också från Norge som de två sista exemplen på runmärkta gravfynd kommer som ger ytterligare en dimension till vilka föremål som bar runor och lades i gravar.

En liten hålstöpt människofigur, ca 8 cm hög, i brons med en nitad plåt i järn baktill som suttit på ett bandolär hittades i en brandgrav från Frøyhov¹³⁴. Graven innehöll dessutom en bronskittel vari de brända benen från den döde låg och ovanpå hade följande deponerats: bandolärbeslaget, några kantbeslag till sköld, ett svärd, två hela spjutspetsar plus delar av ytterligare en, en sköldbuckla, ett sköldhandtag, en kniv, ett antal runda knappar och smälta glasbitar¹³⁵.

Spjutspetsen från Øvre Stabu, Toten i östra Norge¹³⁶ kommer liksom bandolärbeslaget från en brandgrav men i detta fall var det en dubbelgrav. Graven är belägen i centrum av krigargravar från romersk järnålder och innehöll flera artefakter.¹³⁷ Förutom lansspetsen låg det i graven två svärd varav det ena var ett förstklassiskt romerskt gladiusvärd med inläggning föreställande segergudinnan och märkt med bokstäverna SF, vilket tolkats som förkortning för *Salus Fortuna* ”–hälsa och lycka”¹³⁸. Svärdet var hopböjt inför

¹²⁵ Jag väljer att kalla det för diadem eftersom jag tycker dess form och storlek talar mot att det använts som halsring. Jacobsen och Moltke skriver också diadem i sin atlas från 1941:22.

¹²⁶ Nr. 6 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹²⁷ Jacobsen och Moltke 1942:43f.

¹²⁸ Jacobsen och Moltke 1942:43f.

¹²⁹ Nr. 17 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹³⁰ Datering till 210/220-310/320 (Stoklund 1995:340).

¹³¹ Stoklund 1995:340.

¹³² Nr.33 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan. Knivar av denna typ har förmodligen brukats till skinnbearbetning (Hjørungdal 1991:98).

¹³³ Graven är tolkad som en kvinnograv (/www.arild-hauge.com/inskrifter. 2005-09-20).

¹³⁴ Rygh 1885:17 *Norske Oldsager* -avsnittet Ældre jernalder, Brøndsted 1960:261; Ilkjær 2000:90f. Nr. 22 i förteckningen.

¹³⁵ Rygh 1885: 17 -avsnittet Ældre jernalder.

¹³⁶ Brøndsted 1960:261, Bergljot 2000:104 *Järnåldern i Norge*. Nr. 42 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹³⁷ Hagen 1967:173 *Norges oldtid*.

¹³⁸ *Norges historie* 1986:331.

nedläggningen. Det fanns för övrigt fem spjut och två sköldar samt ett par fingerringar i guld vilket anger gravens höga klass¹³⁹ och allt hade lagts i en romersk kittel¹⁴⁰ inför gravläggningen.

En lansspets i järn med silverinläggning och runinskrift tillhörde fynden från en grav i Mos¹⁴¹, Stenkyrka på Gotland, fig. 10. Med anledning av silverinläggningen anses den härstamma från östgermanskt område¹⁴². Tillsammans med spjutspetsen från Øvre Stabu är dessa två de enda uttalade vapen med runor som ännu så länge är funna i gravmiljö från romersk järnålder.

Fig. 10 Lansspetsen från Mos med silverinlagda runor. (Bild baserad på foto från Historiska museet i Stockholm ur Stoklund 1996 (2)).

I materialet finns en stor sten representerad och det är en stenhäll från en grav i Kylver, Stånga socken på Gotland¹⁴³. Hällen är speciell av den anledningen att den äldre futharken¹⁴⁴ är inristad därpå och det är det viktigaste och det äldsta fyndet som ger belägg för nordens första skrifträcka¹⁴⁵. Gravhällen förmodas ha varit placerad med inskriften vänd in mot den avlidne.¹⁴⁶ Dateringarna skiljer sig lite mellan de som är arkeologiskt baserade och de som är grundade på runtypologi. Exempelvis är dateringen enligt RAÄ:s¹⁴⁷ 300-tal till tidigt 400-tal, runologen Klaus Düwels 400-tal och språkvetaren Thorgunn Snædals datering är 350-550 e Kr.

Runorna

De äldsta runorna som tillhör den så kallade äldre futharken¹⁴⁸, se fig. 11, vilken även kallas samgermanska runor eller urnordiska runorna i litteraturen användes inte enbart i nordens utan i stora delar av Germanien¹⁴⁹, främst i det fria Germanien¹⁵⁰. I de östgermanska trakterna användes i huvudsak gotiskan som var ganska jämgammalt med runorna.¹⁵¹ Namnet futhark kommer efter de sex första runorna, den första ätten/familjen av fyra i runraden och det

¹³⁹ Hagen 1967:173.

¹⁴⁰ *Norges historie*. 1986:329f.

¹⁴¹ Nr. 21 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹⁴² Det har påträffats ytterligare tre liknande lansspetsar i gammalt östgermanskt område (Snædal 2002:31 *Medan världen vaknar*).

¹⁴³ Nr. 44 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹⁴⁴ Den äldre runraden.

¹⁴⁵ Ytterligare artefakter där är avbildad futharken är till exempel brakteater bland annat en från Vadstena (Düwel 2001:25).

¹⁴⁶ Düwel 2001:25.

¹⁴⁷ www.raa.se Frågor och svar om runor och runstenar. 2005-17-03

¹⁴⁸ Mellan år ca 550-700 e Kr sker stora språkliga förändringar och när vikingatiden inleds på 700-talet har den äldre futharkens 24 tecken minskats till 16 och det är det som är den yngre futharken (Enoksen 2005:66).

¹⁴⁹ Palm 2004:321 *Vikingarnas språk*.

¹⁵⁰ De norra delarna av Germanien som inte var under romerskt styre, även kallat Barbaricum (Rasmuson 2003:150 *The soldiers of the Roman Empire and the Roman army. The spoils of victory*).

¹⁵¹ Janson 1997:107.

äldsta skriftliga belägget för futharkens runordning är på gravhällen från Kylver¹⁵².

En runa är uppbyggd av huvudstavar och bistavar. Huvudstaven är vanligtvis lodrät men kan även vara diagonal medan bistavarna är ungefär hälften så långa och diagonala. Bistavarna går inte förbi huvudstaven och utgår i regel från huvudstavens översta del, undantaget är om det redan finns en bistav som utgår från huvudstavens övre del. De bistavar som egentligen utgår från toppen på huvudstaven kan dock flyttas ner helt nyckfullt så utseendet på runorna är inte stereotyp¹⁵³.

Fig. 11 Den äldre futharken. Observera att tecknen kan variera utseendemässigt. (Bilden baserad på teckning från Stoklund 2003:172).

Att många runor har så kantig form har ansetts bero på att de var ämnade att ristas eller skäras in i trä och att det därför skulle vara svårt att göra runda former.¹⁵⁴ Detta anses numera inte är lika självklart för en del runologer och språkforskare som exempelvis Mari Stoklund och Klaus Düwel vilka påpekar att det bland de tidigaste inskriptionerna även finns runor med rundade former.¹⁵⁵ Düwel nämner fynden från mossarna Thorsbjerg, Illerup och Vimose som exempel därpå och både trä och metall är närvarande i det materialet. Exempel på rund runform är även **o**- i ordet *lamo*, fig. 12 på rosettfibulan från Skovgårde och hyveln från Vimose som har rundskuren **o**-runa i ordet *talijo*, fig. 13.

Fig. 12 Ordet *lamo*, detalj av fibulan från Skovgårde, (bilden baserad på foto av Heinrich Clausen Fotografi, ur Ethelberg 2000).

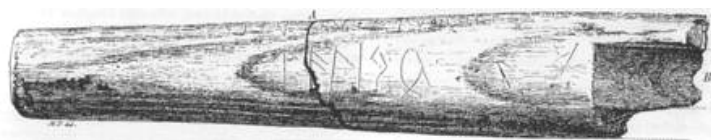

Fig. 13 Del av hyveln från Vimose med ordet *talijo*. (Bilden baserad på teckning av J. Magnus Petersen, ur Stoklund 1995 efter Stephens 1884.)

Skrivriktningen var inte fastställd från början och texten kunde börja från vilket håll som helst. Orden kunde börja från både höger och vänster i samma text och löpa som plogfåror så kallad bustrofedon. Åt vilket håll en text skulle läsas bestämdes av bistavarna på **f**-, **th**-, **a**-, **r**-, **w**- **b**- och **l**-runorna.

¹⁵² Nr. 44 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan. Enligt RAÄ daterad till 300-tal eventuellt tidigt 400-tal. Thorgunn Snædal menar att 350-550 e Kr är det närmsta datering som kan göras (Snædal 2002:39).

¹⁵³ Fakta om runornas uppbyggnad är delvis hämtat från Enoksen 2005:41f.

¹⁵⁴ Janson 1997:107, Enoksen 2005:16.

¹⁵⁵ Stoklund 1995:346, Düwel 2001:179.

Var bistavarna placerade på vänster sida om huvudstaven skulle texten tydas åt vänster och tvärtom¹⁵⁶.

Det händer även det i texter dyker upp varianter där två eller flera runor fogats samman som ett större tecken och de benämns då som binderunor.

Ibland tolkas runorna efter sitt namn och inte som ljudsymboler och kallas då för begreppsrunor. Till exempel är **f**-runans namn *fehu* som betyder få, boskap eller rikedom, **l**-runan heter *laukar* eller *lagur* – lök, fruktbarhet eller vatten, **h**-runan kallas *hagalar* och betecknar hagel och **g**-runans namn är *gebo* som står för ordet gåva¹⁵⁷. Genom att upprepa samma runa flera gånger efter varandra skulle dess symboliska innebörd förstärkas.¹⁵⁸ Det förekommer även tolkningar av runorna som magiska tecken vars innebörd är dold för oss.¹⁵⁹

Inspirationskällan till skapandet av runskriften har alltid diskuterats. Enligt *Eddan* och forntida tro fick människorna runorna genom guden Oden. Runtecknen kom till honom när han hängde i ett träd under nio hela nätter, utan mat och dryck, stungen med spjut och offrad åt sig själv. När han tittade ner såg han runorna och tog upp dem.¹⁶⁰

Idag betraktas inte att runorna var en gåva från gudar utan forskarna är i stort sett överrens om att uppslaget till runorna hämtades från ett eller flera av de alfabeterna som fanns i områdena kring Medelhavet¹⁶¹. Frågan är vilket eller vilka av det grekiska, etruskiska eller latinska alfabeterna som var förebild för germanernas eget skriftspråk. Olika teorier kan förespråkas beroende på om man först och främst ser till runtecknens form eller om man väljer en lingvistisk linje men dateringarna och kontexten bör också tas i beaktande.¹⁶² Enligt Mari Stoklund är de grekiska och etruskiska alfabeterna för tidiga och det blir ett långt tidsspänn utan inskrifter om runorna uppfanns århundraden före Kristus. För etruskiskan talar den stora likhet som finns i tecknens form, fig. 14, men ljudsystemet är helt annorlunda och det har inte hittats några runinskriftioner i trakterna för etruskiska språket¹⁶³.

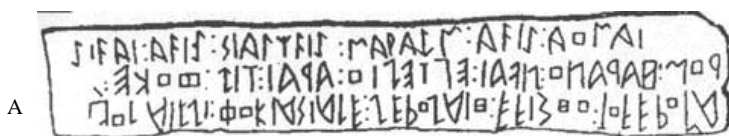

Fig. 14 Etruskisk stele från Lemnos från sjätte århundradet före Kristus. Kortsidan märkt A ska vara uppåt. (Wikander 2000 efter Bonfante och Bonfante).

Argumenten som talar för grekiskan är det utbredda kontaktnätet under 500 till 300-talet f Kr, att skrivriktningen ej var bestämd, samt att användandet och formen på interpunktionen hos de tidiga runinskrifterna stäm-

¹⁵⁶ Det kan inträffa att någon av dessa runor står vänd åt motsatt håll mot majoriteten i en text, de kallas då vänderunor. Runorna för **h**-, **n**- och **s**- var undantagna och fick alltid stå hur de ville och räknas därför inte som vänderunor.

¹⁵⁷ Jag är av den åsikten att runnamnen bör tolkas med stor reservation när det gäller de äldsta runorna. Runornas namn är nämligen nedtecknade långt senare och med medeltida källor som ursprung (Enoksen 2005:46). Runtecknen fick antagligen namn redan från början för att underlätta inläring exempelvis men med tanke att språket genomgick mycket stora förändringar mellan 500-talet och 700-talet är det inte osannolikt att även runnamnen ingick i det språkliga nyskapandet.

¹⁵⁸ Zachrisson 2000:340 Mäktiga tecken, minnen i sten. *Arkeologi i Norden* 2.

¹⁵⁹ Janson 1997:106.

¹⁶⁰ Den höges sång, vers 138-139 ur *Eddan*.

¹⁶¹ Janson 1997:106, Düwel 2001:175, Jensen. J 2003:495, Stoklund 2003:172.

¹⁶² Stoklund 1996:112 (2).

¹⁶³ Stoklund 1996:112 (2).

mer bättre med det grekiska skrivsättet än latinet. På senare år uppges dock det latinska alfabetet ligga närmst till hands och det är den linje som flest forskare håller.¹⁶⁴ Anledningarna till favoriseringen av latinet som idékälla är språkliga och utseendemässiga: en del runor påminner mycket om latinets stora bokstäver, dateringsmässigt – att runorna uppfanns senast på 200-talet¹⁶⁵ och då var latinet redan ett etablerat språk. Den senaste datering av benkammen från Vimose till ca 150 e Kr¹⁶⁶ tyder dock på att innovationen kanske gjordes ett sekel tidigare och att germanerna hade runorna under Tacitus tid även om det i nämns i de klassiska källorna.¹⁶⁷ De arkeologiska skälen är alla de bevis på kontakterna mellan romerska riket och det fria Germanien¹⁶⁸ som finns bevarat genom det arkeologiska materialet.

Runornas betydelse var att som fonetiska tecken uttrycka det talade språket bland germanerna. Likt alla andra fonetiska språk var det möjligt att använda det för såväl profana som religiösa texter¹⁶⁹ och kanske även som magiska symboler eller begreppstecken där ordet som var runans namn var det som avsågs med skriften. Det material jag fått fram pekar på att runorna i sin begynnelse främst använts för korta profana texter och de användes av människor över mer eller mindre hela Germanien som tillhörde en särskild övre social gruppering eller antagligen varit starkt knutna till detta elitskikt i samhället.

Influenser och motiv bakom skapandet av runorna

Vad kan ha varit motivet bakom denna för Norden och Germanien revolutionerande uppfinning, att ta steget från skriftlöst samhälle och mot ett teckenbaserat uttrycksätt? Religiösa och politiska aspekter tycks inte ha varit de bakomliggande orsakerna.

*There are no traces of a Germanic tradition for writing down longer – neither religious nor administrative – texts (laws and contracts, and obviously no need for historical reports, judging from the surviving inscriptions with the older runes.*¹⁷⁰

Att nedteckna administrativa texter eller skriftligen berätta om rådande trosföreställningarna var inte germansk sed, inte före runorna och inte i samband med deras uppfinnande. De germanska folken hade tydligen inte behov av skrift i vardagslivet¹⁷¹ utan skälet till att de valde runor som skrifttecken, trots att latinet var tillgängligt som färdigt och funktionellt skriftspråk, måste ha varit något annat.

På 1800-talet fanns det tankar om att det var invandrade folkgrupper som förde runskriften med sig:

¹⁶⁴ Stoklund 1995:344, 1996:112 (2), 2003:172, Enoksen 2005:42.

¹⁶⁵ Janson:1997:107.

¹⁶⁶ Det finns en fibula från Meldorf, Schleswig-Holstein och en keramikskärva från Osterrönfeld som är daterade till år 100 e Kr som det diskuteras om det verkligen handlar om runor. Tecknen på fibulan som är gjorda i tremoliersteknik, har omdebatterats. Är de protorunor, runor eller en imitation av romerska versaler?(Düwel 2001:23f).

¹⁶⁷ Ilkjær 2000:115.

¹⁶⁸ Stoklund 1996:112 (2).

¹⁶⁹ Stoklund 2003:177.

¹⁷⁰ Stoklund 1996:113 (2).

¹⁷¹ Janson:1997:109.

*Det vil allerede af de her fremsatte Antydninger være indlysende, hvilken mægtige Hjælpemidler til en høiere Kultur de indvandrede ældre Jeralders Folkefærd har bragt med sig. Hesten, Jernet og Bogstavskriften...*¹⁷²

Uppkomsten av vårt första skrivsystem anses nu inte var en produkt som inflyttande folkstammar förde med sig utan att det mer troligt hänger samman med inhemsk utveckling och samhällsförändring tillsammans med influenser från romarriket.

När det romerska rikets expansionsförsök norrut år blev stoppat år 9 e Kr efter ett fullständigt nederlag mot germanerna i slaget vid Teutoburgerskogen, medförde det inte att Rom och det fria Germanien hamnade på var sin sida om någon forntida Berlinmur. Visserligen blev hela Germanien aldrig en del av det mäktiga romarriket men kontakterna dem emellan fortsatte och handeln kom med tiden att öka. Människor från både de fria och romerskkontrollerade delarna av Germanien möttes inte enbart i strid utan kom att ha ett allt intensivare utbyte av varor och gåvor, främst statusvaror som till exempel glas och serviser för vindrickning.

Det var inte ovanligt att germaner ur de övre samhällsskikten tjänstgjorde i den romerska armén utan det sågs som en chans att förbättra sin karriär¹⁷³ och sitt rykte. Både handel med och gåvor i form av statusvaror samt krigstjänst i romerska rikets armé ingick som led i allianskapande mellan olika germanska grupper och/eller stammar samt mellan germaner och romarriket.

Den sporadiska kontakt som funnits under de första hundra åren e Kr utvecklades under följande århundrade till mer organiserade förbindelser¹⁷⁴ och omkring 200 e Kr hade Själland blivit ett centralområde för denna kontakt¹⁷⁵ vilket tydligt avspeglas i alla de romerska föremål av hög klass som hittats i gravar.

Fynden från gravarna är också de tecken på den omstrukturering av samhället som tog fart på 200-talet. Bosättningsmönstret gick även det in i ett nytt skede, hus och uthus blev större och gårdar började flytta samman i byar. Jordägandet ändrades från ett mer kollektivt ägande till individuellt ägande. I en del område uppstod det maktcentra¹⁷⁶ och vad det gäller Himlingøje så talar man dessutom om en dynasti¹⁷⁷. Centralplatser som Himlingøje, Gudme – gudarnas hem och Uppåkra blev nya inslag i samhället. Dessa orter fungerade som knutpunkt för ingåendet av allianser, handel, hantverk och religion.

Även den sociala strukturen drogs med i vågen av förändringar som spred sig i Norden. Den sociala skiktningen blev större och mer påtaglig, något som kan ses både i gravmaterial och deponerat material från mossarna. Individ och status framhävdes även i gravarna och via de ting som den avlidne personen fick med sig som till exempel kvinnorna från Himlingøje och rosett-fibulorna. Både importerade och inhemskt tillverkade ting ger en klar indikation att det var skillnad på folk och folk. Importföremål användes som statusmarkering och kunde inte förvävas av vem som helst.¹⁷⁸

Inom den högsta sociala stratigrafien, aristokratin, ingick krigargrupper och många av de äldsta fynden med runor från mossarna har en stark koppling till denna krigareelit. Det är mycket sannolikt att det bland dessa

¹⁷² Engelhardt 1863:7.

¹⁷³ Hedeager och Tvarnø 2001:98 *Tusen års europahistorie*.

¹⁷⁴ Jørgensen. 2003:13 *The spoils of Victory – the North in the shadow of the Roman Empire. The spoils of victory*.

¹⁷⁵ Burenhult II 2000:177, Storgaard 2003:119 *Cosmopolitan aristocrats. The spoils of victory*.

¹⁷⁶ Storgaard 2003:113f.

¹⁷⁷ Storgaard 2003:113.

¹⁷⁸ Hansen 1995:454.

toppskikt i samhället fanns personer som kommit i nära kontakt med den romerska skriften, kanske genom tjänstgöring i romerska legioner¹⁷⁹, eventuellt som ett led i utbildningen, varuutbyte eller genom allianser.

Bland det arkeologiska materialet finns exempel på romerska mot-svarigheter till kammen från Vimose och fibulorna med namnskriftioner en kam i bly med text som hänvisar till ägaren. Sid A: Lucius P(ubl)ii V(...) S(ervus); sidB:Aniae L(ucii) V(...) ¹⁸⁰ och en fibula i guld ett bevis på hög militär rang där inskriptionen som antagligen refererar till en och samma kejsare: CONSTANTINE CAES(ar) VIVIAS; HERCULI CAES(ar)VINCAS ¹⁸¹, fig.15 och 16.

Fig. 15

Fig.15 Romersk kam från 1:a halvan av 1:a årh. (Katalogen i *Roman reflections*, objekt 515).

Fig. 16

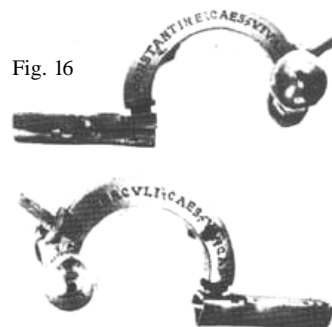

Fig. 16 Romersk fibula, troligen från 306-7 e Kr. (Ploumis 1997 efter Noll).

Det är en spännande jämförelse att namnet på denna romerska fibula är den förmodade "givarens" något som också diskuteras angående fibulorna med runinskriftioner.

Rosettfibulorna, som i majoritet hittats i Danmark¹⁸², betraktas som aristokratiskt signum av inhemsk "dansk" tillverkning vilka spreds över stort område då allianser ingicks.

De fem rosettfibulorna med runinskrift har alla hittats i en kontext som räknas till rika kvinnogravar. Runskriften var möjligen en av ingredienserna i de högre sociala skiktens statusmarkeringar. Peter Vang Petersen går lite längre i sin tes om runornas betydelse på vapen i artikeln *Warrior art, religion and symbolism*¹⁸³, och menar att det även fanns en magisk avsikt bakom runorna, speciellt de inskrifter som tycks meningslösa och när föremål utstyrdes med runor och andra symboler var det med avsikten att visa upp ägarens status och ge ägaren magiskt beskydd¹⁸⁴.

Runorna är ett självständigt skriftsystem som föddes i ett samhälle med förbindelser till det romerska riket, influerat av den romerska kulturen och som antagligen inspirerades av latinet. Det skedde i en tid då ordet gruppering beskriver det omstrukturerande av samhället som blev markant runt 200talet. Både samhället och omgivningen grupperades på olika sätt. Djur och människor började bo i olika byggnader och utspridda gårdar samlades i byar. Klasskillnaderna blev tydligare något som även märktes inom krigshären och

¹⁷⁹ Jensen. J 2003:498.

¹⁸⁰ Objekt nr 515 från katalogen ur *Roman reflections* daterat till första halvan av 1:a århundradet e Kr.

¹⁸¹ Ploumis1997:71f *Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms. Symposium: Aspects of technical, socio-political, socio-economic, artistic and intellectual development, A.D. 1-550..* Constantine var kejsare år 306-7 (Ploumis1997:71).

¹⁸² Danmark räknas som upphovs område för rosettfibulorna men det finns även en självständig svensk variant (Hansen 1995:455). I Danmark är det funnet 52 olika rosettfibulor, olika stora med olika antal rosetter (Ethelberg 2000:51).

¹⁸³ Ur: *The spoils of Victory*, se referenslistan.

¹⁸⁴ Petersen. V. P. 2003:289 *Warrior art, religion and symbolism. The spoils of victory.*

det arkeologiska materialet påvisar rangordning bland personerna som ingick i hären. Olika stammar bildade grupperingar via allianser och som en del av detta indelande och stratifierande kan även infogas den sortering som skedde innan deponeringen av föremål från besegrade fiender gjordes i våtmarkerna. Om tanken ska föras riktigt långt kan till och med futharkens struktur ses som ett utslag av detta grupperande med dess uppdelning av runtecknen i fyra ätter.

Rådande uppfattning är nu att det var det latinska språket som gav idén till runskriften. Dock var det inte samhälleliga och religiösa behov som låg bakom utan framhävande av egot och grupp tillhörighet. Att peka ut någon bestämd grupp som skapare av runtecknen går inte. Föremål med runor från den äldsta futharken är spridda över hela Germanien och visar på små språkliga variationer som till exempel verbet *talgida* vilket även är funnet i formen *talgidai*. Det kan emellertid röra sig om äldre och yngre språkformer och inte olika språk.¹⁸⁵ Ur arkeologisk synvinkel kan man dock se koncentrationen av de tidigaste fynden och deras proveniens till Europas norra delar som en indikation på att den äldre futharken skapades någonstans i detta område.¹⁸⁶ Enligt ett av de senaste förslagen på upphovsort för runskriften är att det utvecklades i maktcentrat Himlingøje.¹⁸⁷

Placeringen av inskriptionen

Runtecknen sitter ofta fullt exponerade för omgivningen både på vapen och personliga föremål. Tecknen har ristats eller skurits in och även stämplats in som i fallet med lansspets IMZ från Illerup och majoriteten av objekten i detta material har tolkats som de ingått i krigares utrustning. Lansspetsarnas inskription är exempelvis placerade på bladen, sköldhandtagen är märkta på utsidan liksom hyvlarna och rosettfibulorna från Nøvling och Værløse är ristade på utsidan av nålhållaren. Eldstålshandtaget har runorna inskurna runt toppen på handtaget och på yxskftet från Nydam är de inskurna längs med skaftet¹⁸⁸.

Samtidigt kan emellertid synlighetsgraden inristningar diskuteras som i fallet med doppskon från Thorsbjerg, bälteshaken från Nydam, spännet från Vimose, doppskon från Vimose, då strecken som utgör runorna i många fall ristats med väldigt tunna linjer och därför lätt kunnat tas för bruksrispor¹⁸⁹ av en person som inte var insatt. Likaså är inskrifterna i regel mycket små, mellan fem och femton millimeter ungefär. För att uppfatta runtecknen bör personerna ha varit medvetna om användandet av runor och vetat vad den letade efter. Det är dock möjligt att runinskriften syntes bättre när föremålen var i bruk och metallen antagligen var uppolerad. Andra inristningar är mer distinkt gjorda och det bör ha varit möjligt att urskilja inskriften även på avstånd.

Runor utförda i trä kunde lätt ”försvinna” när träet åldrades och mörknade om de inte var djupt skurna och skulle förmodligen ha varit svåra att se utom för någon som visste att de fanns där. Det finns också den möjligheten att runtecknen färgats in för att synas bättre, något som diskuteras angående lansskskftet 217x8482 från Nydam.¹⁹⁰ Runorna där är genomgående

¹⁸⁵ Stoklund 1995:345.

¹⁸⁶ Stoklund 2003:172.

¹⁸⁷ Stoklund 2003:172.

¹⁸⁸ Nr. 46 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹⁸⁹ Nr. 9, 5, 43, 8 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

¹⁹⁰ Nr. 39 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

mörka på det ljusa skaftet och de kan ha varit ingnidna med sot¹⁹¹ och därmed ökat möjligheten för omgivningen skulle uppfatta dem samtidigt som det var ett sätt att framhäva mönstret och förhöja estetiken. Hur pass vanligt detta förfarande var, om det gällde enbart för vapen eller om det gjordes på andra typer av föremål eller material går inte att säga.

Det finns exempel där runornas placering är mer förbryllande, om de fanns på föremålet redan när det brukades vilket ofta är väldigt svårt att avgöra. Sköldbucklan från Thorsbjerg, se fig. 4, är ett sådant föremål där tidpunkten för runskriftens tillkomst diskuteras¹⁹² eftersom inskriptionen sitter på insidan av kanten som utgjorde fästkanten mot skölden. Om runorna ristades in innan sköldbucklan togs i bruk och fästes på skölden så var de bara synliga då och när den sedan togs ur bruk och skildes från densamma. Detta skulle kunna tyda på att runtecknet självt hade stor betydelse. Ett annat alternativ är naturligtvis att tecknen tillkom när sköld och sköldbuckla skildes åt före deponeringen och att runorna då gjordes av någon av segrarna som ett moment i en ritual före deponeringen något som väcker funderingarna om *för vem* runorna i så fall var ämnade och i vilket syfte. Var runorna ett sätt att skaffa sig själv fördelar eller var de ämnade för någon gudomlighets skull?

Förutom sköldbucklan från Thorsbjerg är det ett spänne från Vimose, armborstfibulan, bygelfibulan, diademet och tre av de fem rosettfibulorna - de från Skovgårde, Himlingøje och Næsbjerg som har inskriptionen placerad så att den inte är direkt synlig för omgivningen utan är vänd mot bäraren naturligtvis under den förutsättningen att runtecknen inte tillverkades strax före deponeringen.

Sköldhandtagen från Illerup hamnar i ett mellanläge vad det gäller synlig kontra osynlig. Tecknen sitter väl synliga på utsidan av handtaget men detta satt på insidan av skölden och var alltså inte exponerat när skölden användes utan runorna var då vända mot ägaren.

Bygelfibulan har texten på baksidan av foten och armborstfibulan från Gårdlösa samt rosettfibulorna från Skovgårde, Himlingøje och Næsbjerg runristades på insidan av nålhållaren. Fibulor anses vara typiska gåvor, kanske i samband med äktenskapsallianser¹⁹³ och inskriptionen kanske utgör en koppling mellan givare och mottagare. Kanske är det namnet på den person som förärade gåvan vi se på en del av fibulorna?

Rosettfibulan från Næsbjerg ger ännu en infallsvinkel till frågan om synlig och osynlig text då dess inskription sitter så att täckplattan gör det svårt att se hela texten den är på plats¹⁹⁴. Jag vet inte hur lätt det är att ta bort en sådan täckplatta på en rosettfibula utan att riskera skada föremålet med tanke på alternativen för runornas tillkomst. Det kan ha skett som ett led i tillverkningen, fibulans "levnadstid" eller som en del av begravningsceremonin. Om det krävs speciella verktyg eller handlag för att separera nålhållare och täckplatta är det tänkbart att fibulan var en beställningsvara där det från början var bestämt vilket namn det skulle stå och därför hamnade texten så otillgängligt. Runorna, som är utförda i tremoliersteknik, är förmodligen primära i förhållande till den streckornamentik som finns på samma yta¹⁹⁵ vilket kan ses som en indikation på att de utfördes i samband med tillverkningen av fibulan. Tan-

¹⁹¹ Stoklund 1996:272 (1), 1998 *Nytt om runer* nr.12.

¹⁹² Düwel 2001:17, Stoklund 1995:326.

¹⁹³ Ethelberg nämner detta som exempel efter E. Straume 1988:174.

¹⁹⁴ Stoklund 1995:325 (2).

¹⁹⁵ Stoklund 1995:325 (2).

ken att runristningen oftare gjordes på en mer dold plats om föremålet var en gåva anser jag inte är omöjlig.

Någon regel för var runskriften skulle placeras tycks inte ha funnits inte heller några bestämda normer om tecknens placering om den skulle vara synlig för omgivningen eller inte. En möjlig begränsning är att i de fall där man kan förmoda att objektet var en gåva, föredrogs en mer undanskymd plats, så runorna hamnade vända mot personen som bar dem.

Tillverkningen av runristningen

I praktiken skulle vem som helst kunnat rista och skära in runorna på de olika objekten. En kniv att skära med eller ett skarpt stål att rista med var ting som var relativt enkla att få tag i för de flesta och sen var det bara att skapa tecknen. Fast så enkelt var det naturligtvis inte. Objekt och redskap må ha varit lättillgängliga men förmodligen inte runkunskapen under de första århundradena. Tillika är största andelen av de runristade föremålen som återfunnits värdefulla ting vilka definitivt inte var möjliga för alla att införskaffa. De arkeologiska fynden visar starka kopplingar mellan runristning och föremål av högre värde vilka tillhörde de övre militära och sociala skikten¹⁹⁶ och inte folk i gemen. Material som silver och brons och exklusiva rosettfibulor bekräftar den bilden. Däremot kan det vara mycket svårt att avgöra om personerna som ägde dessa ting själv gjorde runinskriften eller om de lejde någon yrkeskunnig.

Inte ens när det gäller en så informativ inskrift som den på Gallehus-hornet, *ekhlewagastir holtijaR horna tawido* -Jag Lägäst, Holtes son (el. från Holt) gjorde (el. lät göra) hornet¹⁹⁷, går det att säkert säga vem som gjorde inskriptionen. Det kan, som i många andra fall, ha varit tillverkaren av objektet¹⁹⁸, beställaren av föremålet eller en speciell runristare som skapat runskriften. En liknande diskussion finns kring armborstfibulan från Gårdlösa där texten *ekundwodR*¹⁹⁹ översatts med "*Jag, den icke våldsamma*" eller, "... *den lugne*" och det namnet har både tolkats som ett neutralt personnamn och namnet på runristaren²⁰⁰.

Som nämnts tidigare tycks runorna i de flesta fall ha ristats in på tingen med något skarpt föremål eller skurits in om det var i trä. I materialet finns bara ett exempel på stämplade runor och det är på lansspetsen IMZ från Illerup Ådal.²⁰¹ Dock ska man betänka materialets representativitet, vilket självklart inte innehåller alla relevanta objekt som en gång funnits. Värt att notera är naturligtvis att det stämplade mansnamnet *wagnijo* på lansspetsen IMZ från Illerup återfinns inristat på ytterligare två lansspetsar, INL från Illerup och en från Vimose och att sådana här spetsar som kallas Vennolum var en vanligt förekommande lanstyp²⁰². Det är alltså inte ett objekt som enbart förknippas med det övre skiktet bland krigare dock kan detta ställas mot det faktum att i Illerup hittades totalt 748 lansspetsar av olika typer men

¹⁹⁶ Ilkjær 2003:57, Jensen. J 2003:496.

¹⁹⁷ Jacobsen och Moltke 1942:24ff.

¹⁹⁸ Janson 1997:107.

¹⁹⁹ *Ek* i början av ordet betyder "jag", jämför med inskriften på guldhornet från Gallehus, benstycket från Lindholmen och spjutskaftet från Kragehul, nr. 13, 3 och 38 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan. Det sattes sällan ut skiljetecken mellan ordet "*ek* -jag" och namnet i den äldre runskriften och därför gav det sig själv att ordet efter *ek* var ett namn (Enoksen 2005:55).

²⁰⁰ Stoklund 1995:324.

²⁰¹ Nr. 19 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

²⁰² Det finns mer än 300 stycken i Illerup (Ilkjær 2003:57).

alltså endast två med inskrifter. Åter är det förekomsten av runinskrift som ger en stark motivering för argumentet om en utvald grupp människor, en elit.

Det faktum att samma namn hittats på samma typ av lans har gett upphov till tolkningen att *wagnijo* var en politisk eller militärisk ledare som hade medel till att utrusta en här²⁰³ men huruvida denne eventuella ledare personligen satte sitt signum är osäkert. Att namnet stämplat in på lansen tyder på att den ingick i en större serietillverkning och att det skett vid produktionen troligen av någon som arbetade vid smedjan, smeden själv eller en runristare som utförde ett beställt arbete.

Spännet från Vimose²⁰⁴ visar klart att runinskriftionen tillkom efter att det att spännet blivit färdigt och fästs på remmen. Inskriften var sannolikt inte en del av produktionen eftersom runan som betecknar bokstaven *g* går över en av nitarna som fäst spännet på remmen²⁰⁵. Runinskriften har alltså funnits på spännet under dess "levnadstid".

Rörande remändbeslaget från Nydam²⁰⁶ kan förhållandet vara det motsatta. Runornas goda skick antas bero på att de suttit på in eller baksida²⁰⁷ men de kan även ha tillkommit strax före deponeringen som en del av nedläggningsritualen (jämför med diskussionen kring sköldbucklan från Thorsbjerg). Fibulan från Skovgårde har även den väldigt välbehållna runor, fig.17.

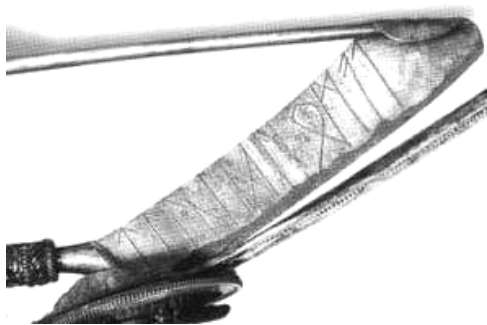

Fig. 15 Rosettefibulan från Skovgårde (bilden är baserad på foto av Heinrich Clausen Fotografi, ur Ethelberg 2000).

Det finns inte förslitningsspår på rosetter eller på nålhållare vilket kan tyda på mycket kort brukningstid för fibulan vilket stämmer väl med den gravlagda kvinnans ålder förutsatt att fibulan var hennes. Hon var bara omkring tjugo när hon dog. Bristen på slitage kan även bero på att fibulan sällan användes, vilket kanske är mindre troligt, eller så tillkom runristningen strax före nedläggandet. Estetik är ett ord som passar väl in på fibulan från Skovgårde som har välavvägda, noggrant och stilfullt utförda runor. Personen som ristade dem hade det kanske som yrke och därmed en säker hand och ett säkert öga för tecknen och dispositionen? Alternativt kan den fina inristningen ha gjorts av givaren själv som av något skäl bemödade sig att göra en smyckande inskrift trots att den inte var allmänt synlig.

Tydliga förslitningsspår kan dock urskiljas svärdsknappen i gagat från Nydam.²⁰⁸ Runorna är till synes gjorda ovanpå en äldre streckornamentik

²⁰³ Ilkjær 2003:57.

²⁰⁴ Nr. 43 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan..

²⁰⁵ Stoklund 1995:330.

²⁰⁶ Nr.27 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

²⁰⁷ Stoklund 1998:259.

²⁰⁸ Nr.45 i förteckningen över runristade föremål, se bilagan.

och visar uppenbara nötningsspår²⁰⁹ och därför har ristningen varit en del av objektet under dess brukningstid innan svärdsknappen kom att ingå i det arkeologiska materialet från Nydam mosse. Det finns också nötningsspår av nåländan på inskriftssidan av nålhållaren på rosettfibulan från Værløse men inte på runorna och övrig ornamentik.²¹⁰

Det finns exempel på runinskriftioner som ger intryck av att vara ristade av personen som ägde dem och inte någon professionell yrkesutövare. Det gäller till exempel en del vapen. Tecken på att det var en amatör som gjorde runinskriftionen kan vara att linjerna till bistavar och huvudstavar möts slutar inte på en punkt utan fortsätter förbi varandra, huvudstavarna kan variera i höjd eller runorna gå över varandra som i fallet med Gårdlösafibulan. Dålig disposition av skriften kan även det ses som indikation på en något ovan ristare som stått för skapandet av runtecknen som i fallet med sköldhandtaget av brons från Illerup, fig. 18. Den som ristade in namnet *swarta* verkar inte ha varit van att rista på metall åtminstone men däremot lades det stor vikt vid att stava rätt, något som måste ha krävt en viss kännedom om runskrift.²¹¹

Fig. 16 Sköldhandtaget i brons från Illerup Ådal med namnet *Swarta* ristat (bild A baserad på foto av L. Larsen ur Stoklund 1995 och bild B från Illerup Ådals hemsida (2)).

I materialet finns exempel som kan tyda på raka motsatsen, att personen som gjorde inskriftionen kanske inte var lika språkligt medveten eller att tecknen gjordes som ren efterapning om man bortser från möjligheten att de hade en magisk betydelse som Vang förespråkade, se kapitlet: *Influenser och motiv bakom skapandet av runorna*, sidan 24. Exempel på detta är rembygeln från Vimose där det längs med beslaget är inristat *lw?k*²¹² och en doppsko från samma plats där inskriftionen kan vara *tnþþ*²¹³.

Runinskrifterna som ingår i detta arbetsmaterial är mestadels uppbyggda av enkla, enstaka linjer. Det finns dock något undantag och det är till exempel rosettfibulan från Næsbjerg där runorna är skapade i tremoliereteknik och på så sätt ges ordet estetik ytterligare en infallsvinkel. Var runorna avsedda att uppfattas som mönster eller var tillverkningstekniken primärt menad att försköna runtecknen? Runorna var en del av människors statusdemonstrationer och genom att använda tremoliereteknik är det tänkbart att runinskriftionen kom att betraktas som extra fin samtidigt som den tog upp en äldre mönsterteknisk tradition.

När det gäller den estetiska biten av runinskriften är det till viss del en fråga om personlig smak. Jag gör min bedömning av runinskriftionernas estetiska kvalitéer enligt följande: runtecknen är lika höga och linjernas

²⁰⁹ Stoklund 1998:261.

²¹⁰ Stoklund 1995:320.

²¹¹ Ilkjær 2003:57.

²¹² Frågetecknet står för osäker runa.

²¹³ Stoklund 1995:333f.

mötespunkter korsar inte förbi, tecknen står med ungefär lika avstånd från varandra eller att de skapats med extra finesser som dubbel eller trippelstavar. I det sista fallet blir texten nästan en illusion av ett mönster som på spjutskaftet från Kragehul och benbiten från Lindholmen, fig. 19.

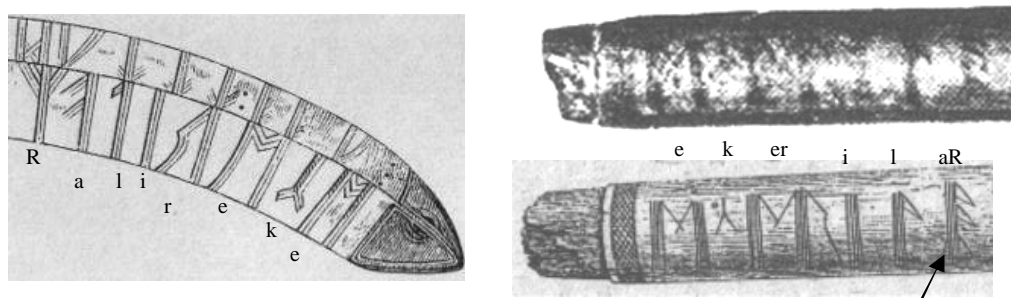

Fig. 19 Detalj av benstycket från Lindholem och detalj av spjutskaftet från Kragehul fotograferat och avritat. Den sista runan på spjutskaftet är en binderuna med aR och där R: et är ristad som stupruna dvs. upp och ner, se pilen. (Benstycke bilden baserad på Engelhardt 1869 efter Stephens, fotot baserat på bild i Jacobsen och Moltkes Atlas 1941 och den avritade bilden av spjutskaftet ur Enoksen 1998 efter teckning av Magnus Petersen).

Denna form av runskrift har varit mer tidskrävande att skapa och kanske låg det djupare innebörd i att göra dubbla eller trippelhuvudstavar än enbart förhöjt utsmyckningsvärde.

Eftersom dessa ting tillhör objekten med senare datering kan de extra fint utarbetade runorna ses som ett led i utvecklingen av design, formspråk och runtecknens användande²¹⁴. Runtexten på benstycket från Lindholmen, Gallehushornet och skaftet från Kragehul börjar dessutom likadant med *ek* och sen namnet eller titeln *eril* direkt därefter. Eventuellt kan det finnas ett samband mellan titeln *eril* och runornas dubbel eller trippelstreckade linjer vilka förekommer på alla tre ovan nämnda objekt²¹⁵. De runlika figurer som upptäcktes 1999 på två lansskaft från Nydam har också stora likheter med ovan nämnda objekt.²¹⁶

Som nämnts tidigare är inskriften på rosettfibulan från Skovgårde mycket noggrant utförd och verkar ha plitats ner med omsorg om det nu går att uttrycka sig så om ristade tecken. Huvudstavar och bistavar möts precis och den enda större missen i mina ögon är att *o*-runan är en aning för nära *m*-runan och stöter ihop med denne längst ned. Det finns harmoni och skönhet i inskriftens prydighet.

Inskriptionerna som ingår i det här materialet ser ut att vara gjorda av dels erfarna hantverkare och privatpersoner som visserligen hade runkunskap men inte yrkesmänniskans säkra handlag. En del inskrifter är väl och vackert utförda som en musikalisk harmoni medan andra förr leder tankarna till hastigt ritsch-ratsch. Om det handlar om språklig okunskap, efterrapning av andra texter eller någon magisk – kultisk innebörd i de inskrifter som inte kunnat ges någon språklig innebörd, är ovisst. Det kan likaledes handla om språklig förbistring hos dagens forskare gentemot forntida språkbruk.

²¹⁴ Folkvandringstiden som är nästa "period" hade ju ett avancerat och sinnrikt utarbetat formspråk.

²¹⁵ Nr. 3, 13 och 38 i företeckning över runristade fynd, se bilagan.

²¹⁶ Stoklund 2003:178.

Tolkningar av inskrifterna

Människorna från då som en gång bar eller tillverkade runinskrifterna blir påtagliga genom alla exempel på namn som vi får genom artefakterna. Individer blir mer än skugglika spöken tack vare namnskriptionerna och de personbeskrivande inskrifterna som *ekerilaRasugisala...*- Jag (är) Åsgisls eril...²¹⁷, *ekunwodR* -jag den icke våldsamma, eller, den lugne²¹⁸ och *bidawarijaR talgidai* -bidawarijaR ristade²¹⁹. Ordet *eril* är omdebatterat om det var en titel och då föregångare till medeltidens *jarl* eller om det varit en benämning på folkslaget heruler.²²⁰ Det finns arton olika personnamn bland de fyrtiosex objekten i förteckningen. Rosettfibulorna som är aktuella här bär inristade namn som åtminstone i en del fall definitivt inte är den dödas. Namnet *??widuhu(n)daR* - skogshunden²²¹, på fibulan från Himlingøje och *bidawarijaR* på rosettfibulan från Nøvling är mansnamn. Skovgårddefibulans *lamo* har tolkats som ett personnamn och när det gäller *alugod*²²² varierar tolkningen mellan specifikt kvinnonamn och mer odefinierbart som personnamn. Även angående *hariso*²²³ råder det oenighet om det är kvinnligt eller manligt namn.

Majoritet av texterna på de äldsta föremålen är världsliga meddelanden med korta, sakliga inskrifter, ett ensamt namn eller ett namn plus ett verb som betyder gjorde eller ristade/skar. Den sistnämnda typen av inskrifter kan man se på asken från Garbølle, rosettfibulorna från Skovgårde och Nøvling samt det ena sköldhandtaget i silver från Illerup Ådal²²⁴. Emellertid finns det ett fåtal ting där runologer och språklärda tolkat det som om inte själva inskriften så åtminstone att avsikten med densamma var magisk. Spjutspetsen från Øvre Stabu med namnet *raunijaR* - Prövaren²²⁵ är ett sådant exempel och angående sköldbucklan från Thorsbjerg har det diskuterats om runorna var en del av offerritualen och ristades in strax före nedläggningen.

Fig. 20 Skrapkniven från Fløksand. (Baserad på bild ur Hjørungdahl 1991 efter Olsen 1909).

²¹⁷ Spjutskaftet från Kragehul, nr. 38 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²¹⁸ Armborstfibulan, nr 1 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²¹⁹ Rosettfibulan från Nøvling, nr 30 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²²⁰ Enoksen 2005:56.

²²¹ Skogshund är en analogi för varg.

²²² Nr. 32 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²²³ Stoklund 1995:319.Nr. 4 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²²⁴ Nr 2, 28, 30 och 35 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²²⁵ Zahrisson 2000:338, Düwel 2001:181. Nr. 42 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

De inristade runorna på kniven från Fløksand kan likaså hamna inom ramen för en magisk, betvingande avsikt. Orden lin och lök som finns ristat på kniven har möjligen anknytning till en gammal fruktbarhetskult, se fig. 18. En av anledningarna till detta antagande är att orden lin och lök finns omtalade i berättelsen om *Völsetåten*²²⁶. Enligt texten där var det bondkvinnans uppgift att bevara en avskuren hästpenis, lindad med lin och lök²²⁷ vilken sedan ingick i en fruktbarhetsrit som gårdsfolket utförde och kanske har kniven från Fløksand ingått i en liknande ceremoni, eventuellt i samband med slakten.

Till de ord som förknippas med magi kan även ordet *alu*²²⁸ räknas. *Alu* omtalas som ett formelord och det finns olika tolkningar av dess betydelse. Öl är en tolkning som getts till ordet *alu* delvis grundat på att öl var en helig dryck och dracks av germanerna bland annat i rituella sammanhang²²⁹. En annan teori är att *alu* har att göra med magi och förtrolla.²³⁰ Det går inte att redogöra här för alla findetaljer i diskussionerna kring detta ord, till det har jag inte kunskap eller utrymme. Slutsatsen kring orden *alu* samt *lina laukaR* blir att de möjligen kan kopplas till religiös eller magisk användning av runor under runskriftens tidigare skede.

Meningslösa inskriptioner kan ha en mycket logisk förklaring och behöver inte ges någon övernaturligt tolkning. Sannolikheten finns att de är inspirerade av det romerska skicket att förkorta ord²³¹ och därför inte tycks ha någon språklig mening för dagens människor. Det finns exempel på när tolkningar som går åt väldigt olika håll som Stoklunds och Grønviks olika åsikter om vad som står på hyveln från Vimose²³². Grønvik får fram en fullständig tolkning av runtexten på hyveln och menar att den är: *Dette er en patetisk bønn til en guddom, og spørsmålet er hvilken social situasjon den er fremgått av.*²³³ Stoklund har en försiktigare tolkning och säger att visserligen kan språkligt vettiga fragment isoleras men det är knappast möjligt att göra en fullständig tolkning eftersom inskriften är från två eller tre olika tillfällen.²³⁴ Det är viktigt att studera runinskriftens utseende, om allt ser ut att vara gjort på samma gång och av samma person. Består inskriptionen av flera ord finns det en möjlighet att dessa är gjorda vid olika tillfällen.

Tolkningar kan alltså skilja väldigt mycket i en del fall vad det gäller runinskrifterna och det blir tydligt hur viktigt det är att väga in objekt, text och kontext och de tre faktorernas förhållande till varandra vid tydningarna av deras innehåll.

²²⁶ Berättelsen finns i *Flatøyjarbók* skriven på 1380-talet och ingår i berättelserna om kung Olav (Hjørungdal 1991:124).

²²⁷ Hjørungdal 1991:103, Näsström 2001:266ff *Fornskandinavisk religion*, Raudvere 2003:134f *Kunnskap och insikt i norrøn tradition*. Hästlemmen ingick sedan i en fruktbarhetsrit som gårdsfolket utförde och under vilken bondhustrun mottog Völse med följande ord: Ökad är du, Völse |och tagen fram| styrkt med lin| stöttad med lök | må Mörnir| ta emot detta offer| men tag du bonde själv| Völse till dig (Näsström 2001:267). Berättelsen om Völsetåten i *Oláfs saga hins helga* (Raudvere 2003:134).

²²⁸ Se benstycket från Lindholmen nr. 3 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan, nr. 23 –pil från Nydam, eventuellt även pilskaftet, nr. 24 och yxskaftet från Nydam, nr 45.

²²⁹ Elmevik 1999:20 *Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson 27 januari 1999* (efter Heyerdahl 1980).

²³⁰ Elmevik 1999:21.

²³¹ Stoklund 1995:345.

²³² Nr. 14 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²³³ Grønvik 1996:35.

²³⁴ Stoklund 1995:333.

Avsikten med runinskriptionen

När runorna skulle ristats in på respektive objekt var det antagligen inte av större betydelse var de placerades på objekten. Föremålet i sig verkar vara det avgörande för vilka typer av objekt som runristades då det i många fall handlar om dyrbara ting.

Namn har ristats både på synliga och nästan ”osynliga” platser på tingen och Stoklund anser tanken att betydelsefulla inskrifter som yxskaftet från Nydam, asken från Garbølle med flera inte var gjorda för mänskliga, profana ögon, är problematisk²³⁵. Det finns inga klara bevis på att runor som sådana var magiska tecken utan de var symboler för språkljuden. I Tacitus *Germania*²³⁶ berättar han om ett spådomssätt som germanerna använde där de skar in symboler i små kvistar som de sedan kastade på ett vitt tygstycke och därefter tydde men om det handlar om runtecken är inte klargjort.

Runtecknen placerades ofta väl synliga som till exempel på utsidan av sköldhandtagen men eftersom handtagen satt på insidan av skölden var de ändå exponerade för omgivningen när sköldarna användes. Runinskriptionen var inte möjlig för andra att uppfatta när skölden var i tjänst utan var då vänd mot ägaren. Varför då märka till exempel på ett sköldhandtag? Eftersom två av de här redovisade tre sköldhandtagen plus flera andra artefakter bär inskrifter som tolkats som namn finner jag det troligt att avsikten med att rista runor på föremål handlade om egot, att framhäva sin person och sin sociala tillhörighet. Mer än hälften av inskriptionerna från tiden mellan Kristi födelse och de därpå följande fyrahundra åren berättar om enskilda personer via ett namn eller ordet *ek* –jag i inskriften.

Det är personen som påvisas genom de tidiga runinskriptionerna inte trosföreställningar eller politiska beslut. Motivet bakom runinskriptionerna var gissningsvis inte enbart som ägarmarkering utan ett uppvisande av grupptillhörighet och kontaktnät. Material och objekt tyder på att det var bara personer ur samhällets toppskikt eller folk som var knutna till dem som på detta sätt kunde eller fick framhäva sin personliga status. Runskrift var inte något som var tillgängligt eller kanske ens tillåtet för vem som helst under de första århundradena. Det kan inte ha spelat någon större roll om runorna syntes, då många inristningar är små eller gracilt gjorda och bör ha varit svåra att uppfatta redan då utan vetskapen om deras närvaro och att kunna visa fram ett runmärkt objekt var det primära.

Engelhardt skrev om runorna och de andra tecknen som ristats in på Nydampilarna att de kanske var ägarmärken eller hade en magisk betydelse som nutidens människor inte hade nyckeln till²³⁷. Runtecknen sågs tidigare som något hemlighetsfullt och mystiskt och att det handlade om trolldom, magi. Runornas övernaturliga egenskaper var en vanlig tolkning bara för något årtionde sedan som framgår av citatet nedan:

²³⁵ Stoklund 1995:344.

²³⁶ I diskussionen om runornas ursprung och därmed också avsikten med dem citeras ofta detta avsnitt ur Tacitus *Germania* där han beskriver ett germanskt spådomssätt: *They cut off a branch of a nut-bearing tree and slice it into strips; these they mark with different signs and throw them completely at random onto a white cloth. Then the priest of the state, if the consultation is a public one, or the father of the family if it is private, offers a prayer to the gods, and looking up at the sky picks up three strips, one at a time, and reads their meaning from the signs previously scored on them*, (Tacitus kap. 10: 109, mening tre och fyra).

²³⁷ Engelhardt 1859-63:30.

...men runernes brug som hemmelighedsfuld magisk trylleskrift er ligesom i foregaaende periode aabenbar²³⁸.

Runorna var avsedda för kommunikation mellan människor och gudomligheter och hade förmåga att förstärka vapens egenskaper, betvinga osynliga makter och var därför placerad på undanskymda ställen.

*Die erste Möglichkeit verbindet sie mit Götterverehrung und Opferritualen, die zweite mit zwanghafter Wirkung auf Gegenstände und Mächte, ohne daß beides scharf von einander zu trennen ist.*²³⁹

De icke profana texterna kunde röra sig om tillbedjan av gudar, ingå i offerritualer och frammanandet av övernaturliga krafter för att förstärka något.

Det finns exempel på föremål där inskriften tycks ha en kultisk eller magisk innebörd som inskrifterna på lansskftet från Kragehul och benstycket från Lindholmen. Järnkniven från Møllegårdsmarken²⁴⁰ har en inskrift som inte heller kunnat ges någon meningsfull tolkning och dess runor kan ha haft ett magiskt syfte²⁴¹, jämför med skrapkniven från Fløksand²⁴². Till magins sfär hör möjligen även gravhällen från Kylver på Gotland²⁴³ på vilken bland annat för att ordet futhark är ristat och en del runor upprepas. Snædal nämner olika teorier från olika forskare om avsikten med runorna på gravhällen: för att skydda graven, hindra den döde från att gå igen eller en gravgåva given i välmening.²⁴⁴

Dagens tolkningar till inskrifterna blir överlag inte så övernaturligt betonade utan runorna ses som profana skrivtecken för det urgermanska språket där flertalet av de äldsta inskrifterna som vi har vetskap om idag är sakliga och bara ett fåtal tycks vara av magisk eller religiös karaktär. Rådande åsikt bland forskare nu är att runtecknen ska ses som ljudsymboler för det talade språket liksom bokstäverna i latinska och grekiska alfabetet. Men runor kunde naturligtvis som alla andra alfabeten även kunde användas i kultiska, religiösa och magiska sammanhang.²⁴⁵

Föremålen

Tingen och deras kontext

De ting som bär runor är tillverkade av både organiskt och oorganiskt material. Här finns både djurriket i form av horn och ben, växtriket med träföremål och marken i form av metaller representerat. Runtecken tycks sålunda inte ha varit bundna till någon specifikt materialtyp.

I gravarna finns övervägande metallföremål med runor på. I det här materialet representeras tingen av metall av fibulor, lansspetsar, ett bandolärbeslag och en järnkniv. Det enda undantaget är skrapkniven av ben från Fløksand. Här får det emellertid inte dras för stora slutsatser då källkritiska aspekter som bevaringsförhållandena och behandlingen av föremålen före deponeringen spelat

²³⁸ Bröndsted 1960:321. Han jämför här användandet av runor från äldre germansk tid mot yngre germansk tid.

²³⁹ Düwel 2001:181. "Den första möjligheten har att göra med gudsdyrkan och offerritualer, den andra med tvingande påverkan på föremål och makter, utan att det kan finnas en skarp gräns (dem)emellan (möjligheterna)." (översättning av Kristina Jennbert 2005-10-19).

²⁴⁰ Nr. 17 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²⁴¹ Stoklund 1995:340.

²⁴² Nr. 33 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²⁴³ Snædal 2002:40. Nr. 44 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²⁴⁴ Snædal 2002:40.

²⁴⁵ Stoklund 1995:344.

en väsentlig roll för vilka fynd som kunnat överleva till vår tid. Tyg finns inte alls representerat och det är ovisst om tyg eller klädesplagg också tillhörde de kategorier av föremål som runmärktes. Jag anser det inte helt otänkbart att skrivtecken kunde broderas på tyg då runtecknen inte varit bundna till någon särskild materialkategori. En svastikaliknande symbol finns till exempel på ett tygstycke funnet i Norge²⁴⁶, fig. 21, och svastika förekommer tillsammans med runinskriften på rosettfibulan från Værløse vilken visar att symboler och text förekom i nära relation med varandra på samma objekt.

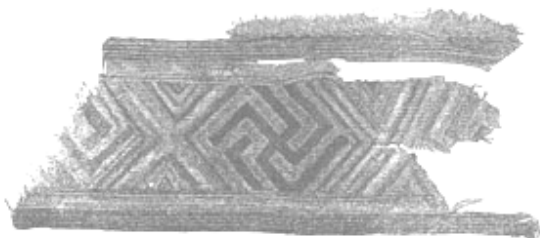

Fig.21 En bit ylletyg med svastikasymbol. (Bild baserad på teckning ur Rygh 1885 bild 333).

Att rista in runor var inte bundet till ett fåtal typer av objekt utan variationen på föremål är stor men det finns andra gemensamma nämnare som organiserade krigshärrar, status och kontakter med olika grupper, kanske i form av allianser. Av de fyrtiosex fynd jag hittat anses tjugonio ha ingått i härutrustning och av dem är tjuguet stycken vapen eller delar av vapenutrustning vilka således har en tydlig krigisk anknytning medan resterande räknas som personliga tillhörigheter. Detta gäller främst fynden från mossarna Illerup Ådal, Nydam, Vimose och Kragehul vilka berättar om oroliga tider i Norden. Krigaren som privatperson skyntar fram genom mossfynden i form av personliga saker som kam och eldstål.

Nutida Danmark bidrar med den absolut största andelen fynd med runor från första 400 åren e Kr men Danmark är enligt rådande uppfattning inte ursprungsområde för de här berörda härutrustningarna som hittats i mossarna förutom möjligen fynden från Thorsbjerg och Vimose 2²⁴⁷ där kammen kommer ifrån. Proveniensbestämningen av mossfynden är bland annat gjord med analogier av personliga artefakter och tillverkningsmaterial på personliga artefakter som är lättare att härleda till ursprungsområde. Vapen är som regel svårare att proveniensbestämma då samma typer av vapen ofta användes inom stora områden i Norden ursprungsområde.

Vilka skäl som låg bakom deponeringarna är inte helt klara. Fynden från mossarna är alla utom träasken ting som tillhört härutrustning vilka deponerades rituellt av befolkningen i området efter att fienden besegrats, förmodligen i närheten av våtmarkerna. Belägg för det är att många föremål förstörts medvetet och med kraft innan de sänktes och att även personliga ting är representerade i fyndmängden.²⁴⁸ Förutom att religiösa föreställningar kan ha legat bakom våtmarksdeponeringarna anser jag att genom sänkandet av denna mängd föremål, ofta av högt värde, visade segrarna samtidigt ett förakt för fienden som var så stort att de inte ens tog till vara all den värdefulla metall som blev tillgänglig tack vare segern.

²⁴⁶ Rygh 1885, bild 333, text sid. 17 i avsnittet om äldre järnålder.

²⁴⁷ Den attackerande hären kom förmodligen från kontinenten (Jensen.J 2003:510) eller möjligen södra Danmark (Ilkjær 2000:69ff).

²⁴⁸ Ørnsnes och Ilkjær 1993:217, Ilkjær 2003:26f, Jensen 2003:509f.

De runristade objekten som hittats i gravarna anses ha tillhört den avlidna och därmed anses både ting och person ha tillhört den plats där de begravdes. Den lille människofiguren från Frøyhov²⁴⁹ kan ha tillverkats i den dödes hemtrakter eller importerats. Bronskitteln, i vilken bandolärbeslaget låg tillsammans med övrigt gravgods, var däremot ett importföremål.²⁵⁰ Benkniven från Fløksand²⁵¹ och järnkniven²⁵² som hittades i Møllegårdsmarken har troligen tillverkats i respektive trakter eftersom de föremål som importerades i regel var dyrbara och exklusiva varor.

Rosettfibulorna är högklassiga objekt som antas vara av inhemsk tillverkning. De förmodas ha sitt ursprung i verkstäder eller verkstadskretsar i nuvarande Danmark och framförallt då Själland och Jylland.²⁵³

Artefakterna som hittats i mossarna är rester av nederlag. De tillhör enligt forskarnas mening idag, den förlorande sidan i strider²⁵⁴ som utkämpades vid olika tillfällen under de första hundra åren efter Kristi födelse på det som idag är dansk mark. De tusentals fynd som deponerats i Illerup Ådal och Vimose 3, av vilka de med runinskrifter utgör en ytterst marginell samling, tycks härstamma från Norge och därtill angränsande delar i Sverige med inslag av krigare av kontinentalt ursprung.²⁵⁵ Medan artefakterna från Nydam och Kragehul indikerar härkomst från Östersjöregionerna.²⁵⁶

I gravarna finns både vapen, vardagsföremål och dyrbara fibulor med runinskriftioner på. Objekten anses ha tillhört den döde personen och tyder på hög personlig status, ett intryck som ofta förstärks med hänsyn till övriga ting som följt den döda/döde i graven. Av femtiotvå rosettfibulor som hittats på dansk mark har endast fem burit runinskriftion och legat i rika kvinnogravar.

Ägarna av föremålen

Flera av tingen som ristats med runor påvisar att de tillhört personer i de övre skikten av elitistiskt strukturerade härar och då de krigarna som hade hög rang. De få hantverksredskapen, hyvlarna från Vimose och Illerup Ådal, vilka även de fått runinskrift kan tolkas som att även en del hantverkare hade hög status eller att dessa personer var starkt knutna till någon som innehade en sådan position i samhället. Namnen som finns på de olika objekten kan vara ägarens, tillverkarens, ristarens eller eventuell givares. Inskriften *lamo talgida* –lamo (ev. den lame/halte) kan ha varit namnet på ägarinnan till rosettfibulan från Skovgårde men det finns inga osteologiska belägg för det²⁵⁷.

Träasken från Garbølle har antagligen tillhört en man men om han var hantverkare, krigare eller hade något annat yrke går inte att säga. Inte heller går det att bestämma om det var en underlydande eller person med egen hög status. Med tanke på det lilla antalet runristade föremål som hittats bland de tusentals som grävts fram ur jord och våtmarker, var runorna inte något som allmänt användes och det gör dem och deras ägare så speciella.

²⁴⁹ Nr.22 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²⁵⁰ Rygh 1885:17 i avsnittet om äldre järnålder.

²⁵¹ Nr. 33 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²⁵² Nr. 17 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

²⁵³ Ethelberg 2000:52.

²⁵⁴ Stoklund 1995:318, Ilkjær 2003:58.

²⁵⁵ Jensen. J 2003:510.

²⁵⁶ Jensen. J 2003:511.

²⁵⁷ Ethelberg 2000:52.

Variationen av föremålstyper är stor, allt från hantverkarens hyvel, krigarens sköldhandtag till kvinnans fibula men det totala antalet objekt är litet. Den gemensamma nämnaren ligger inte i typen av objekt utan i värdet hos föremålet vilket förmodligen ökade när det fick en runinskriftion. Det skrivna språket var tydligen inte allas rätt.

Tingen från gravarna har tillhört både män och kvinnor så det är ingen distinktion mellan könen. Olika genus träder fram via fynden med runinskriftioner från mossar och gravar, den privata människan, krigare av rang, kvinnor med status, mäktiga personer och hantverkskunniga personer men det kretsar hela tiden kring elitskikten i det fria Germanien.

De var i personlig kontakt med hverandre,alliansene ble bereftet med fornemme gaver, enten det var mellom germanske konger innbyrdes eller mellom romerne og germanerne, som med stormannen fra Hoby. Den mest kostbare gave en germansk konge kunne skjenke en fremmed leder, var sin egen datter²⁵⁸.

Att äga runristade föremål var status och kunskapen om runor gav säkert personen ett högt anseende i samhället då det var en kunskap som vid denna tid inte var tillgängligt för stora flertalet utan fungerade som symbol för grupptillhörighet.

Diskussion

Mitt sökande efter föremålen med de äldsta runorna skedde i huvudsak genom litteratur som hade språklig eller arkeologisk inriktning samt via några få internetsidor. Det var inte alltid lätt att hitta de uppgifter jag ville åt, särskilt inte för de norska och gotländska fynden. Förmodligen beror det på att jag inte sökt rätt. Det finns inget nyare samlingsverk om föremålen med runor som innehåller objekt från romersk järnålder och strax därefter i Skandinavien i stil med Jacobsen och Moltkes *Danmarks runeinskrifter*. Jag hade dock stor nytta av runologen Mari Stoklunds olika artiklar för faktadelen om tingen och deras inskrifter. Lars Magnar Enoksen tillhör inte de akademiska kretsarna men har skrivit lättförståliga baskunskapsböcker om runor och runskrift och boken *Runor* var till stor hjälp då jag letat efter historisk och faktamässig information om runtecknen vilket jag bara hittat bitar av hos andra författare.

Ting med runor från de första fyra hundra åren av vår tideräkning samlades sedan i en förteckning som jag delat upp i en arkeologisk del, en språklig med tolkningar till texterna, en del där platserna för artefakternas förvaring idag är upptagna och slutligen en sammanställning över olika fyndkategorier antalet inom de olika områdena. Tillsammans med litteraturen har denna förteckning och sammanställning utgjort grunden i bearbetningen av min frågeställning.

Enligt mitt resultat var ägandet av föremål med runskrift inte bundet till en viss materialtyp, objekt eller kön utan det tycks vara samhällsstatus som var avgörande. Både organiskt material och oorganiskt material finns representerat bland ting kopplade till män och de som associeras till kvinnor. Bilden av runor förbundna med toppskikten i vardagssamhället och bland krigshävar blir densamma i litteraturen och min förteckning. Gemensamt för fynden vars kontext är redovisad är att de ofta är av sådan kvalitet vad det gäller material och utformning att de måste ha ansetts som statusföremål. Det lilla fåtalet objekt som bär runinskriftioner jämfört med totala summan av fynd från

²⁵⁸ Hedeager och Tvarnø 2001:102.

gravar och mossar förstärker intrycket av att runor inte var en del av de breda lagrens värld.

Jylland har bidragit med det absolut största antalet vapenutrustningsfynd men det säger egentligen inte så mycket om vilket ursprung föremålen med runor hade och att de deponerades där. Tolkningen av fynden som tillhört härutrustning är att de tillhört anfallande fiendens utrustning och att det inte var varje krigare som ägde sådana ting. Deponeringarna innehåller emellertid inte alla föremål som ingick i härens samlade utrustning och allt är inte bevarat till våra dagar. De personliga fynden från Illerup till exempel, berättar också att ägarna till föremålen inte kom Jylland utan troligen från Norge och eventuellt östra Sverige. Vilka avsikterna med angreppen var om det handlade plundring eller försöka att överta kontrollen över området är osäkert men det lutar åt det sistnämnda.

Genom dessa runmärkta ting från olika deponeringar i mossar vidarebefordras en bild som visar på flera upprepade angrepp mot exempelvis Jylland och Fyn under några sekel strax efter vår tideräkning, ser jag likheter med de vikingatåg som blev en del av den skandinaviska livsstilen några hundra år senare. Fast då sökte skandinaverna sig längre bort i jakt på handel, plundring och landvinningar.

Våtmarksfynden utgörs generellt av vapenutrustning i brons, järn och silver samt personliga ting som tillhört krigare. Asken från Garbølle är visserligen ett mossfynd men tillhör inte de stora krigsbytesnedläggningarna. Mansnamnet som är inristat, *hagiradaR*, tyder på att asken förmodligen ägdes av en man.

Artefakterna med runor som hittats i mossarna och vapengravarna i Mos och Øvre Stabu är ting som kopplas till männen och föremål som associeras till kvinnor har endast hittats i marken i gravmiljö. De språkliga tydningarna av inskrifterna på fynden från mossarna pekar på en manlig sfär. Detta ger en till synes mansdominerad bild som kan diskuteras då kropparna från dem vars utrustning hamnade i mossarna inte ingår i kontexten och alltså inte kan könsbestämmas. Nutida uppfattningar om vad som tillhör mannens och kvinnans materiella värld riskerar att prägla tolkningar som gjorts och här förs vidare av mig även om jag kanske vill lämna dörren öppen för tanken på stridande kvinnor.

Träeföremål finns inte i kvinnliga fyndkontexter vilket här är det samma som gravarna och inget fynd som är funnet i våtmark ha tolkats som att det har tillhört någon kvinna. Inte heller runristade objekt i sten kan knytas till den kvinnliga sfären vi denna tid²⁵⁹. Det är inte säkert att det beror på någon ursprunglig begränsning utan på andra källkritiska aspekter som till exempel urval och bevaringsmiljön. Bilden idag blir, med hänsyn till de fynd som finns och kunskapen om deras kontext, att manliga ting kunde deponeras i både våt och torr miljö medan kvinnliga ting hittills bara återfunnits i torr miljö.

Runmärkta föremål som tillhört kvinnor finns bland gravfynden och det handlar om fibulor i silver och en skrapkniv av ben. Fibulorna har bara varit ett av flera deponerade föremål hos den gravlagda. Gravarna i Himlingøje och Værløse innehöll till exempel även importerade statusföremål. Kvinnorna som begravdes i dessa gravar hade en sådan position i samhället att de räknades till personer med makt vilka säkerligen själv kunde beställa en fibula och ordna så att runorna kom på plats. Det är inte omöjligt att kvin-

²⁵⁹ Det är möjligt att kvinnor kan vara representerade på de tidiga runstenarna men dessa har inte ingått i mitt arbetsmaterial.

norna själv skapade runristningen då de tillhörde den övre samhällsklassen med en umgängeskrets som kanske kom från väldigt olika platser i Germanien med kontakter i romerska provinser och kännedom om romersk kultur.

Vad beträffar rosettfibulorna anses de ofta ha följt med kvinnor som giftes bort som bekräftelse på alliansavtal. Det är mycket möjligt att fibulornas utbredning är en indikation på en germansk sed som en del av deras avtalspolitik att gifta bort kvinnor. Emellertid innebär det faktum att rosettfibulor ingick i kvinnors utstyrsel inte att det nödvändigtvis var kvinnan som förde den med sig till den plats där de kom att ingå i det arkeologiska materialet. Fibulan kanske redan var på plats eller eventuellt kom dit med exempelvis *Widuhu(n)dar*, *Lamo* eller *BidawarijaR*²⁶⁰. Då kan runornas tillverkningsort diskuteras ur olika perspektiv. *BidawarijaR* som ristade på fibulan från Nøvling, var det en runkunnig smed, den äkta mannen eller en person som var yrkeskunnig runristare? Människor var mobila även då och runkunniga personer kunde ha varit följeslagare till den person som flyttade, men då borde kanske föremål med runor vara ännu mer allmänt frekventa i fria Germanien.

Om fibulorna var presenter, kanske inför ett alliansäktenskap, i stil med fästmansgåvorna från förr, ger det faktum att runskriften satt på insidan, vänd inåt mot mottagaren, det hela en intimare innebörd vare sig det var givarens eller mottagarens namn som gåvan försågs med. En sådan gåva, ett dåtida Cartiersmycke, utsökt och värdefullt, var en present där både objekt och skrift visade på vilken social och politisk tyngd det var på giftermålet och/eller avtalet.

Skälen till att runorna gjordes på insidan kunde även vara estetiska, något som jag kan tänka mig låg bakom inskriftens placering på diademet från Strårup. Vare sig *ledro* var en person som förärade eller fick det dyrbara smycket så hade en runinskrift på framsidan förmodligen förstört helhetsintrycket av diademets mönster och guldets släta, blanka yta. Att människor var estetiker under järnålder råder det inget tvivel om. Alla utsmyckningar, dekorationer och välarbetade föremål är bevis nog. Jag tror därför att runristningen i detta fall tillkom sekundärt och inte var en del av den ursprungliga planeringen av tillverkningen av diademet.

Vilken betydelse runorna hade i begynnelsen för dem som inte fick ta del av eller var invigda i runornas värld och i vilken mån de överhuvudtaget möttes, tecknen och ”folket”, är inte lätt att avgöra. I och med att det inte rör sig om stora pompösa föremål, utmärkande eller på annat sätt väldigt synbara inskrifter och eftersom det ofta handlar om små föremål där inristningarna är mellan fem och femton millimeter höga, trots att det fanns utrymme för större tecken som på exempelvis dryckeshornsbeslaget från Illerup Ådal, är det svårt att sja om i hur hög utsträckning människor i allmänhet var medvetna om runorna. Därtill kommer frågan om ägarna till dessa statusobjekt alltid bar dem på sig eller de enbart togs fram vid speciella tillfällen? Sin position i samhället kan en människa uttrycka på så många olika sätt utan att behöva skylta med dyrbara föremål. Vetskapen om runorna kan ha funnits bland en stor del av människorna men tabu och lagar knutna till sociala gränser förhindrade antagligen en mer utbredd användning av runor under de första århundradena. Jag tror dock att runorna åtminstone sågs med respekt av allmänheten då de antagligen var en del av maktsfären i samhället.

Vem eller vilka som uppfann runskriften förblir säkert dolt i det förflutna. Det är lätt att associera innovationen med män efter diskussionerna om

²⁶⁰ Se objekt nr 28-30 i förteckningen över runristade fynd, se bilagan.

krigare som kan ha tjänstgjort i den romerska armén, krigshävar i rörelse, mer eller mindre romerskt inflytande över Germanien och allianser mellan stammar eller med det romerska riket. Som avgörande faktorer i den procedur som ledde till uppfinnandet av detta självständiga skriftsystem i Germanien vill jag dock framhålla miljön kring innovatorerna som den viktigaste. Personen eller personerna måste ha haft en viss bildning, levt i en omgivning där de kunnat få inspiration från något av alfabetena kring Medelhavet, troligen latin, samt ha haft stor kännedom om både latinskt och germanskt språk i talad och skriftlig form. Det är inte lätt att hitta rätt tecken ur befintligt skriftsystem och överföra det till ett helt annat språk och här var det ytterligare ett led i och med skapandet av nya tecken. Dessa kriterier leder diskussionen tillbaka till sociala grupperingar med hög social status och förmodligen med någon form av utbildning.

Runtecknen fungerade antagligen som ett signum mellan olika folkgrupper över hela Germanien men en ganska sluten krets i samhällena. Inskrifterna i sig var i regel inte något som syntes på håll därtill är de alldeles för små eller tunt ristade. För att kunna se runinskriftionerna behövde åskådaren i flera fall vara insatt i skicket med att rista runor eller komma mycket, mycket nära objekten. Runtecknen tycks ha i sig själv ha varit så betydelsefulla att de inte behövde vara stora och ”lysa i ögonen” då de ofta gjordes mycket mindre än vad som var nödvändigt av utrymmesskäl. Jag upplever ristanheten av runor på föremål under de första århundradena som ett sätt att framhålla den egna kulturen, ursprunget, rang och individualitet i en tid då inflytandet från en annan kultur, den romerska, var starkt.

Alla runtexter har inte kunnat ges en meningsfull tolkning och orsakerna till detta kan ha varit flera. Det kan bero på situationer då, under artefakternas levnadstid, som bristande kunskap hos ristaren, dialektala skillnader, efterrapning av till exempel romersk skrift och förkortningar, dåligt minne hos ristaren eller bristande erfarenhet. Inskriftionerna kan även ha haft en symbolisk och associativ innebörd för människorna då men som är dold för oss idag. Nu, idag, kan tolkningsproblemen bero på att runinskriftionerna inte är komplett, föremålet kan vara trasigt eller ytan förstörd, att vi idag bara har en liten del av de inskriftioner som fanns och att det kanske saknas ”felande länkar”-inristningar som kan fungera som tolkningsled mellan de lingvistiskt meningsfulla och de till synes meningslösa inskriftionerna. Inte minst kan det bero på att det idag finns en begränsad kunskap om dåtidens språkbruk. Jag tror knappast att alla texter som inte kunnat ges en meningsfull tolkning är menade som magi.

Sammanfattning

Den nyfikenhet och fascination jag hade angående runor före det att jag påbörjade detta arbete har djupnat. Jag hade för avsikt att ta reda på vilken typ av arkeologiskt material som de första runorna ristades på och deras kontext, var på objekten runtecknen gjordes och om placering av texten hade någon betydelse för tolkningen. Dessutom var jag intresserad av hur runinskriftionerna tolkats språkligt och symboliskt, vilka behov som låg bakom denna innovation – om det var samhälleliga eller personliga. Jag tycker mig ha fått svar på mycket men som ofta är fallet via fördjupade studier blev frågorna fler, tanketrådarna längre och det fanns risk att förlora fokus på frågeställningen då nya idéer dök upp.

Mitt arbetsmaterial har varit skriftlig information via tryckt litteratur med arkeologisk och språklig inriktning, ett fåtal noga utvalda internetkällor och förteckningen på föremålen som jag skapat utifrån den information jag funnit. Tyvärr

har jag inte själv haft möjlighet att närmre studera något av objekten i fråga utan fått nöja mig med bilder i litteraturen och beskådande genom montrar under mina besök på Lunds historiska museum och Nationalmuseum i Köpenhamn.

Föremålen med inristningarna och människorna kring dem har jag sedan försökt placera i ett större samhälleligt sammanhang då jag ser de tre faktorerna som frukter av varandra i en interaktion under de första århundradena efter Kristi födelse.

Källkritiskt finns det alltid mycket att säga, inte minst på det personliga planet. Några av de största bristerna är mina dåliga och sedan länge förträngda kunskaper i det tyska språket vilka jag försökt återuppliva då en innehållsrik och utförlig artikel av runologen Mari Stoklund och en bok om runinskrifter av Klaus Düwel varit av stor vikt för faktasamlandet om dessa de tidigaste runinskrifterna. Med hjälp av ordböcker och min handledare Kristina Jennbert för dubbelkoll vid citat har jag kunnat få en övergripande bild av de två skrifterna. Vidare kan följande ses som källkritiska punkter: att jag inte själv har några språkstudier bakom mig och därför inte kan göra egna inlägg vad gäller de språkliga tolkningarna, språkförbistring när jag läst, att jag inte kunnat undersöka materialet själv och fått egna intryck av inristningarna utan varit hänvisad till bilder och andras uppfattningar som ibland fått bli mina.

Inom arkeologin är det i regel endast spillror av allt som fanns en gång som vi haft turen att finna. Bevaringsmiljön är här en självklar punkt för källkritik. Gamla och nya utgrävningsmetoder, värderingar av materialet när det tagits upp – alla träbitar från mossarna har till exempel inte tagits tillvara, professionellt eller amatörmässigt omhändertagande av fynden och eventuell konservering är ytterligare aspekter som kan ha påverkat det arkeologiska materialet negativt.

Människor har alltid varit vetgiriga och önskat förklara sin värld. Som en del i denna vetgirighet har det i Norden sedan stormaktstiden funnits en önskan att tyda våra forntida skrivtecken, runorna. Då var runforskningen inriktad på att visa det egna landets historiska betydelse och häri ingick runstenarna med sina visningar från det förgångna. År 1734 hittades Gallehushornet som bar inristade runor från den äldre futharken men inte förrän på 1860-talet lyckades norrmannen Sophus Bugge och nästan samtidigt men oberoende av Bugge, dansken F. A. Wimmer, lösa den äldre futharkens gåta och runologin tog första steget mot att bli en vetenskaplig disciplin.

De arkeologiska föremålen anser jag har tre historier. ”Levnadstiden”, som är detsamma som tiden då tingen brukades, deponeringstiden –perioden mellan då och nu, när tingen var dolda för våra sinnen, och slutligen den tredje perioden när de ”återuppväckts” och åter är en del av vår sinnesvärld. Alla tre faserna är på olika sätt avgörande för om och i vilket skick tingen bevarats.

Runmärkta ting har hittats i mossar och gravar över hela Germanien men med en koncentration på Skandinavien och Schlesien och jag har koncentrerat mig på Skandinavien. Våtmarksfynden kommer med ett undantag från dagens Danmark och innefattar de flesta vapnen, delarna av härutrustning och har en dateringsmässig tyngdpunkt på 200-talet. Jylland är utan diskussion det fyndtätaste området i Skandinavien även om inte alla fynden som är funna där anses komma från området. Därefter följer Fyn, Schleswig, Själland, Norge, Gotland och Skåne efter antalet fynd räknat. Föremålen med runor från krigsutrustningarna berättar om oroliga tider i Norden med anfall av organiserade härar utifrån mot vad som idag är danskt område. Anfallen kan ha gällt plundring eller varit en del i en maktkamp om de territorium som låg närmre romerska riket och med bättre läge ur handelssynpunkt.

Tretton runmärkta fynd har sammanlagt påträffats i gravar i Själland, Skåne, på Gotland, Jylland, Fyn, i Norge och i Schleswig. Stenhällen från Kylver som inte var placerad i graven är inte medräknad. Av dessa artefakter är sju stycken fibulor funna i kvinnogravar varav fyra är själländska gravar. Både kvinnor och män begravdes med föremål som bar runristning av materialet att döma. Andra fyndkategorier med runor som är representerade genom gravarna är vapen, redskap som knivar och bältesbeslag. Från mossar är det även ett par ströfynd, en träask och benstycket från Lindholmen. Hornet från Gallehus hittades också som lösfynd fast i marken.

Runorna anses idag vara en uppfinning sprungen ur det latinska alfabetet någon gång under det första århundradet efter Kristi födelse. Runtecknen fick dock ett helt eget utseende och teckenordning och namnet futhark är efter de inledande sex första tecknen. Runor var symboler för språkljuden i det urgermanska talspråket och kunde alltså användas som vilket skriftspråk som helst. Inskrifterna på föremålen satt ofta blottade och är till stor del personliga och världsliga i form av namn eller ristade i jag - form. Det finns även exempel på inskrifter som förmodligen hade en mer magisk innebörd och var avsedd att betvinga övernaturliga makter, något som diskuteras kring spjutskaftet från Kragehul och benstycket från Lindholmen samt ett antal inskrifter som av olika skäl inte kunnat tolkas.

Tingen i sig indikerar i flera fall att de tillhört personer ur de övre samhällsskikten och det i kombination med personnamn och jag - texter visar en självmedvetenhet och önskan att hävda sin personliga status på ett oberoende sätt genom runorna. Detta skick tycks ha varit gemensamt inom en viss rang bland olika germanska stammarna och över hela Germanien. Det finns i de arkeologiska lämningarna inget som tyder på att det skulle vara samhällets eller religiösa behov som låg bakom uppkomsten av Nordens första skriftspråk. De deponeringar som gjorts av härutrustning i mossar visar att folk utifrån hade intresse av de Jylländska och Fynska områdena, kanske för att plundra eller få kontroll över ett område som utövade handel med romarriket.

Materialen av vilka föremålen med runor har tillverkats, det förhållandevis lilla antalet inskrifter gentemot det totala antalet fynd som återfunnits, visar på att runkunskap inte var spritt bland hela befolkningen i Germanien.

Kraftiga influenser från en annan kultur kan skapa ett behov att framhäva sin egen kulturella egenart samtidigt som människorna anammar utvalda delar av den främmande kulturen. Tingen i sig och det förhållandevis lilla antalet inskrifter pekar på att runor och runkunskap i sin barndom var ett av alla sätt som personer av viss rang och grupp tillhörighet kunde uttrycka sin status och sin individualitet i ett samhälle som var influerat och delvis kontrollerat av romarriket.

Referenser

- Bergljot, Solberg 2000. *Järnåldern i Norge*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag a.s.
- Brøndsted, Johannes 1960. *Danmarks Oldtid*. Copenhagen, Denmark: Gyldendalske boghandel, Nordisk Forlag A/S.
- Burenhult, Göran 2000. *Arkeologi i Norden 2*. Stockholm: WS Bookwell, Finland. Red. Burenhult, Göran.
- Christensen Charlie 2003. The sacrificial bogs of the Iron Age. *The spoils of victory*. Red. L. Jørgensen, B. Storgaard & L. Gebauer. Randers: Damm's Forlagsbogbinderi
- Düwel, Klaus 2001. *Runenkunde*. Ulm: Franz Spiegel Buch GmbH.
- Eddan. Översättning av Erik Brate 2004. Uddevalla: Mediaprint.
- Elmevik, Lennart och Strandberg, Svante, huvudredaktörer 1999. *Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson 27 januari 1999*. Uppsala: Reklam & Katalogtryck AB.
- Engelhardt, Conrad 1863. *Thorsbjerg Mosefund*. Köbenhavn: Bildtryck, G.Klingsey. Text, Thieles Bogtrykkeri
- 1865. *Nydam Mosefund 1859-1863*. Köbenhavn: Bildtryck, G.Klingsey. Text, Thieles Bogtrykkeri
- 1869. *Fynske Mosefund 1867-69*. Köbenhavn.
- Enoksen, Lars Magnar 1998. *Runor*. Lund: AIT FALUN AB.
- 2005. *Runor*. Nørhaven Paperback.
- Ethelberg, Per, et alii 2000. *Skovgårde. Ein Bestattungsplatz mit reichen Frauengräbern des 3. Jhs.n.Chr. auf Seeland*. Esbjerg: Rosendahls bogtrykkeri.
- Grønvik, Ottar 1996. *Fra Vimose til Ødemotland*. Oslo, HS-Trykk A/S.
- Gustavsson, Helmer 1991. *Runstenar i Vallentuna*. Bjästa: CEWE-förlaget.
- Hagen, Anders 1967. *Norges oldtid*. Stavanger: Dreyer Aksjeselskap.
- Hansen, Lund Ulla 1995. Dansk resumé. *Himlingøje-Seeland-Europa*. Red. Ulla Lund-Hansen et alii. Allingåbro, BB Grafik.
- Hedeager, Lotte 1993. Førromersk og ældre romersk jernalder. *Da klinger i Muld....* Red. Jørgen Ilkjær. Allingåbro: BB Grafik i/s.
- Headeger, Lotte och Tvarnø, Henrik 2001. *Tusen års europahistorie*. Oslo: Pax Forlag A/S.

- Hjørungdal, Tove 1991. *Det skjulte kjønn*. Lund: Blom's Tryckeri.
- Ilkjær, Jørgen 1990. *Illerup Ådal 2 Die Lanzen und Speere, Tafelband*. Aarhus: Aarhus University Press.
- 2000. *Illerup Ådal – et arkæologisk tryllespejl*. Århus.
- 2003. *Mosens skatkammer*. Randers: Damms bogbinderi.
- Jacobsen, Lis och Moltke, Erik 1941. *Danmarks runeindskrifter, Atlas*. Danmark: Fr Bagges Kgl. Hofbogtrykkeri
- 1942. *Danmarks runeindskrifter, Textband*. Danmark: Fr Bagges Kgl. Hofbogtrykkeri.
- Janson, Tore 1997. *Språken och historien*. Falun: ScandBook AB.
- Jensen, Jørgen 2003. *Danmarks Oldtid – Ældre jernalder 500 f. Kr - 400 e Kr*. Viborg: Nørhaven Book.
- Jensen, Pauli Xenia 2003. The Vimose find. *The spoils of victory*. Red. L. Jørgensen, B. Storgaard & L.Gebauer. Randers: Damm's Forlagsbogbinderi
- Jørgensen, Lars 2003. The spoils of Victory – the North in the shadow of the Roman Empire. *The spoils of victory*. Red. L. Jørgensen, B. Storgaard & L.Gebauer. Randers: Damm's Forlagsbogbinderi
- Jørgensen, Erik och Vang Petersen, Peter 2003. Nydam Bog – new finds and observations. *The spoils of victory*. Red. L. Jørgensen, B. Storgaard & L.Gebauer. Randers: Damm's Forlagsbogbinderi
- Malmö Museér 1996. *Roman reflections*, utställningskatalog. Red. Roberto Marcucci. Roma, Italy: L'ERMA di BRETSCHNEIDER.
- Michaelsen, Kjer, Karsten 2002. *Danmarks oldtid*. København K: Politikens Forlag A/S.
- Norges historie*. Red. Knut Mykland 1986. Østerås A:s: Centraltrykkeriet
- Näsström, Britt-Mari 2001. *Fornskandinavisk religion*. Sverige, Lund: Studentlitteratur.
- Palm, Rune 2004. *Vikingarnas språk*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Petersen, Vang, Peter 2003. Warrior art, religion and symbolism. *The spoils of victory*. Red. L. Jørgensen, B. Storgaard & L.Gebauer. Randers: Damm's Forlagsbogbinderi.
- Ploumis, Ida Malte 1997. Roman Gold and the Development of the Early Germanic Kingdoms. Symposium: *Aspects of technical, socio-political, socio-economic, artistic and intellectual development, A.D. 1-550*. Redaktör Bente Magnus.

Raddatz, Klaus 1987. *Offa Bücher 65*. Wachholtz

Rasmusson, B. B 2003. *The soldiers of the Roman Empire and the Roman army. The spoils of victory*. Red. L. Jørgensen, B. Storgaard & L.Gebauer. Randers: Damm's Forlagsbogbinderi.

Raudvere, Catharina 2003. *Kunskap och insikt i norrön tradition*. Lund: Nordic Academic Press.

Rygh, O 1885. *Norske Oldsager*. Christiania:Centraltrykkeriet.

Snædal, Thorgunn 2002. *Medan världen vaknar*. Uppsala: Reklam & Katalogtryck ab.

Stjernquist, Berta 1993. *Gårdslösa an Iron Age community in its natural and social setting II*. Lund: Bloms Boktryckeri.

- 1993. *Gårdslösa an Iron Age community in its natural and social setting III*. Lund: Bloms Boktryckeri.

Stoklund, Marie 1993. *Runer. Da klinger i Muld....* Red. Jørgen Ilkjær. Allingåbro: BB S Grafik i/s.

-1995. *Die Runen der römischen Kaiserzeit. Himlingøje-Seeland-Europa*. Red. Ulla Lund-Hansen. Allingåbro, BB Grafik.

- 1996 (1). *Runer. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1995*. Red. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. Skjern: gullanders Bogtrykkeri a-s.

-1996 (2). *Runes. Roman reflections..* Red. Roberto Marcucci. Roma, Italy: L'ERMA di BRETSCHNEIDER.

-1998. *Runer. Arkæologiske udgravninger i Danmark 1997*. Red. Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat. Skjern: gullanders Bogtrykkeri a-s.

-2003. *The first runes – the literary language of the Germani. The spoils of victory*. Red. L. Jørgensen, B. Storgaard & L.Gebauer. Randers: Damm's Forlagsbogbinderi.

Storgaard, Birger 2003. *Cosmopolitan aristocrats. The spoils of victory*. Red. L. Jørgensen, B. Storgaard & L.Gebauer. Randers: Damm's Forlagsbogbinderi.

Tacitus 98. *The Agricola och The Germania*. Översatt av Harold Mattingly 1948. Bearbetad av S.A Handford och nytryckt 1970 St Ives plc:Clays Ltd.

Wikander, Örjan 2000. *ITALISK-ROMERSK EPIGRAFIK*. Kompendium. Lund: Klassiska intitutionen.

Zahrisson, Torun 2000. *Mäktiga tecken, minnen i sten. Arkeologi i Norden 2*. Stockholm: WS Bookwell, Finland. Red. Burenhult, Göran.

Ørsnes, Mogens och Ilkjær, Jørgen 1993. Offerfund. *Da klinger i Muld....* Red. Jørgen Ilkjær. Allingåbro:

Internetkällor

(1) www.illerup.dk.

Ilkjær, Jørgen 1998. Centres of power in Scandinavia before the medieval kingdoms. 2005-02-10

(2) http://www.illerup.dk/custom/illerup_largeimage.php 2005-02-10

www.runverket.se

<http://ariadne.uio.no/runenews/runefind.htm>. 2005-09-12. Nytt om runer nr 11, 12, 13, 15

- Stoklund 1996. *Nytt om runer 11*

.

- Stoklund 1998. *Nytt om runer 12*.

<http://www.arild-hauge.com/inskrifter.htm> 2005-09-20

www.raa.se *Frågor och svar om runor och runstenar*. 2005-17-03

Omslagsbilden är sammansatt av olika bilder: Kvinnan från foto av K. Weiss från Ethelberg 2000, mannen från foto av Clausv. Carnap-Bornheim ur Ilkjær 2000, fibulan vid kvinnans axel från foto av Historiska museet i Stockholm ur *Roman reflections*, rosettfibulan på bröstet från foto av Heinrich Clausen Fotografi ur Ethelberg 2000, lansspetsen från foto av Historiska museet i Stockholm ur *Roman reflections*, människofiguren på bandoläret är efter en teckning av C. F Lindberg ur Rygh 1885 och runorna är efter en bild ur Stoklund 2003.

Tingen med de första Runorna

från vår tideräknings början till ca 400 e Kr – vad kan de berätta?

BILAGA

1. Förteckning över runristade föremål från de första 400 åren e Kr
2. Språklig tolkningar till föremålen
3. Områdesfördelning och fyndfördelning
4. Bildtabell
5. Bildreferenser till bildtabell
6. Föremålens förvaring

LENA JANSTAD
CD-uppsats i arkeologi 2005
Ark.341
Lunds universitet
Handledare: Kristina Jennbert

FÖRTECKNING ÖVER RUNRISTADE FÖREMÅL FRÅN DE FÖRSTA 400 ÅREN e Kr							
	Föremålstyp	Fyndplats	Fyndkontext	Fyndår	Material	Datering e Kr	Runornas placering
1	Armborstfibula	Gårdlösa, Skåne	Skelettgrav, kvinna	1949	Silver	200-tal (Düwel 2001:30)	Nålhållarens insida
2	Ask	Garbølle, Mittsjälland	Mosse	1947	Idegran	300-600-tal (Brøndsted 1960:260) ca. 400-tal (Stoklund 1995:341)	Utsidans nederkant, rättvända när bottnen är upp
3	Benstycke (amulett ?)	Lindholmen, Skåne	Torvmosse	1840	Ben av djur, tillskuret	Ca 600-tal (Jacobsen och Moltke 1942:318) ca. 400-tal (LHUM); 350-550 (Düwel 2001:29)	Dubbla motsäende rader
4	Bygelfibula	Himlingøje, Själland	Grav, kvinna	1835	Silver	300-tal (Brøndsted 1960:259), 250/60-310/20 (Stoklund 1995:319), 300-tal (Düwel 2001:30)	Baksidan av foten
5	Bälteshake t. svärds-skida	Nydam, Sydjylland	Mosse	1995	Brons	ca. 300 (Stoklund 1996:275)	Framsidan, ömse sidor om spännets mittdel
6	Diadem/halsring	Strårup, Nordslesvig	Grav	1840	Guld	ca 400 (Jacobsen och Moltke:43-44)	Insidan
7	Doppsko	Vimose, Fyn	Mosse	1901	Brons	300-talets sista hälft (Brøndsted 1960:259) 200-talets andra hälft (Jacobsen o Moltke 1942:243, Stoklund 1995:329).	Båda sidorna
8	Doppsko	Vimose, Fyn	Mosse	1979	?	200-tal	Utsidan
9	Doppsko	Thorsbjerg, Schleswig	Mosse	1860	Brons	200-250 (Jacobsen och Moltke 1942)	Utsidan, båda sidorna
10	Doppsko	Illerup Ådal, Östjylland	Mosse	1985	Brons	200 (Ilkjær 2003:55)	Utsidan
11	Dryckeshornsbeslag	Illerup Ådal, Östjylland	Mosse	1991-92	Brons	200 (Ilkjær 2003:55)	Mynningsdelen, olika platser
12	Eldstålshandtag	Illerup Ådal, Östjylland	Mosse	1991-92	Trä	200 (Ilkjær 2003:55)	Runt skaffets topp
13	Horn	Gallehus, Schleswig	Marken	1734	Guld	400-talets första hälft (Brøndsted 1960:323, Jacobsen och Moltke 1942:24f, Düwel 2001:32)	Rad längs mynningen
14	Hyvel	Vimose, Fyn	Mosse, trasigt i tre delar	1860	Askträ	Ca 200	Ovansida och sidkant med olika redskap.
15	Hyvel	Illerup Ådal, Östjylland	Mosse	1980-81	Trä	ca. 200 (Ilkjær 2003:55)	Sidkant
16	Kam	Vimose, Fyn	Mosse	1865	Ben el. horn	3-4: e årh. (Brøndsted 1960. 259) 150/160-210/220 (Stoklund 1995:333); ca. 160 (Düwel 2001:24)	Kamryggen
17	Kniv	Møllegaardsmarken, Fyn	Brandgrav	1992	Järn	210/20-310/20 (Stoklund 1995:340)	Nära knivbladets rygg
18	Lansspets, Vennolum- typ	Vimose, Fyn	Mosse	1865/66 (1984)	Järn	210-260 (Jensen. P.X 2003:229)	Bladets kant

19	Lansspets IMZ, Venno-lumtyp	Illerup Ådal, Östjylland	Mosse	1979	Järn	ca 200 (Ilkjær 2003:29-30)	Bladets nedre del
20	Lansspets INL, Venno-lumtyp	Illerup Ådal, Östjylland	Mosse	1980	Järn	ca 200 (Ilkjær 2003:29-30)	Bladets nedre del
21	Lansspets	Moos, Gotland	Grav	?	Järn, silv.orn	300-tal (Brøndsted 1960:259) 250-300 (Snædal 2002:29)	Lansbladet, silverinlagda
22	Människofigur, beslag	Frøyhov, Norge	Brandgrav	1865	Brons	300-tal (Brøndsted 1960:261) 300-ca. 450 (Stoklund 1995:344)	Framsidanm, buken
23	Pil (1)	Nydam, Sydjylland	mosse	1859-63	Trä	210/220-375 (Stoklund 1995:344) 300-350 (Düwel 2001:28)	
24	Pil (2)	Nydam, Sydjylland	mosse	1989	Trä	300-350 (Düwel 2001:28)	Skaftet
25	Pilskaft	Nydam, Sydjylland	Mosse	1994	Trä	300-350 (Düwel 2001:28)	Skaftet
26	Rembygel t. svärdskida.	Vimose, Fyn	Mosse	1853	Silver m.guld	3-4: e årh. (Brøndsted 1960:259)	Mitt på beslaget
27	Remändsbeslag	Nydam, Sydjylland	Mosse	1997	Silver	ca. 400	Osäkert om runorna varit utåt eller inåt.
28	Rosettfibula	Skovgårde, Sydsjäll.	Grav nr 209, kvinna	1988	Silver, delvis förgyllt	250/60-310/20 (Ethelberg 2000:51)	Nålhållarens insida
29	Rosettfibula	Himlingøje, Sjælland	Grav 2, kvinna	1949	Silver, delvis förgyllt	Ca 200	Nålhållarens insida
30	Rosettfibula	Nøvling (Lundegårde), Jylland	Grav	1963	Silver, delvis förgyllt	250/60-310/20 (Ethelberg 2000:51)	Nålhållarens utsida
31	Rosettfibula	Næsbjerg, Sydjylland	Grav	1909	Silver, delvis förgyllt	250-300 (Brøndsted s. 259), (Ethelberg 2000:51)	Nålhållarens insida
32	Rosettfibula	Værløse, Nordsjäll.	Grav 1, kvinna	1944	Silver, delvis förgyllt	300-tal. första halva (Brøndsted s. 259)	Nålhållarens utsida
33	Skrapkniv	Fløksand, Meland, Norge	Brandgrav, kvinna	1875?	Ben	ca 350 (Düwel 2001:30) 300-talet (Hauge 2005)	Utmed knivbladet
34	Sköldbuckla	Thorsbjerg, Schleswig	Mosse	1858	Brons	ca 200 (Düwel 2001:17)	Fästets insida
35	Sköldhandtag	Illerup Ådal, Östjylland	Mosse	1983	Silver	200-tal (Ilkjær 2003:26)	Fästets utsida
36	Sköldhandtag	Illerup Ådal, Östjylland	Mosse	1976	Brons	200-tal (Ilkjær 2003:26)	Fästets utsida
37	Sköldhandtag	Illerup Ådal, Östjylland	Mosse	1983	Silver	200-tal (Ilkjær 2003:26)	Fästets utsida
38	Spjutskaft	Kragehul, Fyn	mosse, trasigt, ej komplett	1877	Askträ	350-550 (Jacobsen och Moltke)	Från spetsen och uppåt
39	Spjut/Lansskaft	Nydam, Sydjylland	Mosse	1996	Askträ	Ca 400 el. lite senare (Stoklund 1996)	Skaftet

40	Spjut/Lansskaft 2	Nydam, Sydjylland	Mosse	1999	Trä	400- (Stoklund 2000)	Skافتet
41	Spjut/Lansskaft 3	Nydam, Sydjylland	Mosse	1999	Trä	400- (Stoklund 2000)	Skافتet
42	Spjutspets	Øvre Stabu, Toten, Norge	Dubbelgrav	?	Järn (?)	300-talets första hälft (Brøndsted 1960:261); ca 180 (Düwel 2001:24);ca 200 (Ilkjær 2003:30)	?
43	Spänne	Vimose, Fyn	Mosse	1851, 65-66	Brons m.silver	3-4: e årh. (Brøndsted 1960:259) Ca 200	Insidan
44	Stenhäll	Kylver, Stånga, Gotland	Kanthäll t. grav	1903	Kalksten	350-550 (Snædal 2002:39), 300- tid. 400-tal (RAÄ) 400-tal (Düwel 2001:9)	Vid ena långsidan
45	Svärdknapp	Nydam, Sydjylland	Mosse	1997	Gagat	ca. 400 (Stoklund 1997, 2003:176)	Ovansidan
46	Yxskaft	Nydam, Sydjylland	Mosse	1993	Trä	300-350 (Stoklund 1995:346)	Ömse sidor om skافتet
Förklaringar till förteckningen:							
Tecknet * betyder binderuna.							
Det lodräta strecket, , är för skiljetecken och inte någon runa.							
Frågetecken står för osäker runa.							
Lansar har inte mothakar. (Ilkjær 2003:29). Ibland kan det i litteratur stå spjutspetsar trots att det alltså är lansar det rör sig om.							
"R" är en slutruna.							
Fyndåret på skrapkniven från Fløksand är osäkert men 1875 står det med i: Samlingen af Norske Oldsager i Bergens Museum (Hjørundal 1991 (Hjørundal 1991:179)							

SPRÅKLIGA TOLKNINGAR TILL FÖREMÅLEN					Bilaga 2
Föremålstyp	Fyndplats	Läsriktning	Runtext	Tolkningar	
1	Armborstfibula	Gårdlösa, Skåne	V till H	ekunwodR	"Jag, den icke våldsamma" eller, "... den lugne" (Stoklund 1995:324)
2	Ask	Garbølle, Mittsälland	V till H med botten uppåt	hagiradaR tawide 	"HagiradaR gjorde", manligt personnamn (Stoklund 1995:341)
3	Benstycke (amulett ?)	Lindholmen, Skåne	H till V, från avsmaln. del. H till V, omvänt mot rad A	A: ekerilaRsawilagaRhateka B: aaaaaaaRRRnnn bmuttt:alu 	Hela texten är ej tolkad. "Jag erilen kallas den trolldomskunnige.alu." (Jacobsen och Moltke 1942:318) "Jeg (er) Sælægs eril, jeg heter Arnmund: ø!" (Grønvik 1996:73)
4	Bygelfibula	Himlingøje, Själland	V till H	hariso	Personnamn (Brøndsted 1960:260-61; Stoklund 1995:319) kvinnonamnet Hersa (Brøndsted 1960:263)
5	Bälteshake t. svärdskida	Nydam, Sydjylland	V till H fr. mitten V till H fr. mitten	A: anula B: harkilaR a^hti	Mansnamn Mansnamn, "ahti" osäkert (Stoklund 2003:176).
6	Diadem/halsring	Strårup, Nordslesvig	V till H	ledro	Personnamn (Jacobsen och Moltke 1942:43-44) kvinnonamn (Brøndsted 1960:321)
7	Doppsko	Vimose, Fyn	V till H och H till V V till H	A: maria iala B: makija	"jeg Alla besidder sværdet Márr" (Brøndsted 1960:263), Osäker (Stoklund 1995:329), Grønvik kastar om ordningen på A och B i sin tolkning: sid B: "sværd", A: "om-farende sjøman" (Grønvik 1996:139). Osäker (Stoklund 1995:331).
8	Doppsko	Vimose, Fyn	V till H	ttnpp	Osäker ev.härkning av runor (Stoklund 1995:333-334)
9	Doppsko	Thorsbjerg, Schleswig	V till H	sid A: niwaje^mariR sid B: owulpupewaR	Stoklund 1995:328. Ulls-tjener. Ulther ...berömd (Jacobsen och Moltke 1942:19f) Tvåledat mansnamn (Stoklund 1995:328).
10	Doppsko	Illerup Ådal, Östjylland	V till H	firha, firua	Osäker, delvis oläsligt (Stoklund 1995:337, Ilkjær 2000:115).
11	Dryckeshornsbeslag	Illerup Ådal, Östjylland	V till H	fu??R fra	Osäker, ev mansnamn (Stoklund 1995:339, Ilkjær 2000:115). Osäker (Stoklund 1995:339).
12	Eldstålshandtag	Illerup Ådal, Östjylland	V till H	gaupR	Personnamn, manligt (?) (Stoklund 1995:338).
13	Horn	Gallehus, Schleswig	V till H	ekhlewagastir holtijaR horna tawido	"Jag Lägäst, Holtes son (el. från Holt) gjorde (el. lät göra) hornet (Jacobsen och Moltke 1942:24ff), "Jag Lägäst från Holt (eller Holtes son) hornet gjorde" (Enoksen 2005:56)
14	Hyvel	Vimose, Fyn	V till H V till H	A: t alijo gisloj wiliRaila B: o tixxs hleuno an a regu A: talijo gisaioj wiliR??lao???... (ovansidan) B: t??is hleuno an? regu (sidoytan)	(Jacobsen, Moltke 1942:249). "talijo=hyvel, resten osäkert (Brøndsted 1960:263). A: "Gisseltager! Å, måtte du ville (ville ha) de sykdomrammedes ild! B: O Gud! Beskytt oss ravende (som sjangler av utmattelse på grunn av sykdom)!" (Grønvik 1996:35) Osäker, språkligt vettiga fragment men bildar ej fullst.tolkn. (Stoklund 1995:332f),
15	Hyvel	Illerup Ådal, Östjylland	V till H	afila???	Osäker (Stoklund 1995:336, Ilkjær 2003:56).
16	Kam	Vimose, Fyn	V till H	harja	Mansnamn el. kortnamn från sammans. med <i>hari</i> -"här/armé" motsvarande "harija" -krigare(Stoklund 1995:333).

17	Kniv	Møllegårdsmarken, Fyn	V till H	hth shko	Ej språkligt meningsfull. Ev. magisk mening el. ägar/mästarmärke (Stoklund 1995:340)	Bilaga 2
18	Lansspets, Venno-lumtyp.	Vimose, Fyn	H till V	wagnijo	Personnamn, manligt (Stoklund 1995:335).	
19	Lansspets, Venno-lumtyp.	Illerup Ådal, Östjylland	H till V	wagnijo IMZ	Personnamn, manligt, instämplat (Stoklund 1995:335, Ilkjær 2003:30)	
20	Lansspets, Venno-lumtyp.	Illerup Ådal, Östjylland	H till V	wagnijo INL	Personnamn, manligt, inristat (Stoklund 1995:335, Ilkjær 2003:30)	
21	Lansspets	Moos, Gotland	V till H el. H till V	gaois (v till h) el. sioag (h till v)	Egennamn	
22	Människofigur, beslag	Frøyhov, Norge	Y	?	Osäkert om de andra tecknen är runor	
23	Pil (1)	Nydam, Sydjylland	H till V	lua eller alu	Magiskt ord (Jacobsen och Moltke 1942:38), ev. omskrivning av ordet "alu" (Düwel 2001:28).	
24	Pil (2)	Nydam, Sydjylland	H till V	lua eller alu	Ev. omskrivning av ordet "alu" (Stoklund 1995:344, Düwel 2001:28).	
25	Pilskaft	Nydam, Sydjylland	H till V	la	(Stoklund 1995:344) Ev. omskrivning av ordet "alu" (Düwel 2001:28).	
26	Rembygel t. svärdskinda	Vimose, Fyn	H till V	lw?? lw?k	Osäker (Jacobsen och Moltke 1942:246). Osäker ev. efterhärkning av runor (Stoklund 1995:333).	
27	Remändsbeslag	Nydam, Sydjylland	V till H	rawsijo	Personnamn, manligt	
28	Rosettfibula	Skovgårde, Sydsjäll.	H till V V till H	lamo talgida	"lamo skar". Lamo - personnamn ev. i betydelsen "den lame" (Stoklund 1995:322) Läses mot skiljetecknet.	
29	Rosettfibula	Himlingøje, Själland	V till H	??widuhu(n)daR	Mansnamn, "Skogshund"en omskrivning för varg (Stoklund 1995:321f). Ofullständig, läses från nålhållaren.	
30	Rosettfibula	Nøvling, Lundegårde, Jylland	V till H	bidawarijaRtalgidai	"bidawarijaR ristade" (Stoklund 1995:323) "bidawarijaR skar" (Düwel 2001:29) "BidawarijaR", ett mansnamn (Stoklund 1995:323).	
31	Rosettfibula	Næsbjerg, Jylland	V till H	?arafnis?	Osäker, ofullständig (Stoklund 1995:326).	
32	Rosettfibula	Værløse, Nordsjäll.	V till H	alugod	Kvinnonamn/Personnamn, läses från fästet (Stoklund 1995:321).	
33	Skrapkniv	Fløksand, Meland, Norge	H till V	lina laukaR	Lin, lök	
34	Sköldbuckla	Thorsbjerg, Schleswig	H till V	aisgRh	Osäker ev. efterapning av en profan inskrift (Stoklund 1995:327).	
35	Sköldhandtag	Illerup Ådal, Östjylland	H till V	nijijo tawide	Personnamn, manligt. "Nithijo gjorde" (Stoklund 1995:336, Ilkjær 2003:26) el. "Nithiho lät göra"	
36	Sköldhandtag	Illerup Ådal, Östjylland	V till H	swarta	Personnamn, manligt (Stoklund 1995:334, Ilkjær 2003: 56).	
37	Sköldhandtag	Illerup Ådal, Östjylland	H till V	lagupewa	Sammansatt namn, "Hav/sjö -tjänare" el. "lag -tjänare" (Stoklund 1995:336). Personnamn, manligt (Ilkjær 2003:56, Jensen 2003:497)	

38	Spjutskaft	Kragehul, Fyn	V till H	ekerilaRasugisala smuhahaitegagaginugahe...hagala wijubigi...lija...	"Jeg (er) Åsgisls eril, (jeg) kalles brølerren, den kraftfulle følgesmannen (til Åsgisl), den dyktige kriger: jeg vier ved gisleren (Åsgisls gud) kostbarhetene. (Grønvik 1996:63)	Bilaga 2
39	Spjut/Lansskaft	Nydam, Sydjylland	V till H	-adle~? I ~peaelntRuladlla?n??	Osäker, förmodligen inte meningsfull. (Stoklund 1996, 2003:177)	
40	Spjut/Lansskaft 2	Nydam, Sydjylland	?	?	Osäker, ev. härmning av annan inskription, pseudorunor (Stoklund	
41	Spjut/Lansskaft 3	Nydam, Sydjylland	?	?	Osäker, ev. härmning av annan inskription, pseudorunor	
42	Spjutspets	Øvre Stabu, Norge	?	raunijaR	"Prövaren" (Zachrisson 2000:338)	
43	Spänne	Vimose, Fyn	V till H V till H	Rad A: laasauwija Rad B: aadagasu (vid nitarna)	Osäker "Lä-landets (Lollands?) beskytter (han som meddeler guddommens beskyttelse, iakt-tagaende-gjess (som-tar-varsel-av gjess), d.e. 'Lälandet beskytter (kultleder) og værseltager.' (Grønvik 1996:23) Ev. skyddsfunktion eller imitation av ägar el. mästarsign. (Stoklund 1995:331).	
44	Stenhäll	Kylver, Stånga sock. Gotland	V till H	Sid A: fuparkgwhnijiRstbemiIdo- seus	"futhark..., resten osäker (Stoklund 1996:113)	
45	Svärdkanpp	Nydam, Sydjylland	H till V	(?)?ala	Osäkert om den är meningsfull	
46	Yxskaft	Nydam, Sydjylland	V till H H till V	wagagastiR alu wihgu sikijaR aipalataR	Personnamn, manligt Osäker, "öl (jag) viger/kämpar... (Jag) sikijaR.(fuktmärksbo), AipalatR/ ed -yttre ed-talare (Stoklund 1995:342).	

Fyndkategorier**Fyndområde****Vapen**

Lansspets	Fyn
Lansspets	Jylland
Lansspets	Jylland
Pil	Jylland
Pil	Jylland
Spjutspets	Norge
Lansspets	Gotland

Vapenutrustning:

Doppsko	Fyn
Doppsko	Fyn
Rembygel t. svärdsida	Fyn
Spjutskaft	Fyn
Doppsko	Jylland
Bälteshake t.svärdsskida	Jylland
Pilskaft	Jylland
Sköldhandtag	Jylland
Sköldhandtag	Jylland
Sköldhandtag	Jylland
Spjutskaft/lansskaft	Jylland
Spjutskaft/lansskaft	Jylland
Spjutskaft/lansskaft	Jylland
Svärdknapp	Jylland
Yxskaft	Jylland
Doppsko	Schleswig
Sköldbuckla	Schleswig
Människofig., bandolärbeslag	Norge

Fibulor:

Bygelfibula	Själland
Rosettfibula	Själland
Rosettfibula	Själland
Rosettfibula	Själland
Rosettfibula	Jylland
Rosettfibula	Jylland
Armborstfibula	Skåne

Fyndkategorier**Fyndområde**

Bilaga 3

Andra smycken:

Diadem	(Sønder)jylland
--------	-----------------

Arbetsredskap:

Hyvel	Fyn
Hyvel	Jylland

Personliga ting:

Spänne	Fyn
Kam	Fyn
Kniv	Fyn
Träask	Själland
Remåndbeslag	Jylland
Eldstålshandtag	Jylland
Skrapkniv	Norge

Ceremoniella ting:

Dryckeshornsbeslag	Jylland
Horn	Schleswig
Stenhäll t. grav	Gotland
Benstycke	Skåne

Antalet fynd per område:

Fyn	9
Själland	5
Jylland	22
Schleswig	3
Norge	3
Gotland	2
Skåne	2
S:a	46

Antal fynd/kategori och område**Vapen:**

Fyn	1
Själland	0
Jylland	4
Schleswig	0
Norge	1
Gotland	1
Skåne	0
S:a	6

Vapenutrustning:

Fyn	4
Själland	0
Jylland	11
Schleswig	2
Norge	1
Gotland	0
Skåne	0
S:a	18

Fibulor:

Fyn	0
Själland	4
Jylland	2
Schleswig	0
Norge	0
Gotland	0
Skåne	1
S:a	7

Andra smycken

Fyn	0
Själland	0
Jylland	1
Schleswig	0
Norge	0
Gotland	0
Skåne	0
S:a	1

Arbetsredskap

Fyn	1
Själland	0
Jylland	1
Schleswig	0
Norge	0
Gotland	0
Skåne	0
S:a	2

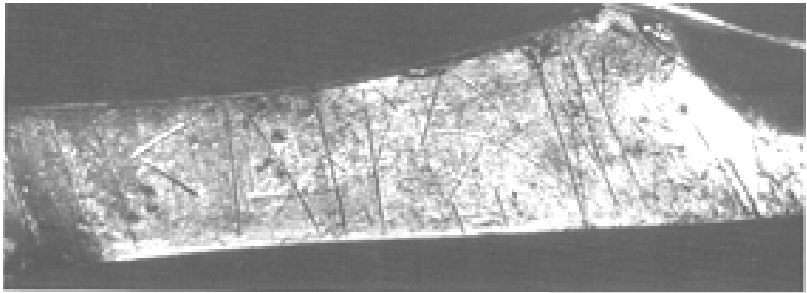

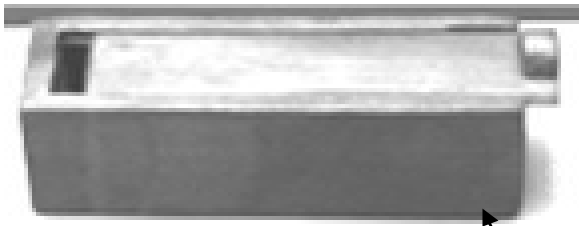
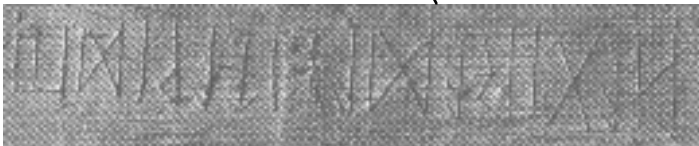
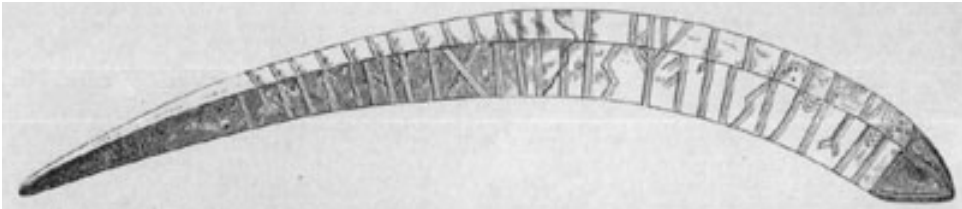

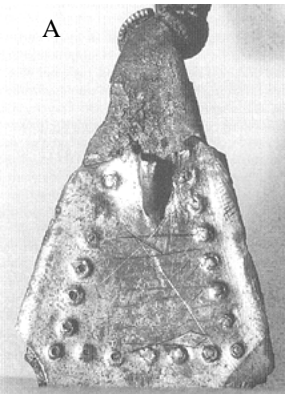
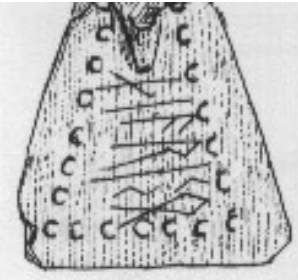

Personliga ting

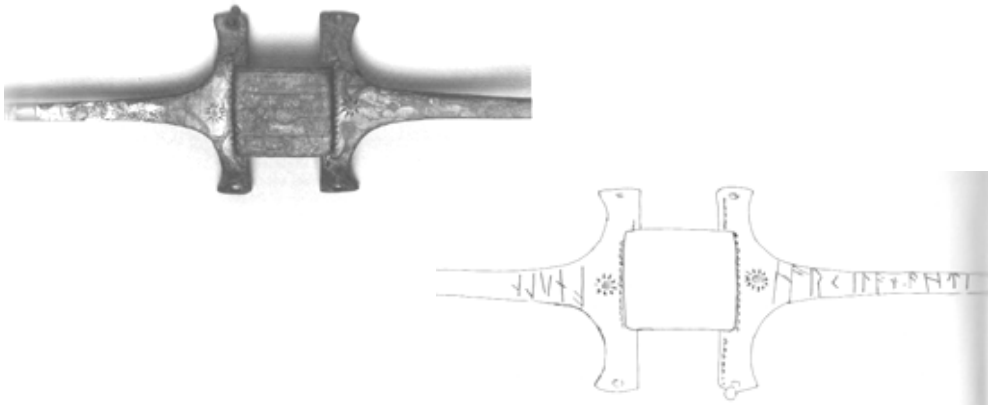
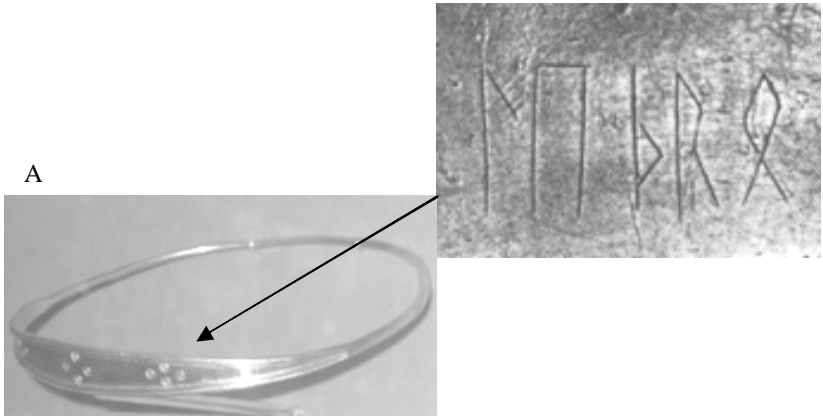
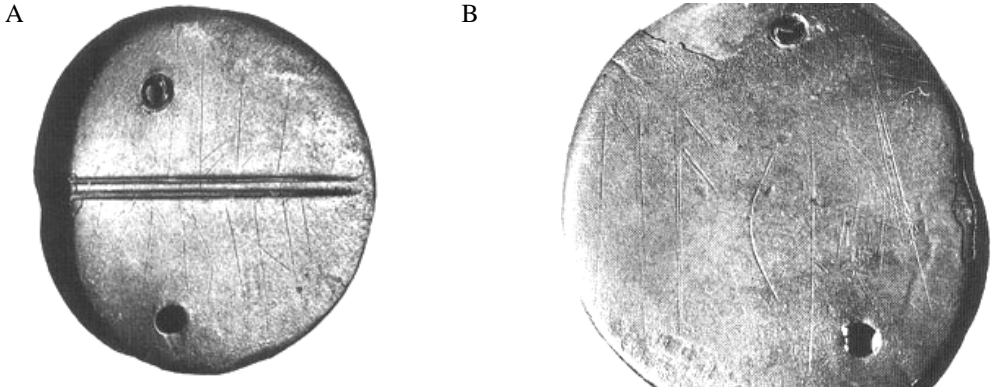

Fyn	3
Själland	1
Jylland	2
Schleswig	0
Norge	1
Gotland	0
Skåne	0
S:a	7

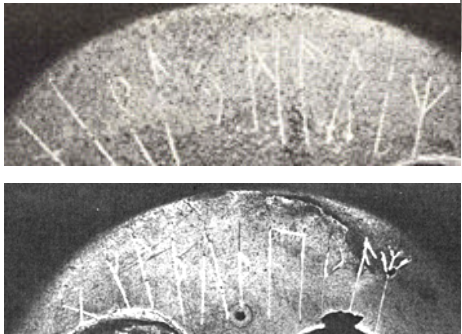

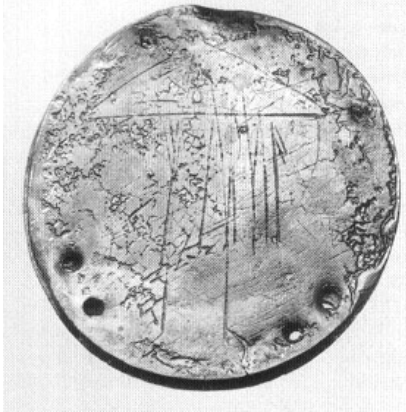
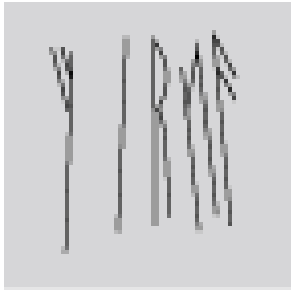

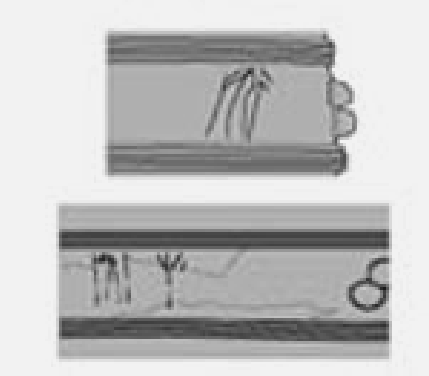

Ceremoniella ting:

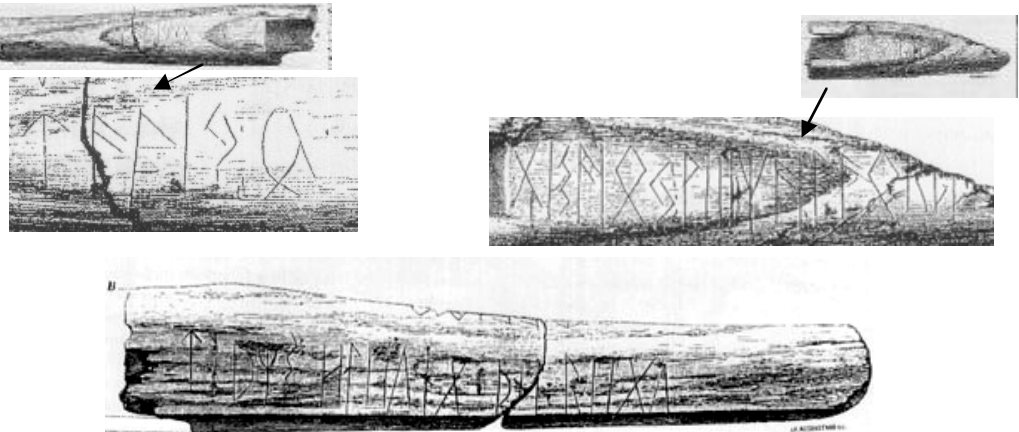

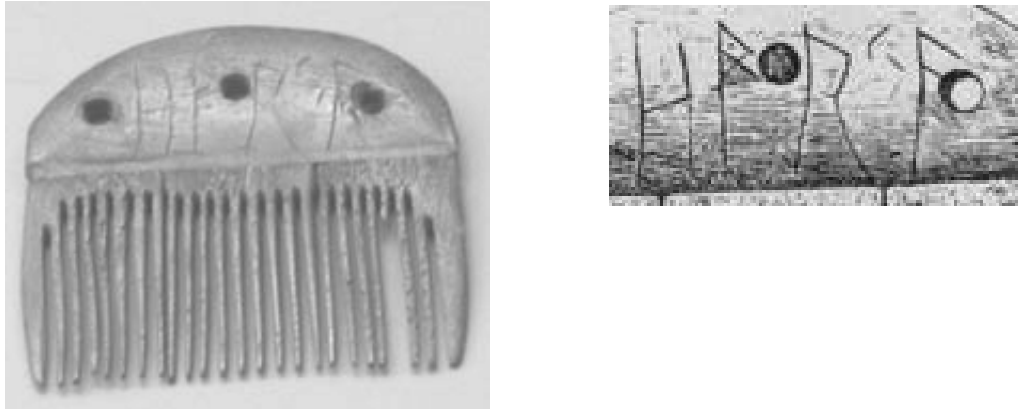
Fyn	0
Själland	0
Jylland	1
Schleswig	1
Norge	0
Gotland	1
Skåne	1
S:a	4

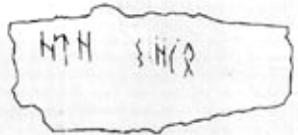
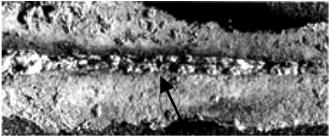

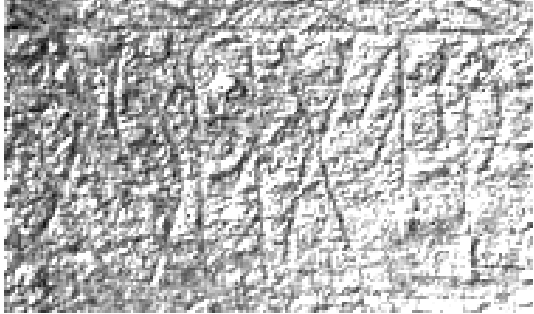
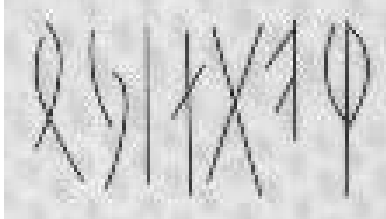
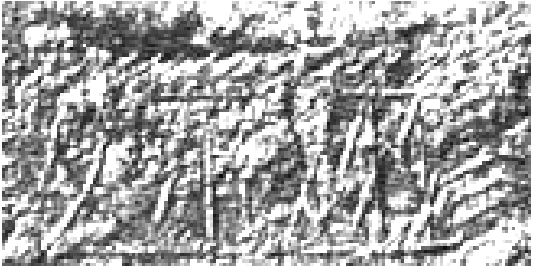

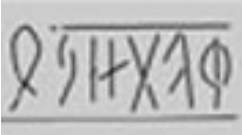
Totalsumma: 46

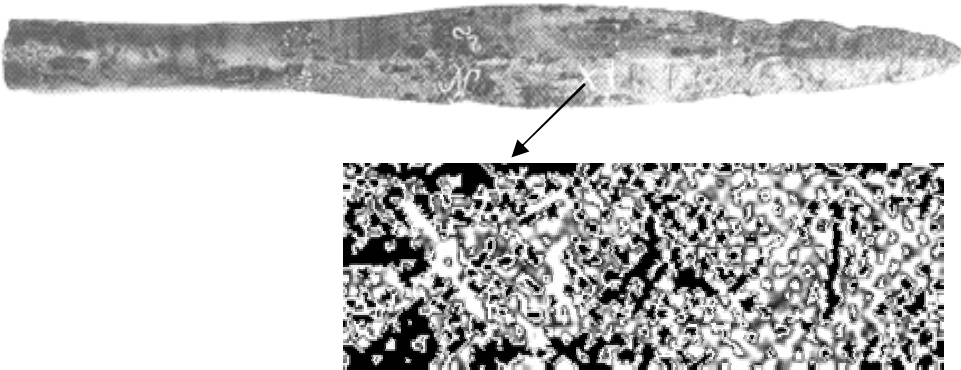

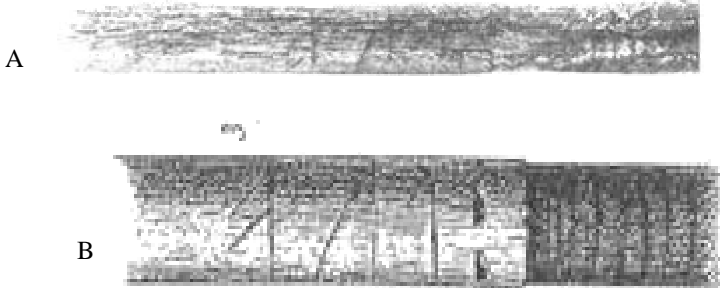
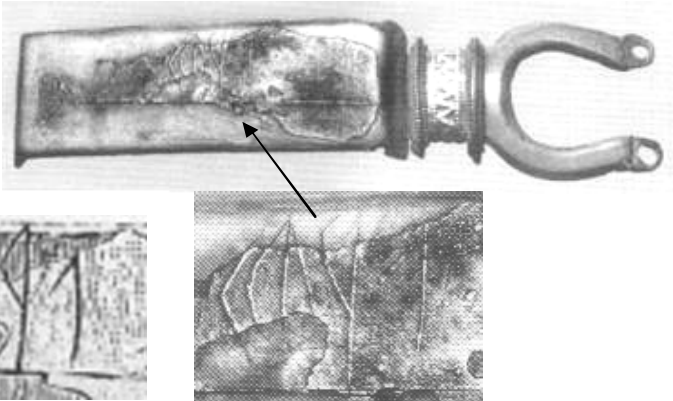
<p>Nr 1 Armborstfibula Gårdlösa</p>	<p>A </p> <p>B </p>
<p>Nr 2 Träask Garbølle</p>	<p>A </p> <p>B </p>
<p>Nr 3 Benstykke Lindholmen</p>	<p></p> <p></p>
<p>Nr 4 Bygelfibula Himlingøje</p>	<p>A </p> <p>B </p> <p>C </p>

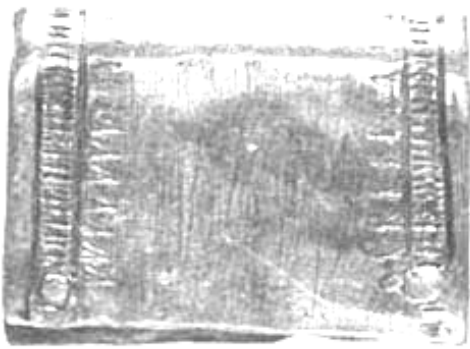

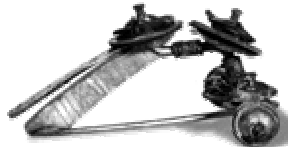

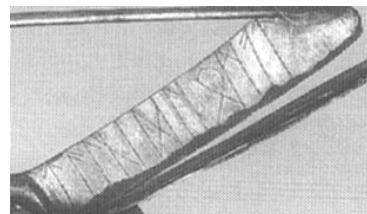
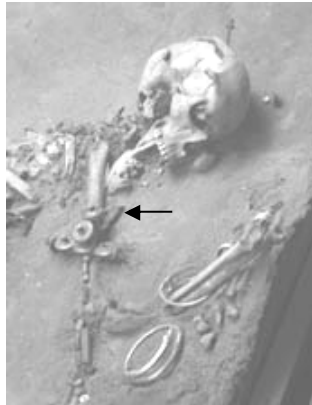
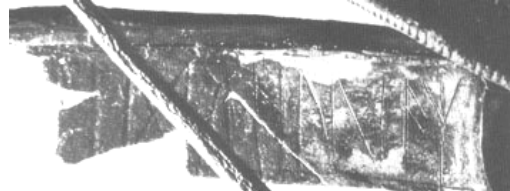
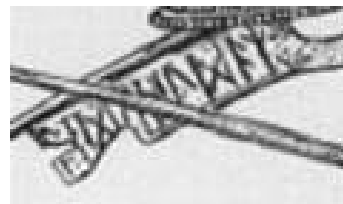
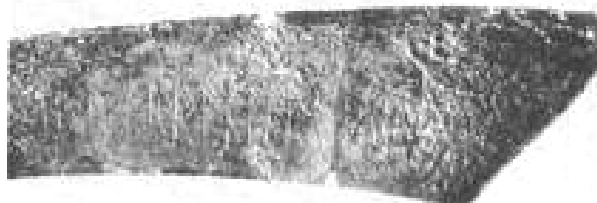

<p>Nr 5 Bälteshake Nydam</p>	 <p>The image shows a photograph of a metal belt buckle on the left and a corresponding line drawing on the right. The buckle has a central rectangular plate with two small knobs on its top edge. Two long, thin arms extend horizontally from the central plate, each ending in a hook-like shape. The line drawing highlights the decorative patterns on the arms, including a series of small, repeating motifs.</p>
<p>Nr 6 Diadem/halsr. Stärup</p>	 <p>The image displays a photograph of a metal diadem or neck ring (Diadem/halsr.) from Stärup on the left, labeled 'A'. An arrow points from a specific area on the ring to a magnified detail of runic inscriptions on the right, labeled 'B'. The runic characters are clearly visible and appear to be 'M', 'I', 'R', 'R', and 'A'.</p>
<p>Nr 7 Doppsko 1 Vimose</p>	 <p>The image shows two views of a circular metal object, identified as Doppsko 1 from Vimose. View 'A' on the left shows the object with a horizontal groove across its center and two small circular holes, one near the top and one near the bottom. View 'B' on the right shows the reverse side of the object, which is covered in fine, parallel lines and has a similar hole near the bottom.</p>
<p>Nr 8 Doppsko 2 Vimose</p>	 <p>The image displays two views of a circular metal object, identified as Doppsko 2 from Vimose. The left view shows a small, circular object with a textured surface and some faint markings. The right view is a larger, more detailed image of the same object, showing a complex, raised pattern on its surface that resembles a stylized face or a decorative motif.</p>

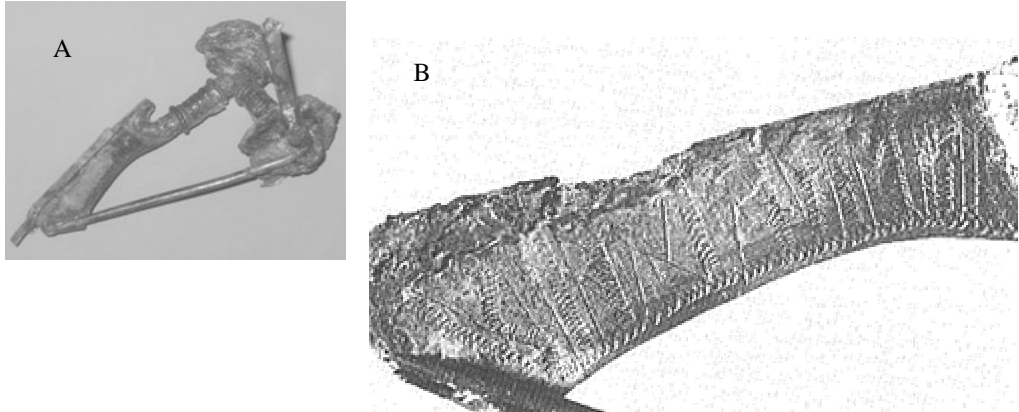
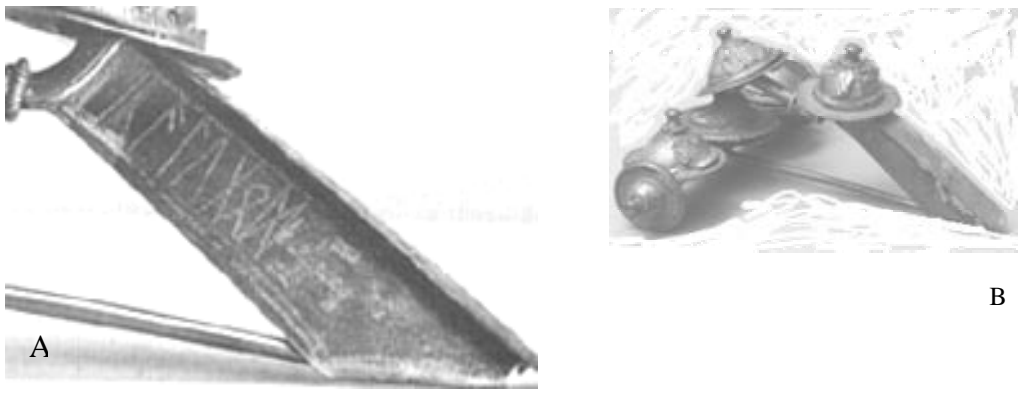
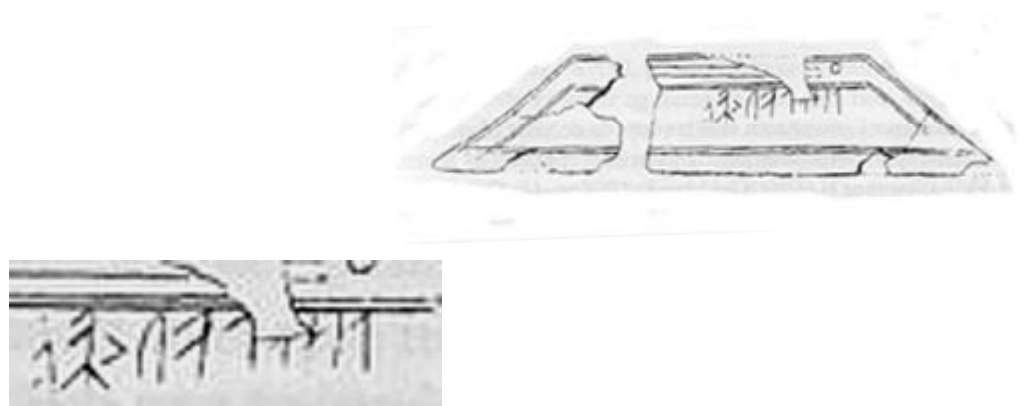
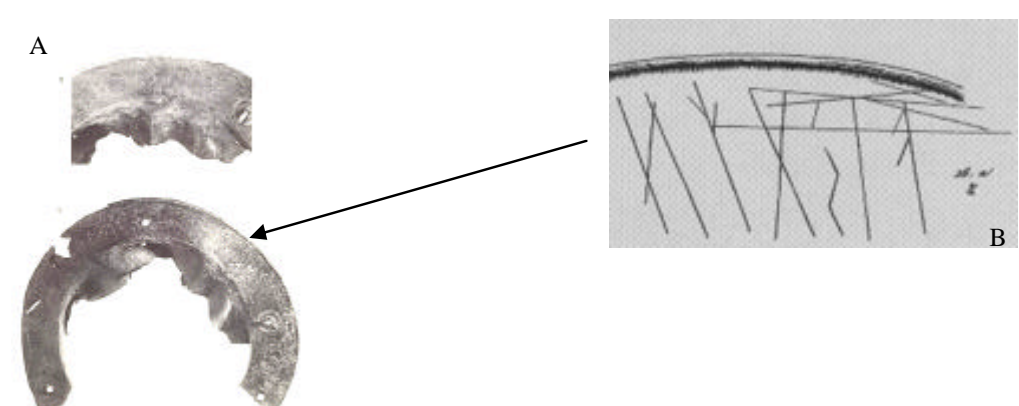
<p>Nr 9 Doppsko Thorsbjerg</p>	<p>A </p> <p></p> <p>B </p>
<p>Nr 10 Doppsko Illerup Ådal</p>	<p>A </p> <p>B </p>
<p>Nr 11 Dryckeshornsb. Illerup Ådal</p>	
<p>Nr 12 Eldstålshandtag Illerup Ådal</p>	

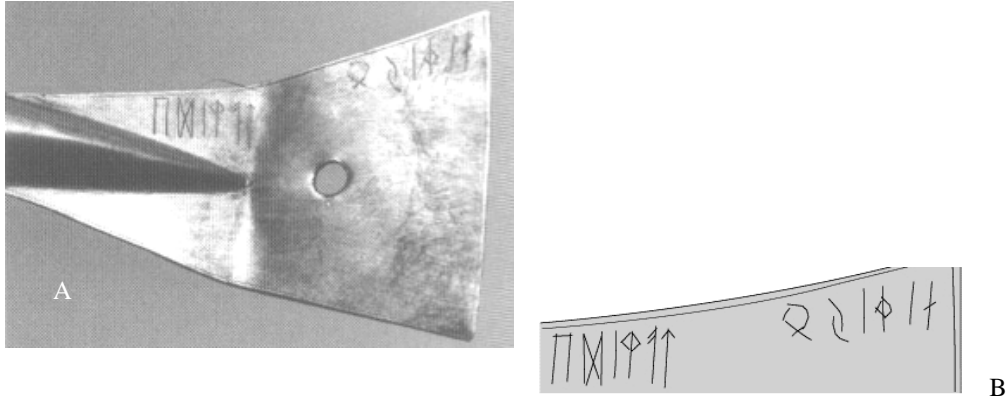
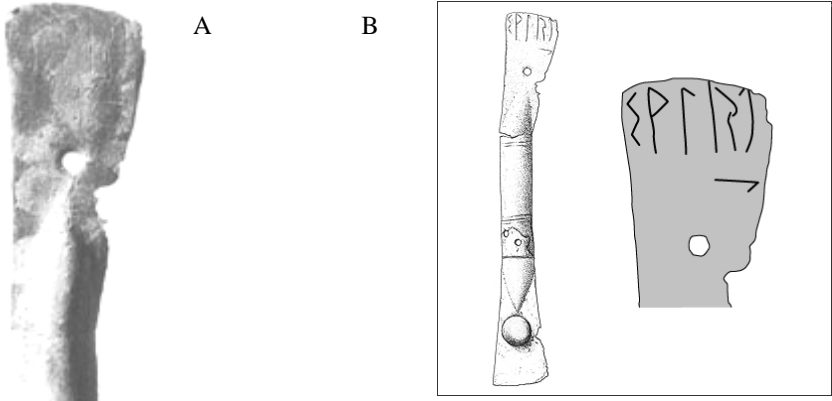
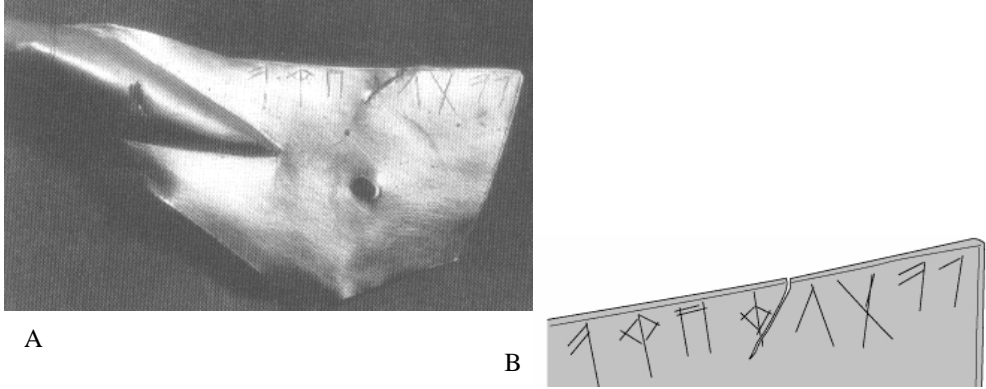
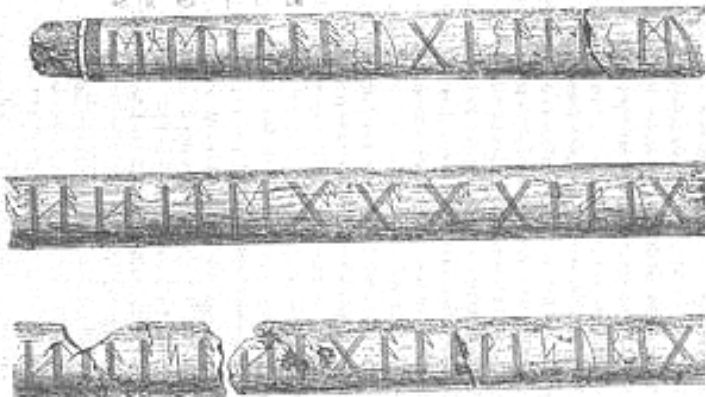
<p>Nr 13 Horn Gallehus</p>	
<p>Nr 14 Hyvel Vimose</p>	
<p>Nr 15 Hyvel Illerup Ådal</p>	
<p>Nr 16 Kam Vimose</p>	

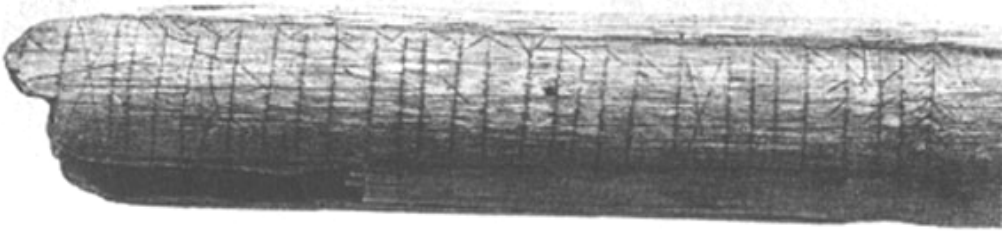

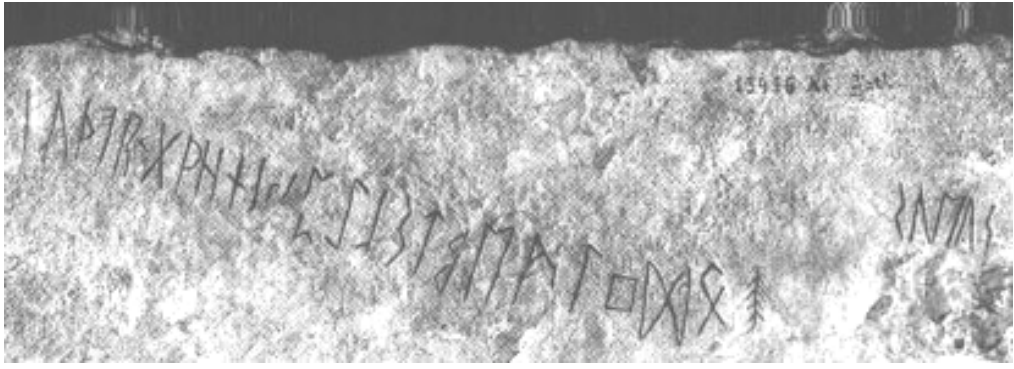
<p>Nr 17 Kniv Møllegårdsmarken</p>	
<p>Nr 18 Lansspets Vimose</p>	
<p>Nr 19, Lansspets IMZ Illerup Ådal</p>	
<p>Nr 20 Lansspets INL Illerup Ådal</p>	

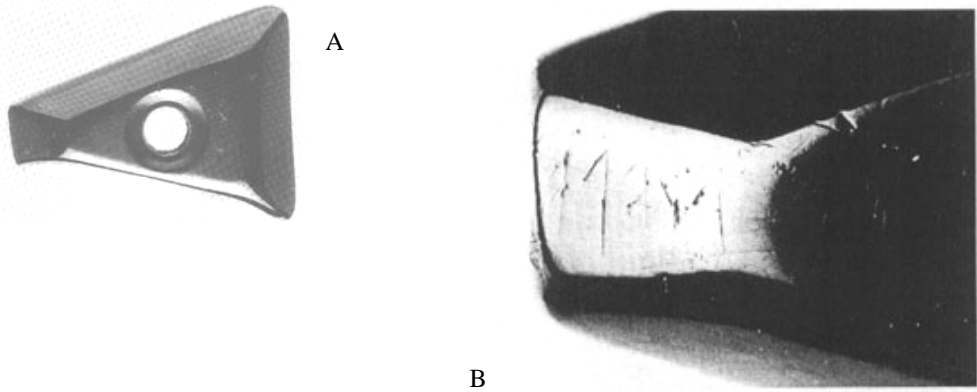
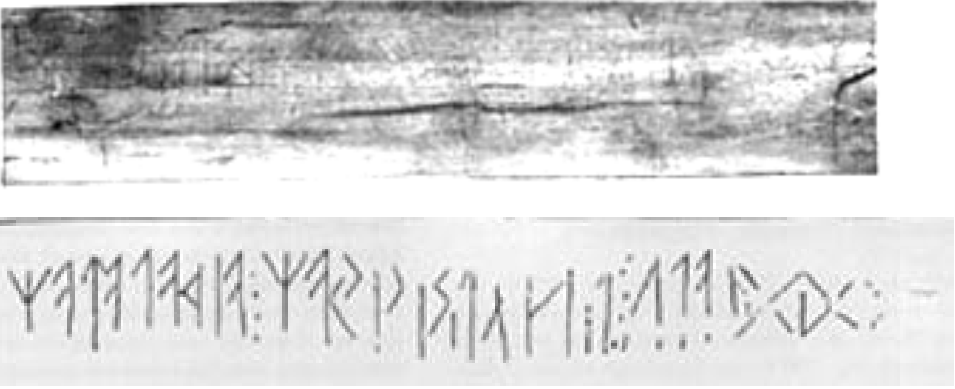
<p>Nr 21</p> <p>Lansspets</p> <p>Mos</p>	
<p>Nr 22</p> <p>Människof. Bandolärbeslag</p> <p>Frøyhov</p>	
<p>Nr 23</p> <p>Pil 1</p> <p>Nydam</p>	
<p>Nr 26</p> <p>Rembygel</p> <p>Vimose</p>	

<p>Nr 27 Remändbeslag Nydam</p>	
<p>Nr 28 Rosetfibula Skovgårde</p>	 <p style="text-align: center;">B</p>
<p>Nr 29 Rosetfibula Himlingøje</p>	 <p style="text-align: right;">B</p> <p style="text-align: center;">C</p>
<p>Nr 30 Rosetfibula Nøvling</p>	

<p>Nr 31 Rosettfibula Næsberg</p>	
<p>Nr 32 Rosettfibula Værløse</p>	
<p>Nr 33 Benkniv Fløksand</p>	
<p>Nr 34 Skölbuckla Thorsbjerg</p>	

<p>Nr 35</p> <p>Sköldhandt silver</p> <p>Illerup Ådal.</p>	
<p>Nr 36</p> <p>Sköldhandt brons</p> <p>Illerup Ådal</p>	
<p>Nr 37</p> <p>Sköldhandt silver</p> <p>Illerup Ådal.</p>	
<p>Nr 38</p> <p>Spjutskaft Kragehul</p>	

<p>Nr 39</p> <p>Spjut/ lansskaft</p> <p>Nydam</p>	
<p>Nr 40 el 41</p> <p>Spjut/ lansskaft</p> <p>Nydam</p>	
<p>Nr 43</p> <p>Spänne</p> <p>Vimose</p>	
<p>Nr 44</p> <p>Stenhäll</p> <p>Kylver</p>	

<p>Nr 45</p> <p>Svärds- Knapp</p> <p>Nydam</p>	 <p>A</p> <p>B</p>
<p>Nr 46</p> <p>Yxskaft</p> <p>Nydam</p>	

Bildreferenser till bildtabell

Observera att bilderna inte är skalenliga.

- Nr 1 A: Baserad av Historiska museet i Lund, ur Stoklund 1995. B: Teckning i Stjernqvist III 1993
- Nr 2 A: Lena Janstad. B: Baserad på foto av L. Larsen, ur Stoklund 1995.
- Nr 3 Baserad på bild av *Stephens* teckningar, ur Engelhardt 1867-1869.
- Nr 4 A: Bild baserad på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn, ur Stoklund 1995. B: Baserad på teckning från Tafel 6, ur boken *Himlingøje-Seeland-Europa*. C: Lena Janstad.
- Nr 5 Baserad på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn, ur Stoklund 2003.
- Nr 6 A: Lena Janstad. B: Baserad på foto från Jacobsen och Moltkes Atlas 1941.
- Nr 7 A: Baserad på foto av L. Larsen och B: på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn ur Stoklund 1995.
- Nr 8 Baserad på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn ur Stoklund 1995.
- Nr 9 A: Ur Raddatz 1987 Tafel 78. B: De tecknade bilderna baserade på Magnus Petersens teckning i Engelhardt 1863 plansch 41 och 41a.
- Nr 10 A: Baserad på foto av L. Larsen, ur Stoklund 1995. B: Från Illerup Ådals hemsida (2).
- Nr 11 Från Illerup Ådals hemsida (2).
- Nr 12 Från Illerup Ådals hemsida (2).
- Nr 13 A och B: Lena Janstad, C: baserad på teckning av J. R. Pauli 1734 ur Enoksen 2005.
- Nr 14 Bilder baserade på Magnus Petersens teckning, ur Stoklund 1995.
- Nr 15 Från Illerup Ådals hemsida (2).
- Nr 16 A: Lena Janstad, B: baserad på teckning av Magnus Petersens, ur Engelhardt 1869.
- Nr 17 Baserade på foto och bild av Mari Stoklund, ur Stoklund 1995.
- Nr 18 Baserad på foto av L. Larsen, ur Stoklund 1995.
- Nr 19 Fotobild baserad på foto av Jørgen Ilkjær 2003. Ritad bild baserad på bild ur Ilkjær 2003.
- Nr 20 Tecknade bilder baserade på bild från Illerup Ådals hemsida (2). Fotobild baserad på foto från Ilkjær 1990:238.
- Nr 21 Bilder baserade på foto av Historiska museet i Stocholm, ur *Roman reflections*, bild 160.
- Nr 22 Bilder baserade på teckning av C. F. Lindberg, ur Rygh 1885.
- Nr 23 Bild A är baserad på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn, ur Stoklund 1995. Bild B: är efter teckning av Magnus Petersen, ur Engelhardt 1865.
- Nr 26 A: Fotobilderna är baserade på foto av K. Weiss, ur Stoklund 1995. Den tecknade runbilden är baserad på bild ur Engelhardt 1867-1869.
- Nr 27 Bild baserat på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn, ur Stoklund 1995.
- Nr 28 Fotobilderna är baserade på foto av Heinrich Clausen Fotografi och den tecknade bilden efter bild av Anne Brigitte Sørensen, ur Ethelberg 2000.
- Nr 29 A. Lena Janstad. B: Bild baserad på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn, ur Stoklund 1995, C: bild baserad på teckning av Alice Lundgren, ur *Himlingøje-Seeland-Europa*, Tafel 22.
- Nr 30 Bilder baserade på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn, ur Stoklund 1995.
- Nr 31 A: Lena Janstad, B: ursprunglig bild av L. Larsen, ur Stoklund 1995.
- Nr 32 A: Lena Janstad, B: efter foto taget av Nationalmuseum i Köpenhamn, ur Stoklund 1995.
- Nr 33 Bild baserad på teckning av Olsen 1909, ur Hjørungdal 1991.
- Nr 34 A: Bild baserad på Tafel 83 ur Raddatz 1987, B: ursprunglig teckning av J. M. Petersen ur Engelhardt 1863 plansch 16.
- Nr 35 A: Ursprunglig bild av L. Larsen, ur Stoklund 1995, B: Baserad på bild från Illerup Ådals hemsida (2).
- Nr 36 A: Efter foto av L. Larsen, ur Stoklund 1995, B: Från teckning på Illerup Ådals hemsida.
- Nr 37 A: Efter foto av L. Larsen. B: Från teckning på Illerup Ådals hemsida (2).
- Nr 38 Baserad på bild av Magnus Petersen, ur Enoksen 1998.
- Nr 39 Bilden är baserad på foto taget av Bevaringsafdelningen, Nationalmuseum i Köpenhamn, Stoklund 1996/2003.
- Nr 40 el.41 Bild baserad på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn/John Lee, ur Stoklund 2003.
- Nr 43 A: Baserad på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn, ur Stoklund 1995, B: Bild baserad på teckning, ur Engelhardt 1867-1869.
- Nr 44 Detaljbild baserad på foto av Bengt A. Lundberg, ur Stoklund 1996 (2).
- Nr 45 A: Helhetsbild baserad på foto av Nationalmuseum i Köpenhamn/John Lee, ur *Roman reflections*, katalog objekt nr 4.3. B: Baserade på foto av John Lee, ur Stoklund 1997.
- Nr 46 Bilden är baserad på foto av Kit Weiss, ur Stoklund 1995.

FÖREMÅLENS FÖRVARING IDAG

	Föremålstyp	Fyndplats	
1	Armborstfibula	Gårdlösa, Skåne	Historiska museet, Stockholm 25302
2	Ask	Garbølle, Mittsjälland	Nat.mus.Köpenh.nr. C 24115
3	Benstycke (amulett ?)	Lindholmen, Skåne	Lunds Historiska Museum inv.nr 5084
4	Bygelfibula	Himlingøje, Själland	Nat.mus.Köpenh.nr. 3506
5	Bälteshake	Nydam, Sydjylland	?
6	Diadem/halsring	Strårup , Nordslesvig	Nat.mus.Köpenh.Nr. 8563
7	Doppsko	Vimose, Fyn	Nat.mus.Köpenh.nr. C 11329
8	Doppsko	Vimose, Fyn	Fyns Stiftsmuseum nr. 3201x237
9	Doppsko	Thorsbjerg, Schleswig	Museum vorgesch. Altertümer,Kiel.
10	Doppsko	Illerup Ådal, Östjylland	Moesgård museum 1880 AAFH
11	Dryckeshornsbeslag	Illerup Ådal, Östjylland	Moesgård museum
12	Eldstålshandtag	Illerup Ådal, Östjylland	Moesgård museum
13	Horn	Gallehus, Schleswig	(Kopia) Nat.mus. Nr.
14	Hyvel	Vimose, Fyn	Nat.mus.Köpenh.Nr.24373
15	Hyvel	Illerup Ådal, Östjylland	Moesgård museum, Århus
16	Kam	Vimose, Fyn	Nat.mus.Köpenh.nr. 22657
17	Kniv	Møllegårdsmarken, Fyn	Fyns Stiftsmuseum nr. 872x891
18	Lansspets, Venno- lumtyp.	Vimose, Fyn	Odense Bys Museer 3201x316
19	Lansspets IMZ Venno- lumtyp.	Illerup Ådal, Östjylland	Moesgård museum, Århus 1880 IMZ
20	Lansspets INL Venno- lumtyp.	Illerup Ådal, Östjylland	Moesgård museum, Århus 1880 INL
21	Lansspets	Moos, Gotland	Historiska museet, Sthlm. SHM 17950
22	Människofigur, beslag	Frøyhov, Norge	Universitetets Oldsaksamling nr. C 3704
23	Pil (1)	Nydam, Sydjylland	Museum vorgesch. Altertümer,Kiel.
24	Pil (2)	Nydam, Sydjylland	?
25	Pilskaft	Nydam, Sydjylland	?
26	Rembygel t. svärdskada	Vimose, Fyn	Nat.mus.Köpenh.nr. 13678

27	Remändsbeslag	Nydam, Sydjylland	Nat.mus.Köpenh. NV 217x14085
28	Rosettfibula	Skovgårde, Sydsjäll.	Sydsjällands museum 209x357
29	Rosettfibula	Himlingøje, Sjælland	Nat.Mus. Köpenh. Nr.C 3506
30	Rosettfibula	Nøvling (Lundegårde), Jylland	Nat.mus.Köpenh.nr.??
31	Rosettfibula	Næsbjerg	Nat.mus.Köpenh.C 14204
32	Rosettfibula	Værløse, Nordsjäll.	Nat.mus.Köpenh.nr. C 24140
33	Skrapkniv	Fløksand, Meland, Norge	Historisk museum, Bergen 1792
34	Sköldbuckla	Thorsbjerg, Schleswig	Museum vorgesch. Altertümer,Kiel. F.S. 3262
35	Sköldhandtag, silver	Illerup Ådal, Östjylland	Moesgård museéinv.nr.TWR
36	Sköldhandtag, brons	Illerup Ådal, Östjylland	Moesgård museum
37	Sköldhandtag,silver	Illerup Ådal, Östjylland	Moesgård museum
38	Spjutskaft	Kragehul, Fyn	Nat.Mus. Köpenh. Nr.22594 ochC 3158
39	Spjut/Lansskaft	Nydam, Sydjylland	Nat.Mus. Köpenh. NV 217x8482
40	Spjut/Lansskaft	Nydam, Sydjylland	Nat.Mus. Köpenh. 217x14711
41	Spjut/Lansskaft	Nydam, Sydjylland	Nat.Mus. Köpenh. 217x15015
42	Spjutspets	Øvre Stabu, Toten, Norge	Historisk museum, Oslo
43	Spänne	Vimose, Fyn	Nat.Mus. Köpenh. Nr. 11650
44	Stenhäll	Kylver, Stånga sock. Gotland	Gotland 13436
45	Svärdknapp	Nydam, Sydjylland	Nat.Mus. Köpenh. NV 15587x14185
46	Yxskaft	Nydam, Sydjylland	?